

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XIII.-XIV. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA
HAREZMLİLER (HORZUMLULAR)

Muhammet ERCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

KONYA-2019

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XIII.-XIV. YÜZYILLARDA ANADOLU'DA
HAREZMLİLER (HORZUMLULAR)

Muhammet ERCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

KONYA-2019

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet ERCAN
	Numarası	164202021004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Ortaçağ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tezin Adı	XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Harezmliler (Horzumlular)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Muhammet ERCAN

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet ERCAN
	Numarası	164202021004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Ortaçağ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN
	Tezin Adı	XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Harezmliler (Horzumlular)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Harezmliler (Horzumlular)** başlıklı bu çalışma 22/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman/Üye	İmza
Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN	Danışman	
Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ	Üye	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ	Üye	

ÖN SÖZ

Harezmsahlar, 1097-1231 yılları arasında Harezm, Maverâünnehr, İran, Gazne ve Güney Azerbaycan bölgelerine hâkim olan bir Türk devletidir. Moğol istilalarıyla birlikte yıkılış sürecine giren devletin son hükümdarı Celâleddin Harezmsah, İran taraflarında vassal devletlere hâkim olarak Harezmsahları yeniden ihya etmeyi başarmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'yle komşu olunduktan Sultan I. Alâeddin Keykubad ile iyi ilişkiler kurulmuş fakat diplomasi de başarılı olamayan Celâleddin Harezmsah'ın Ahlat'a saldırmasıyla ilişkiler bozulmaya başlamıştır. I. Alâeddin Keykubad ve Melik Eşref'in ittifakıyla Yassıçemen'de yenilgiye uğrayan Celâleddin Harezmsah, Moğolların takibi sırasında Anadolu'da bir eşkıya tarafından katledilmiştir.

Celâleddin Harezmsah'ın ölümüyle beraber Doğu Anadolu'da başıboş gezen komutanları Selçuklu devlet hizmetine alınmış, Moğol istilalarından kaçan Türkmen-Harezmliler de Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardı. Orta Asya kültürünü de beraberinde getiren bu Türkmen zümreler Anadolu'nun etnik-kültürel yapısına etki etmişlerdir. Bu zümreler içerisinde yer alan Harezmliler, daha sonrasında Horzumlular olarak adlandırılmışlardır. Genellikle Batı Anadolu'da yaşayan; aşiret, oymak ve cemaat adlarıyla zikredilen Horzumlular, günümüzde dahi varlıklarından söz ettirmekte olup onlar hakkındaki çalışmalar makaleden öteye gidememiştir.

Horzumlular hakkında yapılan çalışmaların; azlığından, yetersizliğinden ve Anadolu'da ki etkisinin göz ardı edilmesinden yola çıkarak araştırmamızın konusu *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Harezmliler (Horzumlular)* olarak belirlenmiştir.

XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Harezmliler (Horzumlular) adlı çalışmamızı iki bölümden oluşturarak incelemeye çalıştık:

Birinci Bölümde; Celâleddin Harezmsah Dönemi, Harezmsahlar Devleti'nin Yıkılması ve Selçuklular Hizmetinde Harezmliler olarak üç ana başlıkta incelemeye çalıştık ve bu bölümde Celâleddin Harezmsah'ın hayatından başlayarak Türkiye Selçuklularıyla olan ilişkilerini ve diğer devletler ile olan münasebetlerini ele aldık.

İkinci Bölümde ise; Harezmlilerin Anadolu Beylikleri ile ilişkilerini ve Horzumluların Anadolu'da ki varlıklarını ele alarak Harezmsahlr Devleti'nin yıkılmasıyla beraber Anadolu'da kalan Harezmlilerin faaliyetleri, etkileri, yer adları ve Türkmenlerden bahsettik.

Bu çalışmamda maddi manevi desteklerini esirgemeyen saygı değer hocam Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN'e teşekkür ederim. Her zaman yanımda bulunan ve üzerimde birçok emekleri olan aileme ve dostlarım Mehmet Faik VİDİN ve Mehmet ALKAN'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ORDU 2019

Muhammet ERCAN

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı	Muhammet ERCAN	
Numarası	164202021004	
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN
	Tezin Adı	XIII.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Harezmliler (Horzumlular)

ÖZET

Harezşahlar, 1097-1237 yılları arasında Harezm, Maverâünnehr, İran, Gazne ve Güney Azerbaycan bölgelerine hâkim olan bir Türk devletidir. Celâleddin Harezşah, Moğol istilalarıyla beraber yıkılış sürecine gelen devletini İran taraflarına gelerek tekrar kurmuştur. Celâleddin Harezşah'ın Ahlat üzerine saldırmasıyla I. Alâeddin Keykubad ve Melik Eşref arasında Harezşahlara karşı ittifak kurulmuştur. Yassıçemen ovasındaki muharebe Harezşah mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Bu yenilgiyle beraber Celâleddin Harezşah Moğol takibine maruz kalarak bir eşkıya tarafından katledilmiş ve ölümüyle beraber topraklarına Moğollar hâkim olmuştur. Harezmliler komutanlar Selçuklu himayesine alınarak Kayır Han'ın ölümüne kadar görevlerine devam etmişlerdir. Kayır Han'ın ölümüyle devlet hizmetinden ayrılan Harezmliler Anadolu'dan ayrılmışlarsa da II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in daveti üzerine Anadolu'ya tekrar gelmiş ve Horzumlular olarak günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu çalışmamızda XIII. ve XIV. yüzyıllarda Harezşahlar ve bakiyeleri olan Horzumluların Anadolu'daki varlıklarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Harezşahlar, Moğollar, Celâleddin, Harezşah, Selçuklular, Horzumlular, Anadolu.*

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Adı Soyadı	Muhammet ERCAN	
Numarası	164202021004	
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN
	Tezin Adı	XIII.-XIV. The Khorezians in Anatolia in the Centuries (Khorzums)

ABSTRACT

Khwarezmshahs is a Turkish state wich dominated Mawara'un- Nahr, Gazne and South Azerbaijan between 1097 and 1237. Jaleleddin Khwarzemshah has founded his state wich destroyed by Mongols attacks at Iran Lands. As Jaleleddin Khwarzemshah attacet to Ahlat, Alaeddin Keykubat I. and Melik Eshref has set an alliance against to him. The war that happened at the Yassiçemen Plain finished as loss by Khwarzemshah. Whit this loss, Khwarzemshah followed by Mongols and killed by a bandit and Mongols were dominated the Khwarzemshah's lands. Khwarezmid commanders were continued thir job rule of the Seljuks until the death of Kayır Khan. Eventhough they quit their job whit his death and went far from Anatolia, they came back again by invitation of Gıyaseddin Keyhusrev II. Thereafter they continued thir exictence as Hhworzums until nowadays. We aimed in this study to review the Khwarezms's exictence who known as Khworzums in Anatolia between XVIII. and XIV. centuries.

Key Words: *Khwarazmshah, Mongols, Jaleleddin Khwarazmshah, Seljuks, Khorzums, Anatolia.*

KISALTMALAR

AÜ	Atatürk Üniversitesi
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bşk.	Başkanlığı
C.	Cilt
CÜİFD	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	çeviren
DH	Dahiliye
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
dr.	doktor
Gnl.	Genel
haz.	hazırlayan
H.	Hicri
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
KSIÜSBD	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
mad.	maddesi
Md.	Müdürlüğü

ML	Maliye
MUI	Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
MV	Meclis-i Vala
Prof.	Profesör
s.	sayfa
S.	Sayı
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
SÜ	Selçuk Üniversitesi
terc.	tercüme
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
VRD. TMT. d...	Varidat Temettuat Defteri
yay.	Yayını, yayınlayan

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	ix
İÇİNDEKİLER	xi
GİRİŞ	1
I. METOT VE KAYNAKLARA DAİR	1
A. Konunun Önemi ve Sınırlandırılması.....	1
C. Temel Kaynaklar.....	2
C. Araştırma Eserler	10
II. HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NE KISA BİR BAKIŞ	12

I. BÖLÜM

CELÂLEDDİN HAREZMŞAH VE HAREZMLİLERİN ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ

I. CELÂLEDDİN HAREZMŞAH DÖNEMİ	20
A. Celâleddin Harezşah'ın Saltanatının İlk Devirleri	20
B. Harezşahlar Devleti'nin Yeniden Kurulması ve Fetih Hareketleri.....	22
C. Alâeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti	25
D. Türkiye Selçukluları ile Harezşahlar Arasındaki İlişkiler	26
E. Ahlat Muhasarası	28

II. HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NİN YIKILMASI	32
A. Yassıçemen Savaşı	32
B. Celâleddin Harezmsah'ın Ölümü.....	37
III. SELÇUKLULAR HİZMETİNDE HAREZMLİLER	41
A. Alâeddin Keykubad Döneminde Harezmliler	41
B. I. Alâeddin Keykubad'ın Ölümü	45
C. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Tahta Çıkışı ve Kayır Han Meselesi	46
D. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Harezmliler	48
E. Babaîler İsyanı'nda Harezmlilerin Rolü	52
F. Moğollara Karşı Şemseddin İsfahânî'nin Suriye'de Asker Toplaması.....	54
G. Harezmlî Devlet Adamları ve Faaliyetleri.....	56

II. BÖLÜM

HAREZMLİLERİN ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ VE HORZUMLULAR

I. ANADOLU BEYLİKLERİ VE HAREZMLİLER.....	62
A. Anadolu Beyliklerinin Kurulması ve Harezm Etkisi.....	62
1. Anadolu Beyliklerinin Kurulma Süreçleri	62
2. Mentеше Beyliğinin Menşei Meselesinde Harezmlilerin Rolü	63
3. Germiyan Beyliği'nin Harezmlilerle İlişkisi	66
4. Saruhan Beyliği ve Menşei Meselesinde Harezmliler	67
5. Kayılar ve Harezmliler.....	69
6. Anadolu'da Diğer Beylikler ve Harezmliler.....	72

II. HORZUMLULAR	74
A. Anadolu’da Horzumlular	74
B. Horzum Yer Adları	76
1. Doğu Anadolu Bölgesi.....	76
2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi.....	77
3. Batı Anadolu Bölgesi.....	77
4. Anadolu’nun Diğer Bölgelerindeki Horzum Yer Adları	79
5. Aşiret ve Türkmen Taifesi	80
6. Horzum Dışındaki Harezmlî İsimler.....	82
C. Anadolu Aşiretleri ve Harezmlîler.....	83
D. Harezmlîlerin Kültürü ve Anadolu’ya Etkisi.....	86
BİBLİYOGRAFYA	94
EKLER	104

GİRİŞ

I. METOT VE KAYNAKLARA DAİR

A. Konunun Önemi ve Sınırlandırılması

Harezm, Büyük Selçuklular zamanında vali statüsü ile yönetilen bir bölgeydi. Selçukluların zayıflamaya başladığı sırada Harezm bölgesi Alâeddin Atsız ile beraber devlet konumuna yükselmiş ve Harezşahların temelleri atılmıştır. Moğollarla mücadele eden devletin son hükümdarı Celâleddin Harezşah'ın İran taraflarına gelmesiyle beraber Türkiye Selçukluları ile iyi ilişkiler kurulmaya başlanılmıştır. Onun Ahlat üzerine saldırılarda bulunmasından dolayı Selçuklu ve Eyyübî kuvvetleri karşısında bozguna uğrayan Celâleddin Harezşah, bir müddet sonra katledilmiş ve devletine Moğollar hâkim olmuşlardır. Bu sıralarda Selçukluların himayesinde yaşamaya başlayan Harezmliler, Anadolu, Suriye, Mısır ve Hicaz bölgelerine de dağılmışlardır. Anadolu'da kalanlara ise zamanla Harezm kelimesinin bozulmuş hali olan Horzumlular denilmeye başlanılmıştır. Siyasi ve kültürel faaliyetleri açısından Harezmliler Anadolu için önemli bir yer teşkil etmektedirler.

Bu araştırmada ele alınan Anadolu'da Harezmliler veya Horzumlular konusunda bazı çalışmalar yapılmakla beraber bu çalışmalar makale şeklinde ele alınmakla beraber genelde eserlerin ara kısımlarında bulunmuşlardır. Özellikle Harezmlilerin devamı niteliğindeki Horzumluların göz ardı edilmesi, bu çalışmamızı belirlememizde araştırmanın konusunu belirlememizde bize yol göstermiştir. Bu maksatla bizde Anadolu'da Harezmlilerin etkisinden yola çıkarak Harezşahlardan başlamak suretiyle özellikle XIII.-XIV. yüzyıllardaki faaliyetlerini ele alarak günümüze kadar ki varlıklarından söz ettik.

B. Araştırmada Takip Edilen Teknik ve Metotlar

Araştırmaya konu olan XIII.-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da Harezmliler incelenirken, Harezşahlar ve Türkiye Selçuklularının kuruluş tarihleri ve siyasi

olayları göz önünde bulundurularak kronolojik sıralama takip edilerek ele alınmıştır. Harezmşahlar Devleti incelenirken özellikle mücadeleci tavırları ve siyasi faaliyetleri göz ardı edilmemiştir. Celâleddin Harezmşah ve komutanı Kayır Han'ın çalışmalarının temel noktalarını oluşturmalarından dolayı özellikle onlar üzerinde durulmuştur. Harezmîlerin Anadolu'ya verdikleri adlar tespit edilerek açıklamalar yapılmış olup siyasi ve kültürel etkileri de incelenerek yaşadıkları bölgeler ve diğer Türkmen aşiretleriyle ilişkilerinden bahsedilmiştir.

Bilimsel metot ve tekniklere özen göstererek hazırladığımız bu çalışmada, öncelikle dönemin kaynakları tespit edilerek taranmış ve daha sonra araştırma eserlere ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece taranan kaynak ve araştırma eserlerde ele aldığımız devletler, milletler ve aşiretlerle ilgili konumuza katkı sağlayacağını düşündüğümüz bilgiler, fişleme metoduyla planlamaya hazır hale getirilmiştir. Kullanılan bütün kaynaklar ve araştırma eserler, dipnotlarda ve bibliyografyada gösterilmiştir.

Araştırmada, Anadolu'da yer alan Horzum yerleşkelerinin adlarının değişmiş olmasından ve özellikle Harezm adının Harizm//Harzem gibi farklı yazılışlarından dolayı problemlerle karşılaşmıştır. Bu sorunu çözebilmek maksadıyla yer adlarının eski ve yeni halleri incelenirken, Harezm adı da genel kabul edildiği şekliyle dikkate alınmıştır. Ele alınan konularla ilgili bazı bilgiler ve tarihler hususunda tutarsızlıklara rastlanılmıştır. Bu sorunu da çözüme kavuşturmak için kronolojik sıra takip edilerek olaylar ele alınmaya çalışılmıştır.

C. Temel Kaynaklar

1. Şehabeddün Ahmed ün- Nesevî, Celalüttin Harezemşah

Harezmşahlarda devlet hizmetinde bulunan Nesevî, Celâleddin Mengübertî'nin münşisiydi¹. Bu maksatla onun bütün seferlerine katılmıştır. Mengübertî'nin yanından ayrılmayan Nesevî, Harezmşah'ın vefatıyla beraber Meyyafarikin hâkimi Melik Şehâbeddin Gazi'nin hizmetine girdi. Daha sonra Harezmîlerin lideri olan Berke Han'ın

da hizmetinde bulunan Nesevî hayatının son dönemlerinde Melik Nasır Yusuf'un hizmetindeydi².

Siretü's-Sultan Celaliddin Mengübertî adlı eseri Moğollar hakkında bilgilerle başlamaktadır. Sonrasında Cengiz Han ve Alâeddin Muhammed devrindeki olayları anlatan Nesevî, Celâleddin Mengübertî'nin Harezmsah tahtına geçmesinden vefatına kadar olan olayları ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır. Türkiye Selçukluları açısından I. Alâeddin Keykubad ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev devirleri hakkında önemli bilgiler de vermektedir.

2. İbn Bibi, el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)

el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferi er-Rugadi İbn Bibi Kemâleddin Kamyar tarafından Harzemşahların yanında keşfedilmiş kadın münecimin oğludur. Emir Kemaleddin tarafından ilginç bulunan bu durum I. Alâeddin Keykubad'ın isteğiyle Konya'ya getirilmiş ve devlet hizmetine girmişlerdir. Türkiye Selçuklularının 1192-1281 yılı olaylarını ele alan eser, devri açısından çok önemli bir kaynaktır. II. Kılıçarslan ile başlayan eser, Selçuklu sultanları hakkında bilgiler vermektedir. Çalışmamız açısından Celâleddin Harezmsah'ın Anadolu'ya gelmesinden, katledilmesine kadar olan süreci ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Ayrıca Harezmlî komutanlar Kayır Han, Berke Han, Güçlü Han, Yılan Boğa, Saru Han hakkında bilgiler vermektedir.

3. Alâeddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihan Güşa

1226 yılında Cüveyn'in Azadvar kasabası'nda doğduğu için bu isimle anıldı³. Eski ve meşhur bir aileden geldiği bilinen Cüveynî'nin dedesi Şemseddin Muhammed, Harzemşahlar'ın maliye nazırıydı. Genç yaşta iken, Moğollar tarafından kabiliyetli görülmesinden dolayı hizmetlerine girdi. Hülâgû Han zamanında Irak-ı Arap ve

¹ Abdülkerim Özaydın, "Nesevî, Muhammed b. Ahmed", mad. *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 577.

² Özaydın, "Nesevî", s. 577.

³ Orhan Bilgin, "Cüveynî Ata Melik", mad., *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 140.

Huzistan Abaka Han devrinde ise Irak-ı Acem'in idaresi verildi. 1283 yılında Mugan'da vefat etti⁴.

Dünya Fatih (Cengiz Han) Tarihi anlamına gelen Tarih-i Cihan Güşa üç ciltten oluşmaktadır. Cengiz Han'ın ortaya çıkışından, yasalarına, devletini kurmasına, fetihlerine, ölümünden sonra ortaya çıkan devletin bölünmelerine ve Moğolların ilerleyişinden detaylı bir şekilde bahsedilir. Harezmsahların ortaya çıkışından yıkılışına kadar olayları da fazlasıyla bahsedilmektedir.

4. İbnü'l-Esîr, İslam Tarihi el-Kâmil fi't-târîh

1160 yılında Cizre'de doğan müellif, Cezeri ve babasının isminin Esirüddin olmasından dolayı İbnü'l-Esîr ismiyle anıldı⁵. Musul ve Bağdat'ta eğitim gören İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-târîh adlı eserinde Hz. Adem'den başlayarak 1231 yılına kadarki olayları anlatmaktadır. Türkiye Selçukluları ve Harezmsahlar hakkında bilgiler mevcuttur. Çalışmamızda Harezmsah sultanlarının hayatlarından ve özellikle Celâleddin Harezmsah'ın geçtiği yerlerden fazlasıyla yararlandık. Ayrıca Celâleddin Harezmsah'ın ölümünden sonraki Harezmlilerle ilgili bilgiler içermesinden dolayı da çalışmamız için önemli bir eserdir.

5. Minhâc-ı Sirâc el- Cûzcânî, Tabakât-ı Nâsırî

1193 yılında Firuzkuh'da dünyaya gelen Cûzcânî'ni Minhâc-ı Sirâc adıyla şöhret bulmuştur⁶. 1260 yılına kadar adından söz ettiren müellifin eseri; 23 bölüme ayırılmış ve Delhi Sultani Nasirü'd-din Mahmud'a takdim etmesinden dolayı Tabakat-ı Nasiri ismini vermiştir⁷. Selçuklular ve Harezmsah sultanların hayatlarından bahsedilmesinden dolayı çalışmamızdan fazlasıyla yararlanmamız açısından önemli bir eserdir.

⁴ Bilgin, "Cüveynî Ata Melik", s. 140.

⁵ Kemaloğlu, "Türkiye Selçuklu Kaynakları", s. 15.

⁶ Minhâc-ı Sirâc el- Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, terc. Erkan Göksu, Ankara 2015; s. 1.

⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 11-12.

6. Muhammed b. Havendşah b. Mahmud Mîrhând, Ravzatü'ş-Safâ' fî Sîreti'l-Enbiyâ' ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ' (Tabaka-i Selçukiyye)

Timurlular döneminin tarihçisi olan Mîrhând, 1433 yılında Belh şehrinde doğmuştur⁸. Herat'ta eğitim alan Mîrhând hocası Ali Şir Nevai'nin teşvikiyle Ravzatü'ş-safâ'yı yazmaya karar vermiştir⁹. Müellifin eseri 7 ciltten oluşmaktadır. Erkan Göksu tarafından eserin Selçuklular ve Harezmsahları içeren dördüncü cildini Tabakat-i Selçukiyye adıyla çevirmiştir. Çalışmamızda Selçukluların Harezmsahlarla ilgili önemli bilgilerin içermesinden dolayı özellikle giriş kısmında ele aldığımız konularda eserden yararlandık.

7. Ahmed b. Mahmud, Selçuk-name

Ahmed b. Mahmud'un Selçukname adlı eseri Osmanlılar devrinde kaleme alınmıştır¹⁰. Müellif eserinde genellikle Büyük Selçuklulardan bahsetmekle beraber diğer Selçuklu devletlerinin de adlarından zikretmektedir¹¹. Gazneli Mesud ve Selçuklular arasında meydana gelen sorunlardan başlayan eser, Türkiye Selçuklularının yıkılmasına kadar olan olayları içermektedir. Çalışmamızda; Harezmsahlar bahsi geçen yerlerden özellikle yararlanılmıştır.

8. Anonim, Tarih-i Ali Selçuk (Anonim Selçukname)

1363 yılında kaleme alınan eserin yazarı bilinmemektedir. 1952 yılında Feridun Nafiz Uzluk tarafında Paris nüshası ele alınarak ilk defa çevirisi yapılmıştır. Eser Tarih-i Ali Selçuk Padişahan-ı ila Rahmetihi li-Rabbihi el-Gafur ismiyle de anılmıştır¹². Eser Selçuklularının ortaya çıkışından başlayarak Harezmsahlar, Eyyûbîler, Abbâsîler ve Moğollar hakkında bilgiler içermektedir. Olaylar 1363 yılına kadar anlatılmaktadır.

⁸ Muhammed b. Havendşah b. Mahmud Mîrhând, *Ravzatü'ş-Safâ' fî Sîreti'l-Enbiyâ' ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ' (Tabaka-i Selçukiyye)*, terc. Erkan Göksu, Ankara 2018, s. 1.

⁹ Mîrhând, *Ravzatü'ş-Safâ' fî Sîreti'l-Enbiyâ'*, s. 2.

¹⁰ Erdoğan Merçil, "Selçukname", mad. *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 397.

¹¹ Merçil, "Selçukname", s. 397.

¹² Anonim, *Tarih-i Ali Selçuk (Anonim Selçukname)*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahredden Çoşguner, Ankara 2014, s 7.

9. Gregory Abu'l-Facac, Abu'l Farac Tarihi

Malatyalı Gregory Abu'l-Farac (İbn-i ü'l-İbri veya Bar Hebraeus) tarafından yazılan Tarih adlı eser, Süryanice'den İngilizce'ye Ernest A. Wallis tarafından 1932 yılında çevrilmiştir¹³. İngilizce'den Türkçe'ye 1945 yılında çevrilmiştir. Eser Hz. Adem'in yaratılışından başlayarak, 1284 yılına kadar meydana gelen insanlık tarihinden bahsetmektedir. Anadolu'da bulunmasından dolayı Türkiye Selçuklularının siyasi ve askeri faaliyetleri hakkında da fazlasıyla bilgiler içermektedir. Celâleddin Harezşah'ın Anadolu'daki faaliyetleri bahsetmesinden dolayı çalışmamız açısından önemli bir eserdir.

10. Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî, Müsâmeretü'l-Ahbâr

Aksaraylı bir aileye mensup olan Kerimüddin Mahmud, 1301 yılına kadar Mücirüddin Emirşah'ın maiyetinde bulundu. Daha sonraları Gazan Han tarafından Anadolu vakıf mütevelliliğine ve sonrasında Aksaray muhafızlığı gibi vazifelere getirildi. 1323 yılında Müsameretü'l-Ahbar adlı eserini Anadolu valisi Timurtaş'a ithaf etti¹⁴. Dört bölümden oluşan eser; Rumi, Yezdicerd, Hicri ve Celali takvimlerinden bahsederek başlar. Hz. Peygamber, Dört Halife, Emeviler, Abbâsîler, Büyük Selçuklular ve nihayetinde Türkiye Selçukluları ve Moğollardan fazlasıyla bahsetmektedir. Anadolu Türk tarihi açısından ana kaynaklar arasında önemli bir yere sahiptir. Taceddin Mutez hakkında bilgiler mevcut olmasında dolayı çalışmamızda eserden yararlanılmıştır.

11. İbn'ül İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye

İmamuddin Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, Dımaşk civarında Busra'ya bağlı köylerden Micdel köyünde 1301 yılında doğdu¹⁵. 1306 yılında Şam'a yerleşen İbn Kesîr, sağlam bir eğitimden geçti. Akide yönünden eş'ari fıkıh yönünden şafi olan İbn Kesîr, İbn Teymiyye'ye bağlıydı. 1373 yılında vefat ettiğinde hocasının yanına gömülmüştür¹⁶.

¹³ Kemaloğlu, "Türkiye Selçuklu Kaynakları", s. 22.

¹⁴ İsmail Aka, "Aksarâyî" mad., *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 293.

¹⁵ İsmail Cerrahoğlu, "İbn Kesîr ve Tefsiri", *AÜİFD*, C. XXV, Ankara 1981, s. 45-69.

¹⁶ Cerrahoğlu, "İbn Kesîr", s. 49.

el-Bidâye ve'n-nihâye adlı eseri yaratılıştan 1357 yılına kadar meydana gelen olayları kapsamaktadır. Harezmsahlar hakkında bilgiler mevcut olmasından dolayı çalışmamız açısından önemlidir.

12. Yazıcızade Ali, Tevârîh-i Âl-i Selçûk

Yazıcızade Ali tarafından Ravendi'nin Rahatü's-sudür ve ayetü's-surür'u ve İbn Bibi'nin el-Evamirü'l-Ala'yye fi'l-Umuri'l-Ala'yye gibi eserlerin Farsça'dan Türkçe'ye çevirisi olarak hazırlanan eser, yazarın eklemeleriyle farklı bir kitap haline gelmiştir¹⁷. Türklerin tarih sahnesine çıkışından başlayarak, Oğuz damgalarından, Türklerden, Selçuklular, Eyyübîler, Abbâsîler, Harezmsahlar ve Anadolu beyliklerinden bahsetmesi açısından sadece Selçuklular açısından değil Türk tarihi bakımından önemli bir eserdir.

13. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmi'ud Düvel

1631 yılında Selanik doğumlu olan Ahmed b. Lütfullah aslen Konyalıdır. Küçük yaşta Selanik Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Efendi'ye bağlandı. Yirmili yaşlarında İstanbul'a geldi ve sırasıyla Galata ve Kasımpaşa Mevlevihanelerinde bulundu. Müneccimbaşı Şekibi Mehmed Efendi'den astronomi, astroloji ve matematik derslerini aldı ve hocasının ölümü ile müneccimbaşı oldu. II. Süleyman döneminde görevinden azledildi ve 1702 yılında Mekke'de vefat etti¹⁸.

Yaratılıştan 1670 yılına kadar olan olayları ele alan eser iki ciltten oluşmaktadır. Selçuklu ve Anadolu Beyliklerini anlattığı ikinci cildi Harezmsahlar ve Harezmliler hakkında da bilgilerin mevcut olmasından dolayı çalışmamız açısından önemli bir eserdir.

14. Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri

Şemseddin Ahmed Eflâkî; yıldızlar ilminde önemli şöhret kazanmasından dolayı Eflâkî mahlasını ve Ulu Arif Çelebi ile çok yakın olmasından dolayı da Arifi mahlası ile

¹⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Tarih-i Al-i Selçuk", mad. *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, s. 72.

anılmıştır. Babasının kim olduğu bilinmemekle beraber Saray şehrinde Özbek Han'ın sarayında öldüğü ve Eflâkî'ye büyük bir miras bıraktığını kendisi söylemektedir. 1318 yılında eserini bitiren Ahmed Eflâkî, 1360 yılında Konya'da vefat etmiştir¹⁹.

Ulu Arif Çelebi'nin isteği ile yazılan eserde; Mevlana'nın hayatına ve ölümünden sonra Mevleviliğe dair önemli olaylar yer alırken, Türkiye Selçuklularının o dönemki siyasi faaliyetlerinden fazlasıyla bahsedilmiştir. Baha Veled'in, I. Alâeddin Keykubad'ın Yassıçemen Muharebesi sırasında rüyasına girmesi hadisesi sadece Eflâkî'nin eserinde yer almasından dolayı çalışmamızda bu bilgilerden faydalanılmıştır.

15. İbnü'l-Verdî, Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular (Tetimmetü'l-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer)

Asıl adı Ebu Hafs Zeynüddin Ömer b. El-Muzaffer b. Ömer el-Bekri el-Kureşi eş-Şafii el-Ma'ari olan İbnü'l Verdi 1292 yılında Suriye'de dünyaya gelmiştir²⁰. Devrin en ünlü alimlerinden ders alan İbnü'l Verdi birçok eser kaleme almıştır. 1349 yılında veba salgını sırasında hayatını kaybetmiştir²¹. Mustafa Alican ise eserin sadece Selçuklular kısmını çevirmiştir. Çalışmamızın giriş kısmında ele aldığımız Celâleddin Mengübertî'den önceki Harezmsahlar tarihinden bahsederken özellikle Alâeddin Atsız devrindeki olaylarda müellifin eserinden yararlandık.

16. Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-nümâ - Neşrî Tarihi

Asıl adı bilinmeyen Neşrî mahlaslı Hüseyin b. Eyne Bey adı şahıs Karamanlı olmakla beraber Sultan I. Selim'in hizmetinde bulunmaktaydı²². II. Murad devrinde karşımıza çıkan Neşrî, Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıktığı zamana kadar adından

¹⁸ Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı", mad., *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 4.

¹⁹ Muhammet Kemaloğlu, "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C.2/S.3, Karabük 2013, s. 9.

²⁰ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, terc. Mustafa Alican, İstanbul 2017, s. 14.

²¹ İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 16.

²² Abdülkadir Özcan, "Neşrî", mad. *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 20.

söz ettirir. Tahsilini yapmış olduğu Bursa’da mezarı bulunsa da yol çalışması yüzünden harap olmuştur²³.

Kitâb-ı Cihannümâ adlı eseri genel bir dünya tarihini tasvir etmektedir. Günümüzde sadece Osmanlı bölümleri elimizde kalan kitabın özellikle Âşıkpaşazâde Tarihi ve çeşitli eserlerin derlemesi olarak karşımıza çıkmaktadır²⁴. Eser Oğuz boylarından ve Türkiye Selçuklularından başlayarak Ertuğrul Gazi ve Osmanlıların kurulmasıyla devam ederek Fatih Sultan Mehmed’in vefatına kadar olan olayları içermektedir.

17. Âşıkpaşazâde, Âşıkpaşazâde Tarihi

Asıl adı Derviş Ahmed olan Âşıkî mahlaslı Âşıkpaşazâde, 1400 yılında Amasya’da doğmuştur²⁵. Tekke çevresinde yetişen Derviş Ahmed, II. Murad zamanındaki olaylara şahit olmuştur²⁶. Fatih devrinde de karşımıza çıkmakta olan Âşıkpaşazâde, 1484 yılında II. Bayezid devrinde vefat etmiştir. Birçok neşri yapılan eseri, Tevârîh-i Âl-i Osmân veya Âşıkpaşazâde Tarihi olarak geçmektedir. Eser Osmanoğullarının soyundan başlayarak Anadolu’ya geliş hikayeleriyle devam etmekte ve Fatih devrindeki olaylarda sonlandırılmaktadır. Ertuğrul Gazi ve Kayılar hakkında bilgiler içermesinden dolayı çalışmamızda eserden faydalanılmıştır.

18. Namık Kemal, Osmanlı Tarihi

II. Abdülhamid’in müneccimbaşısı Mustafa Asım Bey’in oğlu olan Namık Kemal 1840 yılında Tekirdağ’da doğmuştur²⁷. Bürokrat bir aileye mensup bulunan Namık Kemal, şair, yazar, gazeteci ve idarecilik görevlerinde bulunmuştur. II. Abdülhamid devrinde Hürriyet taraftarı olduğundan dolayı sürgüne gönderildiği dönemlerde olmuştur.

²³ Özcan, ‘Neşri’, s. 20.

²⁴ Afyoncu, ‘Kronikler’, s. 106.

²⁵ Abdülkadir Özcan, ‘Âşıkpaşazâde’, mad. *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 6.

²⁶ Özcan, ‘Âşıkpaşazâde’, s. 7.

²⁷ Ömer Faruk Akün, ‘Namık Kemal’, mad. *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 361.

Eseri, Osmanoğullarının ortaya çıkış hikayesinden başlamaktadır. Bizim çalışmamız açısından en önemli kısmı ise eserinde Osmanlıların soyu ve Kayılar hakkında bilgiler vermesidir. Ayrıca bu eser dışında çalışmamız açısından Namık Kemal'in Celâleddin Harezşah adlı tiyatrosu Harezşahların son dönemlerini anlatmaktadır. Tiyatroyu okuduğunuz zaman Celâleddin Harezşah'ın duygularını, faaliyetlerini ve amaçlarını anlamak mümkündür.

19. Anonim, Tevârîh-i Âl-i Osmân

İlk olarak II. Murad zamanında hazırlanmaya başlayan Tevârîh-i Âl-i Osmân eserleri, Süleymanşah'ın Anadolu'ya gelişiyle başlamakta ve yazıldığı tarihlere kadar devam etmektedir²⁸. Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân kitapları Osmanlı tarihinin ilk dönemleri hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Bu eserler Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır ve birçok neşirleri yapılmıştır. Bizim kullandığımız Tevârîh-i Âl-i Osmân'ı ise Nihat Azamat hazırlamıştır. Eser, Osmanoğullarının soyundan başlayarak Kanuni dönemine kadar olan olayları içermektedir. Çalışmamızda Ertuğrul Gazi'nin menşei hakkındaki geçen meseleleri kullandık.

C. Araştırma Eserler

Çalışmamızda ana kaynaklar dışında eserler ve makalelerden de faydalanılmıştır. Aydın Taneri'nin *Celâleddin Harizşah ve Zamanı*²⁹ adlı çalışması Celâleddin Harezşah'ın doğumundan başlayarak katledilmesine kadar olan olayları ele almasından dolayı fazlasıyla eserden yararlanılmıştır.

Türkiye Selçuklu ve Harezşahlar hakkında bilgileri fazlasıyla içeren Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye*³⁰ ve *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*³¹ adlı çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu konuda ayrıca Ali Sevim ve

²⁸ Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1/S.2, İstanbul 2003 s. 104.

²⁹ Aydın Taneri, *Celâleddin Harizşah ve Zamanı*, Ankara 1970.

³⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1998.

³¹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 2014.

Erdoğan Merçil'in birlikte ele aldıkları *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat ve Kültür*³² adlı çalışmasından ve İbrahim Kafesoğlu'nun *Harezmsahlar Devleti Tarihi*³³ adlı eserinden istifade edilmiştir.

Celâleddin Harezmsah'ın Anadolu'daki faaliyetleri ve Harezmliler hakkında Muammer Gül'ün *Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'ya Etkileri*³⁴, Osman Gürbüz'ün *Celâleddin Harizmşah ve Son Günleri*³⁵ ve Hasan Geyikoğlu'nun *Anadolu'da Kalan Harzemliler (Horzumlular)* adlı makaleleri çalışmamız açısından önemli bilgiler içermesinden dolayı fazlasıyla faydalanılmıştır.

Anadolu Beylikleri ve Harezmliler hakkında bilgiler içeren ve onlar arasında bağlantı kurulmasında faydalanılan çalışmalar ise şunlardır; Paul Wittek'in *Menteşe Beyliği*³⁶ adlı eseri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*³⁷ adlı çalışması, Vedat Turgut'un *Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi*³⁸ ve İsmail Onarlı'nın *Saruhanoğulları Beyliği'nin Ulu Evliyası: Hamza Baba*³⁹ adlı makalesidir.

Horzumluların adlarını buldukları bölgelere vermeleri açısından yararlanılan çalışmalar ise şunlardır; Mehmet Eröz'ün *Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi*⁴⁰ adlı çalışması ve *Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları*⁴¹ isimli sempozyum bildirisidir. Ayrıca aynı konu üzerinde İç İşleri Bakanlığı tarafından çıkarılan *1933*⁴² ve

³² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995.

³³ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1982.

³⁴ Muammer Gül, "Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri", *Belleten*, C.LXX/S.257, Ankara 2006.

³⁵ Osman Gürbüz, "Celâleddin Harizmşah'ın Son Günleri", *AÜİFD*, S. 37, Erzurum 2012, s. 30.

³⁶ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1944.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1937.

³⁸ Vedat Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.II/S.3, Sakarya 2016.

³⁹ İsmail Onarlı, "Saruhanoğulları Beyliği'nin Ulu Evliyası: Hamza Baba", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 21, Ankara 2002.

⁴⁰ Mehmet Eröz, "Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi", *İÜ Sosyoloji Konferansları*, S.5, İstanbul 1964.

⁴¹ Mehmet Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül 1984, Ankara 1984.

⁴² *Köylerimiz*, Ankara 1933.

1968⁴³ yıllarına ait Köylerimiz adlı çalışmalar, Ahmet Özkılınç-Ali Coşkun-Abdullah Sivridağ tarafından hazırlanan *Osmanlı Yer Adları*⁴⁴ çalışmaları konumuz açısından önemli yer teşkil etmelerinden dolayı fazlasıyla yararlanılan eserler arasındadır.

Araştırmada bu eserler ve makaleler dışında Yusuf Halaçoğlu'nun *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler ve Oymaklar*⁴⁵ adlı çalışması, Bahaeddin Ögel'in *Türk Kültür Tarihine Giriş*⁴⁶ eseri ve Faruk Sümer'in *Anadolu'da Moğollar*⁴⁷ adlı makalesinde de yararlanılmıştır. Ayrıca konumuzla alakalı olarak İslam Ansiklopedisi ve Diyanet İslam Ansiklopedisindeki maddelerden de istifade edilmiştir.

II. HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NE KISA BİR BAKIŞ

Orta Asya'nın merkezi konumunda yer alan ve Hazar Denizi'nin doğusu ile Ceyhun Nehri'nin her iki tarafına uzanan bölgelere Harezmi adı verilmiştir⁴⁸. Bölgenin isminin ortaya çıkmasına dair birçok rivayet mevcuttur. Bu rivayetler ise şunlardır; Harezmliler Türk veya Şark hükümdarının hizmetinde buldukları sırada Hakanın gazabına uğrayarak buldukları bölgeyi terk ettiler ve Kas'a yerleştiler⁴⁹. Akabinde, hükümdar onlar hakkında bilgi almak amacıyla adamlarını göndermiş ve onlarda balık tutup ateşte pişirip yediklerini hükümdara bildirmişlerdir. Bunun üzerine onların dilinde ete Har, oduna da rizm/rezm denilmesinden dolayı Harezmi adını almışlardır⁵⁰. Ayrıca Harrilerin ülkesi anlamına geldiği gibi, Farsça Hurşid (Güneş) ve Horden (Yemek) kelimelerinin Harezmi'e dönüşmesi üzerinde de durulmuştur⁵¹.

⁴³ *Köylerimiz*, Ankara 1968.

⁴⁴ Ahmet Özkılınç-Ali Coşkun-Abdullah Sivridağ, *Osmanlı Yer Adları: II*, Ankara 2013.

⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C. III, Ankara 2009.

⁴⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I-II-III-IV, Ankara 2000.

⁴⁷ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Ankara 1969.

⁴⁸ Zeki Velidi Togan, "Harizm", mad. *İA*, C. 5, İstanbul 1964, s. 240; Kafesoğlu, *Harezmişahlar Devleti*, s. 30. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990, s. 153-154.

⁴⁹ Togan, "Harizm", s. 240; Abdülkerim Özaydın, "Harizm" mad., *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 217.

⁵⁰ Özaydın, "Harizm", s. 217.

⁵¹ Özaydın, aynı yer.

Harezm bölgesinde hüküm süren hükümdarlara Harezmşah unvanı verilirdi⁵². Şah unvanı ile hakimiyet sağlayan hanedanlar ise şöyledir:

Afrigoğulları 305-995⁵³

Me'mûnîleroğulları 995-1017⁵⁴

Altuntaşoğulları 1017-1041⁵⁵

Anuştegin oğulları 1097-1231⁵⁶

Selçuklu hakimiyetinin altında bulunan Harezm bölgesine vali tayin edilen Anuştegin Garceî, Sultan Melikşah'ın taşdarı ve Harezm'in mutasarrıfı gibi görevleri de beraberinde barındırıyordu⁵⁷. Anuştegin ile birlikte son defa kurulan Harezmşahlar

⁵²Mehmed Fuad Köprülü, "Harizmşahlar" mad., *İA*, C. 5, İstanbul 1964, s. 263; Aydın Taneri, "Harizmşahlar" mad. *DİA*, İstanbul 1997, s. 228.

⁵³ Afrig isminde bir şahıs tarafından 305 yılında kurulan hanedanlık, 995 senesine kadar bölgede hâkim durumundaydı. İslam fetihleriyle beraber bölgenin İslamlaşması üzerine Afrigoğullarının ilk başta Emeviler ile başlayan ilişkileri daha sonra Abbâsîler ve Samanoğulları devrinde de devam etmiştir. Ayrıca bakınız; Togan, "Harizm", s. 242-243; Taneri, "Harizmşahlar" s. 228.

⁵⁴Samaniilerin Gürgeç valisi Ebu'l Abbas Me'mun b. Muhammed tarafından 995 yılında Afrigoğullarından Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed'i bertaraf edip Harezmşah unvanıyla anılmaya başladı. 1017 yılında Sultan Mahmud'un Alp Tegin'in II. Memun'u öldürmelerini bahane etmesiyle Harezm'i Altuntaşoğulları yönetmeye başladı. Ayrıca bakınız; Ahmet Taşağıl, "Me'muniler", mad. *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 105; Togan, "Harizm", s. 243-244.

⁵⁵ 1017 yılında Sultan Mahmud tarafından Harezm'e vali tayin edilen Altuntaş el-Hacib'in oğlu Harun, Sultan Mesud devrinde Gaznelilere itaatkâr davranmak istemiyordu. Bu maksatla Selçuklulara yakınlaşmaya başladı. Fakat 1035 yılında öldürüldü. Yerine geçen İsmail Handanı ise Sultan Mesud'un Harezm'i Şah Melik'e vermesiyle Altuntaş Hanedanlığı 1041 yılında yıkıldı. Harezm daha sonrasında Selçukluların eline geçti ve sultanların atadığı valilerle yönetildi. Ayrıca bakınız; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 64-65; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 34-35; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara 1972, s. 75-77.

⁵⁶ 1041 yılında Şah Melik'in eline geçen Harezm, bir müddet sonra Çağrı Bey'in seferiyle beraber Selçukluların eline geçti. Sultanların atadığı valiler tarafından yönetilen bölgeye Melikşah devrinde Anuştegin Garceî atandı. Anuştegin oğullarının Harezm'i yönetmeye başlamasıyla Harezmşahlar Devleti'nin temelleri atıldı. Anuştegin Garceî'nin menşei itibariyle Beğdili, Kanglı/Kıpçak ve Yugur gibi boyların yanı sıra Halaç Türklerinden olduğu gibi iddialar mevcuttur. Ayrıca bakınız; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 39-40; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 345-346; Taneri, "Harizmşahlar" s. 228.

⁵⁷ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ' fî Sîreti'l-Enbiyâ*, s. 121; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 37; Mehmet Ali Çakmak, "Moğol İstilas ve Harezmşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 904.

Devleti'nin temelleri atıldı. Fakat Anuştegin'in fiilen idare etmediği Harezmi diğer bir vali olan İkinci b. Koçkar yönetmiştir⁵⁸.

Sultan Melikşah'ın 1092 yılındaki ölümüyle beraber Selçuklu tahtına Berkyaruk oturdu⁵⁹. Onun tahta geçtiği sıralarda devlet içerisinde mücadeleler mevcuttu. Kendi hakimiyetini sağlamak isteyen Sultan Berkyaruk bu maksatla devletin bütün emirlerinin kendisine katılmasını istedi⁶⁰. Amcası Arslan Argun'un yardımlarıyla adından söz ettiren Emir Kodan ise bu sultanın isteğini kabul etmediği gibi Horasan'a gitmekte olan Harezmsah İkinci b. Koçkar'ı öldürdü⁶¹. Sultan Berkyaruk ise bu durum üzerine Altuntak b. Hacib'i Horasan'a vali tayin ederek Harezmi'nin de yönetimini kendisine verdi⁶². Altuntak b. Hacib, Anuştegin Garceî'nin oğlu Kutbeddin Muhammed'i Harezmi'ye vali tayin ederek Anuşteginogullarının hanedanlığının kurulmasına vesile oldu⁶³. Kutbeddin Muhammed vefatına kadar Selçuklulara bağlı bir şekilde Harezmi bölgesini yönetti ve nüfusunu artırarak bölgenin gelişmesini sağladı. 1128 yılında vefat etmesi üzerine Sultan Sencer tarafından Alâeddin Atsız Harezmi'ye vali tayin edildi⁶⁴. Alâeddin Atsız, Sultan Sencer tarafından sevilen ve sayılan bir kişiliğe sahipti. Devlete bağlıydı ve sultanın seferlerinde de yanında yer alıyordu. Devlet adamları, Sultan Sencer ve Alâeddin Atsız arasındaki yakınlıktan rahatsızlık duyarak aralarını bozdular⁶⁵. Alâeddin Atsız, sultanın yanından ayrılarak Harezmi'ye gitti ve 1138 yılında Sultan

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, s. 222.

⁵⁹ Sultan Melikşah'ın katledilmesiyle Selçuklu tahtına oturan Terken Hatun'un oğlu Mahmud çocuk yaşta olmasından dolayı annesinin hükmü altındaydı. Berkyaruk ise durumu kabullenmeyerek kardeşiyle mücadelelere girişti. Devlet adamlarının Berkyaruk taraftarı olmasından dolayı 1093 yılında Selçuklu tahtına geçti ve kardeşi Mahmud'da hasta olduğundan birkaç gün sonra vefat etti. Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977, s. 30-32.

⁶⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 32-34; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti*, s. 37.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 222.

⁶² İbn'ül Kesîr, *Büyük İslam Tarihi el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.12, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, s. 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 223; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 52.

⁶³ İbn'ül Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, s. 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. X, s. 223-224.

⁶⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 88; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ' fi Sîreti'l-Enbiyâ*, s. 182; Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, çev. Abdullah Bakır, İstanbul 2017, s. 72; Taneri, "Harizmşahlar", s. 229; Çakmak, "Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 904.

⁶⁵ Alâeddin Ata Melik Cveynî, *Tarih-i Cihan Guşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013, s. 256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. XI, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, s. 67.

Sencer'e ilk isyanını başlattı⁶⁶. Bunun üzerine Sultan Sencer, devlet adamlarının da kışkırtmalarıyla kendisine isyan eden Alâeddin Atsız'ın üzerine yürüdü. Sultanın ordusu karşısında tutunamayacağını anlayan Alâeddin Atsız, savaş meydanından kaçtı. Onun Harezm'i terk etmesiyle bölgenin yönetimi sultanın kardeşi Melik Gıyâseddin Süleyman'a verildi⁶⁷. Fakat Alâeddin Atsız, Harezm'in elden çıkmasını kabul etmedi ve sultanın gidişini fırsat bilerek Melik Gıyâseddin'in üzerine yürüdü. Melik Gıyâseddin bozguna uğrayarak Sencer'in yanına gitti ve Alâeddin Atsız Harezm'e tekrar hâkim oldu⁶⁸. Bu sıralar da Selçuklular da Karahıtaylarla mücadele içerisindeydiler. Sultan Sencer Karahıtaylar karşısında 1141 yılında yapılan Katvan mücadelesini kaybetti⁶⁹. Bu durumu fırsat bilen Alâeddin Atsız, başkent Merv'e gelerek şehri yağmaladı, devlet hazinelerine el koydu ve hutbelerde sultanın adı yerine kendi isminin okunmasını sağladı⁷⁰. Alâeddin Atsız, Selçuklulara karşı ikinci isyan girişiminde bulunduğu sırada, Karahıtay yenilgisinden sonra kendisini toparlayarak Merv'e gelen Sultan Sencer'in öfkesine maruz kaldı⁷¹. Derhal hazırlıklara başlanılarak itaatsizliğine karşılık vermek için Harezm'e hareket edilmesi üzerine Alâeddin Atsız, yenileceğini fark ettiği sırada sultandan affedilmesini istedi⁷². Sultan Sencer de ona karşı beslediği yakınlıktan dolayı veya çevresinin birçok düşmanla çevrili olmasından dolayı yine onu affetme yolunu seçti. Böylelikle Harezm valisi ikinci isyanı sonucunda yine affedilerek bölgesini yönetmeye devam etti.

⁶⁶ Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 256; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 91; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 47-48.

⁶⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 347.

⁶⁸ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 48-49.

⁶⁹ Sultan Sencer, Alâeddin Atsız'ın isyanı sırasında oğlunu öldürdü. Alâeddin Atsız'da Harezm'e tekrar hâkim olduktan sonra Karahıtay hâkimi Gürhan'a haber göndererek sultanın üzerine gelmesi konusunda tahrik etti. Sultan Sencer Gürhan'ın üzerine geldiğini haber alınca ordusunu hazırladı. 1141 yılında Semerkant'ın kuzeyindeki Katvan mevkiinde Selçuklular ve Karahıtayların orduları karşılaştılar. Karahıtayların galip gelmesiyle sonuçlanan savaşta Sultan Sencer kaçarak canını zor kurtarmıştı. Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 50-52.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. XI., s. 80; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 52-53; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 92.

⁷¹ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 57.

⁷² Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 257.

Selçukluların kuruluşundan itibaren her daim karışıklıkların merkezi olan Harezm’de Alâeddin Atsız ikinci kez isyan girişiminde bulunmasına rağmen muvaffak olamadı. Fakat o asla düşüncelerinden vazgeçmeyerek 1147 senesinde tekrar bir isyana teşebbüs etti⁷³. Üçüncü teşebbüsü ise diğerlerinden farklı olarak Alâeddin Atsız’ın sultanı öldürmek maksadıyla hareket ettiği bir isyandı⁷⁴. Kendisine suikast girişiminde bulunulacağını öğrenen Sultan Sencer, bir kez daha ordusunu hazırlayarak Harezm üzerine yürüdü⁷⁵. Durumu haber alan Alâeddin Atsız, önceki isyanlarında olduğu gibi aynı şekilde özür dileyerek af dilemesiyle valiliğine devam etmesi sağlandı. 1153 yılında Selçuklularda Oğuz isyanı meydana gelmesinden sonra Sultan Sencer mücadeleler sırasında esir düştü⁷⁶. Sultanı kurtarma teşebbüsleri sırasında Alâeddin Atsız, Selçuklu tahtına geçen Rükneddin Mahmud Han’ın yanında yer aldığını bildirmesine rağmen, Emir Müeyyed Ayaba tarafından Sultan Sencer’in kurtarılması sonucu tekrar ona itaatini bildirdi⁷⁷. 1156 yılında felç geçiren Alâeddin Atsız, temmuz ayında vefat etti⁷⁸. Onun vefat etmesiyle Cend’de bulunan İl-Arslan Harezm’e geldi ve babasının tahtına oturdu⁷⁹. Alâeddin Atsız’ın ölümünden bir yıl sonra Sultan Sencer’de vefat etti⁸⁰. Rükneddin Mahmud ve sonrasındaki sultanların çok fazla başarı göstermeden devleti yıkılışa götüremeleriyle Harezmliler de kendi hükümlerini ilan ettiler. Harezmşah İl-Arslan ise bu dönemde kendi hakimiyetini tesis etmeye çalışmıştır. Halife ile Irak Selçukluları arasında çekişmelerde sağduyudan yana olan İl-Arslan, siyasette babası kadar aktif olamamasına rağmen devletin kurucusu olarak görülmektedir. Fakat devletin temelleri Anuştegin Garceî ile atılırken, Alâeddin Atsız ile kurulmuş, İl-Arslan ile birlikte

⁷³ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 58.

⁷⁴ Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 258.

⁷⁵ Cüveynî, *aynı yer*; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 59; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 350.

⁷⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 72.

⁷⁷ Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti*, s. 69.

⁷⁸ Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 262; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, s. 179; İbnü’l-Verdî, *Selçuklular*, s. 98.

⁷⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 121; Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 257; Çakmak, ‘‘Harezmşahlar İmparatorluğu’nun Yıkılışı’’, s. 905.

⁸⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 81-82.

tamamen bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. 1172 yılında İl-Arslan vefat etmiş yerine de oğlu Sultanaşah geçmiştir⁸¹.

Sultanaşah'ın Harezmsah tahtına geçmesiyle onun hükümdarlığını tanımayan kardeşi Alâeddin Tekiş, Harezmsah tahtını ele geçirmek üzere Gürgenç üzerine yürüdü⁸². Sultanaşah, Alâeddin Tekiş'in gelmesi üzerine annesiyle beraber başkent Gürgenç'i terk etti ve Alâeddin Tekiş tek başına Harezmsah tahtına oturdu⁸³. Sultanaşah'ın vefat ettiği 1193 yılına kadar aralarındaki mücadeleler devam etti. Onun vefatıyla beraber tam manasıyla tahta geçen Alâeddin Tekiş, bu dönemde Karahıtayların saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı ve sonrasında kendisini Selçukluların varisi olarak gördüğünde ise Irak topraklarına saldırdı. Akabinde, Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul ile mücadeleye giriştikten sonra onu öldürmesiyle⁸⁴ Hemedan'a gelerek tahta oturdu ve onların topraklarına hâkim oldu⁸⁵. Alâeddin Tekiş, bölgeye bir vali tayin ederek başkente geri döndükten sonra Irak'ta ki sorunları ortadan kaldırarak Kanglı-Kıpçak boylarıyla mücadeleye girişti. Onları da itaat altına alarak bu grupları ordu içerisine kattı ve Harezmsah askerlerinin ana unsuru olmalarının yolunu açtı⁸⁶. Irak topraklarına hâkim olunduktan sonra Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh, Selçukluların varlığından itibaren kaybettiği siyasi otoriteyi tekrar sağlamak amacıyla Hemedan'a asker gönderdi⁸⁷. Halifenin bu hareketinden sonra devletin yıkılışına kadar devam eden Harezmsah-Abbâsî mücadelesi başlamış oldu. Bunun üzerine Alâeddin Tekiş, bölgeye gelerek hakimiyetini tekrar sağladı. Fakat onun ayrılmasından sonra karışıklıklar çıktığı vakit

⁸¹ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırı*, s. 125-126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, s. 303; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 103.

⁸² Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 139-140; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti*, s. 84; Köprülü, "Harizmsahlar" s. 269.

⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, s. 303-304.

⁸⁴ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ' fi Sîreti'l-Enbiyâ*, s. 257-259; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 107; Köprülü, "Harizmsahlar" s. 270; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara 1972, s. 103.

⁸⁵ İbn'ül Kesîr, *Büyük İslam Tarihi el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.13, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, s. 80; Fatih Güzel, "Moğol İstilasında Halife Nasır li-Dinillah'ın Rolü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4/S.1, İstanbul 2015, s. 144.

⁸⁶ Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti*, s. 130-141; Aydın Usta, "Moğol İstilas Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Harezmsahlar Devleti", *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 899.

⁸⁷ Çakmak, "İktidar Mücadeleleri", s. 44; Güzel, "Moğol İstilasında Halife Nasır li-Dinillah", s. 145.

tekrar Hemedan'a geldi ve bir kez daha hakimiyetini sağladı. Alâeddin Tekiş karşısında daha fazla dayanamayan Halife Nasır Li Dinillah, onun hükümdarlığını tanımak zorunda kaldı. 1200 yılında ise Alâeddin Tekiş'in vefat ettiği vakit yerine Alâeddin unvanı alan Muhammed geçti⁸⁸.

Alâeddin Muhammed, hakimiyetinin ilk yıllarını Karahıtaylar ve Gurlu mücadeleleriyle geçirdi. Gurlular üzerine Karahanlılar ve Karahıtayların yardımıyla başarılı seferler düzenleyen Alâeddin Muhammed, bir müddet sonra Karahıtayların güçlenmesinden endişe ederek bu defa Gurlular ile anlaşarak onların üzerine yürüdü. Bu sıralarda da Gurlular içerisindeki mücadelelerden faydalanarak Horasan'a hâkim oldu⁸⁹. Gurluların çöküşü sırasında Karahıtayları da ortadan kaldırmak istediğinden dolayı 1210 yılında yeni bir sefer düzenleyerek onları bozguna uğrattı. Daha sonrasında damadı Karahanlı Osman'ı, Karahıtaylara yaklaşmasından dolayı ortadan kaldırarak topraklarına hâkim oldu⁹⁰. Ayrıca Gurlular ve Karahıtaylarla mücadelelerine de devam etti. Muhammed Harezmsah görüldüğü üzere bölgedeki karışıklık karşısında dengeyi gözeterek her daim üstünlüğünü sağlamaya gayret gösterdi. Ülkesi bu devirde genişlemeye başladığı gibi aynı zamanda bölgenin en güçlü devleti oldu.

Irak Selçuklularının yıkılmasıyla topraklarına hâkim olmak isteyen Halife Nâsır-Lidînillâh ile aynı emelleri güden Alâeddin Tekiş arasında başlayan mücadeleler Alâeddin Muhammed devrinde de devam etti. Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Harezmsahları ortadan kaldırmak için Gurlular haber göndermesi⁹¹ ve Batını Celâleddin III. Hasan'a

⁸⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 130; Çakmak, "Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 905.

⁸⁹ Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 285; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 131.

⁹⁰ Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti*, s. 187-189.

⁹¹ Halife Nâsır li-Dinillâh ile Harezmsah Muhammed arasında da siyasî fikir ayrılıkları mevcuttu. Bu fikir ayrılıkları daha ziyade halifenin dünyevî otorite kurma çabalarından kaynaklanıyordu. Zamanla bu ihtilaf derinleşti. Her iki taraf da birbirinin aleyhine olabilecek her türlü tedbiri alıyorlardı. Halife Nâsır li-Dinillah siyasî hedeflerinin önünde engel olarak gördüğü Harezmsahlar Devleti'ni Irak Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi ortadan kaldırmayı bile göze almıştı. Bu amaçla halife, kardeşi Gıyasüddin'in vefat etmesiyle Gur sultanı olan Şihabüddin'i Harezmsah Muhammed'e karşı kışkırtmıştır. Halifenin kışkırtmasıyla vuku bulan ve yıllarca devam eden Harezmsah-Gur mücadelesi Gur Devleti'nin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Gur Devleti'nin başkenti Gazne'yi ele geçiren Harezmsah Muhammed, Gur devlet arşivinde halifenin Gur sultanını Harezmsah'a saldırmaya teşvik ettiği mektupları ele geçirmiştir. Hatta halife mektuplarında Gur sultanının gayr-i Müslim Karahıtaylarla birlikte Harezmsahlara saldırmasını istiyordu. Güzel, "Moğol İstilasında Halife Nasır li-Dinillah'ın Rolü", s. 146.

karşı yakınlık duymasından dolayı Alâeddin Muhammed Gurlular ve Batiniler üzerine sefer düzenledikten sonra halifeden hutbelerde adının okunmasını istedi⁹². Abbâsîlerin bunu kabul etmemesi üzerine Halife Nâsır-Lidînillâh'ın adı hutbelere kaldırıldı ve Hz. Ali soyundan gelen Ala Tirmizi halife ilan edildi⁹³. Abbâsîler üzerine sefer de düzenlenmesine rağmen başarı sağlanamadı. Halife Nâsır-Lidînillâh ise, siyasi otoritesini tehlikede gördüğünden dolayı o sıralarda Cengiz Han'a mektup göndererek Harezmsahlara karşı tahrik etmiştir⁹⁴. Alâeddin Muhammed ise Cengiz Han ile ilk zamanlar iyi ilişkiler kurmasına rağmen Otrar valisi Kayır Han'ın (İnalcık) Müslüman Moğol kafilesinin mallarına el koymasıyla değişmeye başladı⁹⁵. Cengiz Han durumu haber alır almaz Harezmsah'dan Otrar valisini ve malların bedelini istediye de talepleri yerine getirilmediği gibi Moğol elçileri de katledildi⁹⁶. Bunun üzerine hiddetlenen Cengiz Han Otrar'a gelerek şehri istila etti. Otrar faciası olarak bilinen bu olaydan sonra Moğolların Harezmsahlar ülkesinde ilerleyişi başladı ve mücadelelerin ardı arkası kesilmedi. Muhammed Harezmsah ise onlar karşısında daha fazla tutunamayarak Hazar Denizi'nde bulunan Abaskun Adası'na kaçtı ve Celâleddin Mengübertî'yi devletin başına geçirdi⁹⁷.

⁹² Celâleddin III. Hasan Alamut'ta 1210 yılında başa geçtiğinde Sünni olmuş ve Halife Nâsır-Lidînillâh'a bağlanmıştır. Muhammed Harezmsah ise Batınilerin Sünniliğe geçişine inanmadığından ve halifenin onların tarafında yer almasından dolayı Abbâsîler üzerine sefer düzenlemesini gerekçe olarak göstermiştir. Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 314-315; Fatih Güzel, "Alamut'ta Sünni Bir Şeyh: III. Hasan Nev Müselman", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.5/S.6, İstanbul 2016, s. 1688-1691.

⁹³ Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 334; Şehabeddün Ahmed ün- Nesevî, *Celalüttin Harezmsah*, çev. Necip Asım, İstanbul 1934, s. 16; Köprülü, "Harizmsahlar" s. 273.

⁹⁴ Halife Nâsır-Lidînillâh'ın Moğol istilalarının başlamasındaki rolünü kabul eden müelliflerin yanında etmeyenler de mevcuttur. Ayrıca bakınız; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. XII, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, s. 401; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti*, s. 243-46; Güzel, "Moğol İstilasında Halife Nasır li-Dinillah'ın Rolü", s. 151-154.

⁹⁵ İbn'ül Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.13, s. 190; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 136; *Celalüttin Harezmsah*, s. 30-31.

⁹⁶ Çakmak, "Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 908-909; Köprülü, "Harizmsahlar" s. 274.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. XII, s. 329; Nesevî, *Celalüttin Harezmsah*, s. 36; Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 342; Köprülü, "Harizmsahlar" s. 275; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti*, s. 282; Çakmak, "Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 912.

I. BÖLÜM

CELÂLEDDİN HAREZMŞAH VE HAREZMLİLERİN ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ

I. CELÂLEDDİN HAREZMŞAH DÖNEMİ

A. Celâleddin Harezmsah'ın Saltanatının İlk Devirleri

Alâeddin Muhammed'in Hintli eşi Ayçiçek Hatun'dan doğan oğlu Celâleddin Harezmsah'ın asıl adı Mengübertî'dir⁹⁸. Celâleddin ismi dönemin geleneklerine uygun olarak verilirken, Harezmsah ise Harezmlî sultanları için kullanılan bir unvandı⁹⁹. Alâeddin Muhammed, kadim Türk gelenekleri gereğince belli bir yaşa geldiğinde en sevdiği oğlu olan Mengübertî'ye yönetmesi için Gur, Herat, Garcistan, Sicistan ve Gazne'yi verdi¹⁰⁰. Fakat oğlunu yönetmesi için verdiği bölgelere göndermeyerek yanında tuttu ve Şems'ül-mülk Şihâbü'd-din Alp el- Herevî, Celâleddin Mengübertî'nin naibi olarak Gur, Herat ve Gazne'yi yönetmeye başladı¹⁰¹. Muhtemelen Alâeddin Muhammed'in oğlunu yanından ayırmayacak kadar sevgi beslemesinin yanında annesi Terken Hatun'un Kanglı/Kıpçak soyundan gelmesi ve aynı şekilde bu soya mensup torunu Uzlagşah'ı veliaht ilan ettirmesinden kaynaklanabilir¹⁰².

Cengiz Han'ın liderliğinde kısa sürede topraklarını genişleten Moğollar ile komşu olan Harezmsahlar onların saldırıları sonucu ihtişamlı güçlerini kaybederek zor günler yaşamaya başladılar. Alâeddin Muhammed Moğollar ile Otrar'da yaşanan facia sonrasında Hazar Deniz'inde bulunan Abaskun adalarından birine kaçarak hayatını zor

⁹⁸ Taneri, *Celâleddin Harizmşah*, s. 18; Mükrimin Halil Yınanç, "Celâleddin Harizmşah", mad., *İA*, C. 3, İstanbul 1988, s. 49.

⁹⁹ Köprülü, "Harizmşahlar" s. 263; Taneri, "Harizmşahlar", s. 228.

¹⁰⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 142; Taneri, *Celâleddin Harizmşah*, s. 19; Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti*, s. 196.

¹⁰¹ Kafesoğlu, aynı yer; Taneri, "Celâleddin Harizmşah", s. 248.

¹⁰² Uzlagşah'ın annesi, Sultan Muhammed'in Kıpçak Kadir Han'ın soyundan olan annesi Terken Hatun'un akrabasıydı. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî* s. 142; Aydın Taneri, "Celâleddin Harizmşah", mad., *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 248; Usta, "Kıpçaklar ve Harezmsahlar" 900.

kurtardı. Moğol saldırılarının artmasından endişe ederek veliaht ilan ettiği Uzlagşah'ın yerine Celâleddin Mengübertî'yi getirerek devletin devamlılığını onun sağlayacağını söyledikten bir müddet sonra 1220 yılında kaçtığı adada vefat etti¹⁰³. Babasının vefatı ile Abaskun'dan ayrılan Mengübertî, kardeşleri Uzlagşah ve Akşah'ı alarak başkent Gürgenç'e gitmek için yola koyuldu. Harezm'de ise Uzlagşah'ın taraftarlarının olduğunu bildiğinden tahta çıkma merasimini bir süre ertelemek zorunda kaldı¹⁰⁴. Gürgenç yerine Şedyah'a gitmeye karar verdiyse de burada da Moğollar ile çarpışmak zorunda kaldı¹⁰⁵. Moğollardan kurtulduğu vakit bu defa da kardeşleri onu ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Merkezdeki Uzlugşah taraftarlarının yardımı ile Mengübertî'nin üzerine yürüyen kardeşler Moğollar tarafından ortadan kaldırıldılar¹⁰⁶. İstila ve saldırıların olduğu sırada taht mücadelesine giren kardeşler, Moğolların bir nevi desteği ile Celâleddin Harezmsah'ın tek başına sultan olmasının yolunu açtı. Harezmsah topraklarında Moğollar ilerlerken Mengübertî'nin peşini bırakmayarak onun tahta çıkışına engel oldular¹⁰⁷. O da Gazne bölgesine giderek onlardan kurtulmaya çalıştı. Burada Cengiz Han'a karşı ordu toplamaya başlayarak devletin başına geçmek için faaliyetlerde bulundu. Fakat Moğollar onun peşini bırakmadığından Gazne'den Hindistan'a gitmek zorunda kaldı. Burada da asker toplayarak kendisini takip eden Cengiz Han'ın askerlerine karşı başarılı girişimlerde bulundu. Ancak Moğollar onun peşini hiçbir şekilde bırakmadığından mücadeleye giriştikleri sırada yakalanacağını anladığı vakit maiyetini kaybetmek uğruna Sind nehrinden geçerek canını kurtarınca Cengiz Han şu övücü sözleri söyledi; *'Bir babanın işte böyle bir oğlu olmalıdır'*¹⁰⁸. Sind nehrinden geçerek canını kurtarmasına rağmen emirleri arasındaki anlaşmazlıklar ve askerlerinin azalmasından dolayı üç yılın sonunda 1224 tarihinde Hindistan'dan ayrılarak İran taraflarına gitti.

¹⁰³ Nesevî, *Celalüddin Harezmsah*, s. 40-41; Taneri, *Celalüddin Harizmsah*, s. 20, Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, s. 283.

¹⁰⁴ Köprülü, "Harizmsahlar" s. 275; Usta, "Kıpçaklar ve Harezmsahlar" 901.

¹⁰⁵ Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 342; Çakmak, "Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı", s. 913.

¹⁰⁶ Taneri, "Celâleddin Harizmsah", s. 248.

¹⁰⁷ Nesevî, *Celalüddin Harezmsah*, s. 41-42.

¹⁰⁸ Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 349; Taneri, *Celalüddin Harizmsah*, s. 24.

B. Harezşahlar Devleti'nin Yeniden Kurulması ve Fetih Hareketleri

Hindistan'dan ayrılarak İnan taraflarına gitmek için yola çıkan Celâleddin Harezşah, burada bulunan kardeşi Gıyâseddin Pirşah ve diğler vassalları itaat altına alarak devleti yeniden ihya etme düşüncesindeydi¹⁰⁹. O sıralarda İnan'da Harezşahların vassalı konumunda yer alanlar ve hâkim olan devletler ise şöyledi:

Azerbaycan, Erran ve Irak-ı Acem: Gıyâseddin Pirşah¹¹⁰

Kirman: Barak Hacib¹¹¹

Fars: Sa'd b. Zengi¹¹²

Nahecivan ve Tebriz: Özbek b. Pehlivan¹¹³

¹⁰⁹ Yazıcızade *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 422; Hasan Geyikoğlu, "Harezşahlar ve Doğu Anadolu", *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 917.

¹¹⁰ Muhammed Harezşah'ın oğlu olan Gıyâseddin Pirşah, Kirman ve çevresini 1210 yılında oğlunun yönetimine verdi. Gıyâseddin ise yönetimine verilen yerlere babasının vefatıyla gelmiş, Celâleddin Harezşah Hindistan ve Irak'a çekilene kadar idare etmiş ve sonrasında Kirman'da Burak Hacib'i bırakarak Irak'a çekilmişti. Celâleddin Harezşah'ın İnan'a gelmesiyle istemeden de olsa ağabeyine itaat etmek zorunda kaldı. 1228 yılında Barak Hacib annesiyle evlendi ve onları kendi etrafında toplamaya çalıştı. Fakat Gıyâseddin Pirşah'ın ve annesinin kendisini zehirleyeceklerini öğrendiğinde onları ortadan kaldırdı. *Kafesoğlu, Harezşahlar Devleti*, s. 199; Ahmet Taşağıl, "Kutluğhanlar", mad. *DİA*, C. 26, Ankara 2002, S. 493.

¹¹¹ Barak Hacib, Karahıtay hükümdarı Gürhan'ın hacibiydi. Karahıtayların ortadan kalkması üzerine Alâeddin Muhammed Harezşah'ın hizmetine girdi. Alâeddin Muhammed'in oğlu Gıyâseddin Pirşah babasının ölümünden sonra Irak-ı Acem'e yerleştiğinde Barak Hacib 1221 yılında onun İsfahan valiliğine getirildi. Kutluğ Han olarak anılan Barak Hacib 1222 yılında Kirman'a hâkim oldu. Celâleddin Harezşah'ın İnan'a gelmesiyle kızını ona vererek itaatini bildirdi. Fakat Harezşah'ın Cengiz Han karşısında tutunamayacağını anladığında Moğollara tabii olarak onları Celâleddin'e karşı kışkırttı. 1228 yılında Gıyâseddin Pirşah ve annesini öldürdükten sonra Müslüman oldu ve halife tarafından menşur gönderilerek Kutluğhanlar hanedanlığı resmîyet kazandı. 1235 yılında vefat eden Barak Hacib'in yerine Kutbeddin Muhammed geçtiyse de hanedanlık 1282 yılında Moğolların hakimiyeti altına girdi. Taşağıl, "Kutluğhanlar", s. 492-493.

¹¹² 1148 yılında kurulan Fars Atabeyliği Salgurlular olarak da anılmaktadır. 1198 yılında Sa'd b. Zengi Salgurlu hanedanlığının tahtına oturarak hakimiyetini sağladı. 1213 yılında Muhammed Harezşah tarafından bölgeye fetihler düzenlenmeye başladı. Sa'd b. Zengi 1217 yılında Harezşah'a esir düşmesine rağmen affedildi ve Salgurlular vassal konuma getirildi. 1226 yılında Sa'd b. Zengi'nin vefat etmesiyle oğlu Ebu Bekir geçti. Salgurlular 1286 yılında tamamen Moğolların hakimiyetine girdi. Erdoğan Merçil, "Salgurlular", mad. *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 29-30.

¹¹³ İldenizli Atabegi Muhammed Cihan Pehlivan'ın oğludur. Babasının sağlığında Hamedan şehrinde görevlendirildi. 1210 yılında İldenizlilerin tahtına geçen Özbek b. Pehlivan Muhammed Harezşah ile savaşması sırasında Hamedan'ı kaybetti ve Azerbaycan'a çekilmek zorunda kaldı. Harezşah'ın üzerine ilerlemesi üzerine taraflar arasında anlaşma sağlandı ve Azerbaycan ve Erran'ın yönetiminde olmak kaydıyla Harezşahlara bağlandı. 1223 yılında Gıyâseddin Pirşah'ın Azerbaycan ve çevresini ilhak

Alamut: Batınilerin hakimiyeti altındaydı¹¹⁴.

Celâleddin Harezşah'ın askerlerinin azlığına rağmen evvela Kirman'da bulunan Barak Hacib'in itaati sağlandı. Kirman'ın ele geçirilmesiyle beraber Fars Bölgesi Hâkimi Sa'd b. Zengi'de Celâleddin Harezşah'a itaatini bildirdi. Vassalların ele geçirilmesiyle Gıyâseddin Pirşah üzerine yürüdüler. Yanında bulunan devlet adamlarının ağabeyine katılmalarından dolayı yalnız kalan Gıyâseddin Pirşah, bir süre direnç gösterse de Celâleddin'e itaat etmekten kaçamadı. Kardeşinin de biat etmesiyle tahta oturan Harezşah, diğer vassal devletleri tabiiyeti altına alarak ülkenin düzene girmesini sağladı¹¹⁵.

Alâeddin Tekiş döneminden beri devam eden Harezşahlar ve Abbâsîler arasındaki mücadeleler, Celâleddin Harezşah'ın halife üzerine sefer düzenleme niyetiyle 1224 yılının kış aylarını Huzistan'da geçirmesiyle devam etti¹¹⁶. Halife Nâsır-Lidînillâh, Harezşahlara karşı eskiden beri mevcut olan düşmanlığı sürdürmeye devam etti. Celâleddin Harezşah, Abbâsîlerin ordularına karşı başarı sağlamasıyla ülkesine geri döndü. Halifenin bir yıl sonra vefat etmesiyle yerine geçen Zâhir-Biemrillâh¹¹⁷ döneminde dostane ilişkiler kurulmaya çalışıldı. Fakat onun kısa bir müddet sonra vefatı

etmesiyle Nahcivan ve Hoy'a çekildi. 1225 yılında Celâleddin Harezşah'ın İran coğrafyasına hâkim olduğu sıralarda öldü. İlk önce topraklarına Harezşahlar onların yıkılmasıyla da Moğollar egemen oldular. Ahmet Taşağıl, "Özbek", mad. *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 106-107.

¹¹⁴ Hasan Sabbah'ın tarafından kurulan Batınilik Şii İsmailiyye akaidinde kabul edilmektedir. Alamut'ta bulunan Batıniler; Celâleddin III. Hasan'ın 1210 yılında başa geçmesiyle Sünni mezhebin inançlarını bünyelerine katmaya başladılar. Celâleddin III. Hasan Abbâsî Halifesi Nasır Li-Dinillah'a bağlı bir şekilde hareket ederek Harezşahlar karşısında ona yardım etti. Batıniler ayrıca Harezşahlara yıllık vergi de vermişlerdir. 1221 yılında Celâleddin III. Hasan'ın ölmesiyle 9 yaşındaki III. Muhammed Alâeddin Batınilerin şeyhi olmuştur. Onun başa geçmesiyle beraber Sünni kaideler terkedilerek İsmaili fikirleri geri dönülmüştür. Alamut Batınileri 1258 yılında Hülâgû'nün saldırılarıyla ortadan kaldırılmışlardır. *Kafesoğlu, Harezşahlar Devleti*, s. 215; Güzel, "Alamut'ta Sünni Bir Şeyh: III. Hasan Nev Müselman", s. 1687-1695.

¹¹⁵ Taneri, *Celâlüddin Harizmşah*, s. 33-37.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. XII, s. 386; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 356; Çakmak, "İktidar Mücadeleleri", s. 50; Geyikoğlu, "Harezşahlar ve Doğu Anadolu", s. 918.

¹¹⁷ En- Nâsır-Lidînillâh'ın oğlu olan Ebu Nasır Muhammed babasının 1225 yılında vefat etmesiyle halifelik makamına geldi ve Zâhir-Biemrillâh unvanını aldı. 9 Ay gibi bir süre halifelik yapan Zâhir-Biemrillâh 1226 yılının temmuz ayında vefat etti. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. XII, s. 401-419.

ile başa geçen Müstansır-Billâh¹¹⁸ devrinde ilişkiler aynı düzeyde devam ettiyse de taraflar birbirlerine güvenmiyorlardı¹¹⁹.

İran'da hakimiyetini sağladığı sıralarda Gürcülerin taarruzlarından şikayetçi olan Meraga halkı, Celâleddin Harezmsâh'dan yardım istediler¹²⁰. Bunun üzerine hazırlıklar yapılarak bölge üzerine sefer düzenlendi ve fethedilerek ülke topraklarına kattılar. Harezmsâhların ilerleyişinden endişe eden Azerbaycan Atabegi Özbek b. Pehlivan itaatini bildirerek buyruk altına gireceğini bildirdi¹²¹. Onun itaat haberine itibar etmeyen Harezmsâh, Azerbaycan'a fetihler düzenleyerek Tebriz'i ele geçirdi ve başkentini buraya taşıdı. Azerbaycan'ın alınmasıyla Gürcüler üzerine sefer düzenleyerek Tiflis alındı ve bölgede ilerlemeler sağlandı. Fakat ülke içerisindeki karışıklıklardan dolayı Gürcistan üzerinde tam manasıyla bir hakimiyet sağlanamadı. Harezmsâhlar Devleti o sıralarda Doğu'da Moğollar Batı'da Türkiye Selçukluları, Eyyûbîler ve Abbâsîler, Kuzeyde Kafkas halkları ile komşuydular. İran'da tekrar kurulmalarından sonra en fazla dostane ilişkilerde buldukları ülke I. Alâeddin Keykubad'ın tahta olduğu Türkiye Selçuklu Devleti oldu.

¹¹⁸ Zâhir-Biemrillâh'ın vefat etmesiyle halifelik makamına gelen Ebu Cafer el-Mansur el- Müstansır-Billâh unvanını aldı. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. XII, s. 420.

¹¹⁹ Celâleddin döneminde Abbâsîler ve Harezmsâhlar arasında unvan meselesinde birtakım anlaşmazlıklar da yaşanmıştı. Celâleddin Harezmsâh, Hindistan'dayken ve Abbâsîlerle yaptığı yazışmalarda, babasının da kullandığı "Hadimu'l Mutavvaa Mengübertî b. Sultan Sencer" lakabını zikrederdi. Halife Nâsır-Lidînillâh ona, "sultanın aşağısında olan hakan" unvanı ile hitap etmiştir. Daha sonra Celâleddin Harezmsâh Azerbaycan'a gelip hakimiyet tesis edince, Halife Nâsır-Lidînillâh ona "Şehinşah" unvanını vermiştir. Ahlat kuşatması sırasında Halife Müstansır-Billâh ona "Hil'at-ı Saltanat" ve saltanat sembolü olan diğer hediyeleri göndermişti. Ama Halife Müstansır-Billâh yine de ona "sultan" unvanını vermemiş ve mektubunda "Şehinşah" unvanıyla hitap etmiştir. Celâleddin ise bundan sonra Halifeye yazdığı mektuplarının sonunda kendisini "abduhu (bendesı/kulu)" diye vasıflandırmış, halifeye "Seyyidina ve Mevlâna, Emirü'l-Mü'minin ve İmamü'l-Meşarık ve'l-Megarıb" diye hitap etmiştir. Halifenin kendisine "sultan" unvanını vermemesine karşılık Celâleddin de kestirdiği paralarda onun adını zikretmemiştir. Hasan Geyikoğlu, "Harezmsâh Celâleddin Mengübertî'nin Şahsiyeti", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum 1996, s. 98-99.

¹²⁰ Taneri, "Celâleddin Harizmşah", s. 249; Ahmet Toksoy, "Celâleddin Harezmsâh'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 9/S. 1, Erzincan 2007, s. 142.

¹²¹ Geyikoğlu, "Harezmsâhlar ve Doğu Anadolu", s. 918; Toksoy, "Harezmsâh'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", s. 143-144

C. Alâeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti

I. Gıyâseddin Keyhüsev Alaşehir Savaşında şehit edildiği vakit oğulları İzzeddin ve Alâeddin arasında taht mücadelesi başladı. Ümerâ tarafından desteklenen İzzeddin'in Kayseri'de tahta çıkmasıyla şehri muhasara altına alan Alâeddin, yanında bulunan Ermeni Kralı Leon ve sonrasında amcası Erzurum Meliki Tuğrul Şah'ın kendisini terk etmesiyle Ankara'ya çekilmek zorunda kaldı¹²². I. İzzeddin Keykâvus Kayseri kuşatmasının sonlanmasıyla Konya'da tahta çıktı ve o sırada kardeşinin bulunduğu Ankara'ya doğru hareket etti. Sultan, şehir önlerine geldiğinde uzun süre dirense de yiyecek sıkıntısı meydana geldiğinden Alâeddin teslim oldu. Seyfeddin Ayaba refakatinde Malatya'ya gönderildi ve 8 yıl sürecek hapis hayatı başladı.

Sultan I. İzzeddin Keykâvus, kardeşiyle yaşadığı taht mücadelesi sonlandıktan sonra devlet işleriyle alakadar oldu. Birçok fetihler gerçekleştirerek ülkeyi ekonomik yönden kalkındırdığı gibi toprakların genişlemesini sağladı. 1219 yılında Suriye üzerine başarısız sefer düzenledikten bir müddet sona vefat etti. Onun ölümü ile devlet erkânı evladının olmamasından dolayı hanedan üyelerinden birinin tahta çıkmasını tartışmak için Sivas'ta toplandılar. Seyfeddin Ayaba'nın yıllar önce Malatya'da kaleye hapsedilen Alâeddin'i önermesiyle bu fikir etrafında birleştiler¹²³. Seyfeddin Ayaba, bizzat kendisinin Malatya'da hapsedtiği Alâeddin'i yine aynı şekilde tahta çıkarmak için durumu bildirmeye gitti. Kaleye vardığında durumu bildirdikten sonra kendisini garantiye alarak öldürülmeyeceğine dair ant içirdi¹²⁴. Sultan I. Alâeddin Keykubad, Malatya'dan ayrılarak ilk önce Sivas ve sonrasında Konya'da tahta çıktı. Merasimler sonlandırıldıktan sonra devlet meseleleriyle ilgilenmeye başladı. Seyfeddin Ayaba ise, bu sıralarda I. İzzeddin döneminde sağladığı konumunu devam ettirdiği gibi ümerâ ile birlikte sultandan daha güçlü bir vaziyetteydi. I. Alâeddin Keykubad, kendisine karşı otorite yarışına girişen devlet adamlarına karşı bir süre sessiz kalmayı tercih etti. Onları

¹²² İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 138-139; Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 204.

¹²³ İbn Bibi, *el-Evamir'ül Ala'iyye*, C. I, s. 222; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1120-1237)*, Ankara 2003, s. 18.

¹²⁴ Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 19.

alt etmek için evvela devletin müstahkem şehirlerine surlar yaptırarak masraflarını ümerâya ödetti. Bu durumdan rahatsız olanlar sultanı öldürme teşebbüsüne giriştiyseler de başarılı olamadılar. Bu durum üzerine I. Alâeddin Keykubad, otoritesine itaat etmeyen ümerâdan kurtulmak maksadıyla Kayseri’de ziyafet düzenleyerek onları ortadan kaldırdı¹²⁵.

Ümerâ ile arasındaki güç mücadelesinde başarı sağlamasından sonra bağımsız hareket eden I. Alâeddin Keykubad, otoritesini sağlamlaştırdığı gibi fetihler sayesinde devletini genişleterek ekonomik zenginlik sağlamaya başladı. Bu sıralarda Moğol istilasının Orta Asya ve ilerisindeki tahribatlardan haberdar olduğundan şehirlerin imarı ile de fazlasıyla ilgilendi. İran coğrafyasında kurulan Harezmsahlara Devleti ise Moğollara karşı tedbirlerin sağlandığı sıralarda yeniden ihya edilmişti.

D. Türkiye Selçukluları ile Harezmsahlara Arasındaki İlişkiler

Moğollar, Alâeddin Muhammed’in hâkim olduğu Harezmsahlara ortadan kaldırarak topraklarına hâkim oldular. Celâleddin Harezmsah, Moğollara karşı harekate geçerek İran’da bulunan Harezmsah topraklarında devleti yeniden ihya etti. Merkezlerinden ayrı olarak Türkiye Selçuklularının doğusunda tekrar kurulan Harezmsahlara karşı I. Alâeddin Keykubad, temkinli davranmaya çalıştı. Moğolların Harezmlileri takip ederek Anadolu kapılarına dayanmalarından endişe etmesine rağmen Harezmsah’ın niyetini saptamadan hareket etmiyordu.

Selçuklulara bağlı Artuklular’ın Eyyûbî ve Harezmsahlılara itaat etmeleri üzerine I. Alâeddin Keykubad, onların üzerine sefer düzenlemek maksadıyla yola koyuldu¹²⁶. Kayseri’de bulunduğu sıralarda Celâleddin Harezmsah, Mucireddin b. Tahir’i elçi sıfatıyla I. Alâeddin Keykubad’a gönderdi¹²⁷. Sultan, Harezmsah elçisini iyi karşılayarak

¹²⁵ İbn Bibi, *el-Evamir’ül Alaiyye*, C. I, s. 287-292; Anonim, *Anonim Selçukname*, s. 41.

¹²⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, C. XII, s. 420-421; Süleyman Özbek, ‘‘Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen’den Kösedag’a’’, *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları e-Dergi*, C. 5/S. 11, Bartın 2018, s. 7.

¹²⁷ İbn Bibi, *el-Evamir’ül-Alaiyye*, C. I, s. 375; Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 422-423; Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti’ne Gelen ve Giden Elçiler*, İstanbul 2011, s. 58.

misafir etti. Mucireddin b. Tahir, Harezşah'ın gönderdiği mektubu sundu. Mektupta I. Alâeddin Keykubad'a fazlasıyla iltifatlar edilerek dostane ilişkilerin kurulması amacı şu sözlerde açıklanıyordu; *“Dostların sevinç ve neşesi mektuplaşmak ve elçi göndermekle kaim olduğu halde hadiseler ve muhaceret bundan önce buna imkân vermedi. Fakat artık bundan sonra ayrılık ve yabancılık perdesini kaldırıp dostluk ve birlik kapısını açmak lazımdır. Zira hamdolsun ki aynı cihad yolunda birleşiyor ve aynı din ve millete mensup bulunuyoruz. Garp padişahlarından küfrün kökünü kazıyan ve İslam hudutlarını kapayan zat-ı devletleridir; Şark ülkelerinde de kılıçla kafirlerin fitnesini yatıştıran biziz. Bu kadar cinsi yakınlıktan sonra eğer mektuplaşma yolunu açmaz ve birleşme caddesine girmez, menfaatlerin temini ve mazarratların definde müşterek hareket etmezsek başka kiminle dost olabiliriz!”*¹²⁸. Bu sözler hoşuna giden sultan, Mucireddin b. Tahir'i bir müddet daha misafir etti ve elçinin dönüş vakti geldiğinde 10 bin sultani altın, 30 bin dirhem, 5 rahvan katır, 10 iğdiş at, 10 köle, 10 cariye ile birlikte Celâleddin Harezşah'a takdim etmesi için gönderdi¹²⁹. Mucireddin b. Tahir'in dönüş yolunda Sivas'ta buldukları sırada vefat etmesine rağmen hediyeler Celâleddin Harezşah'a ulaştırıldı¹³⁰. Mektubuna cevabı ise Emir Sipehsalar Selahaddin ile gönderildi. Mektubunda cevaben Celâleddin Harezşah'a iltifatlar ederek iki devlet arasında dostluğun başlamasından memnun kaldığını ifade etti¹³¹. Dostluklarını pekiştirmek maksadıyla Harezşah'ın kızıyla oğlu Gıyâseddin'in evlenmeleri gerekliliğini iletmesi konusunda da anlaşıldılar¹³². I. Alâeddin Keykubad, Harezşahlar Devleti'nin yeniden kurulmasında ilk zamanlar çekimser davranmasına karşılık sultandan dostane bir mektup alması sonucu sevinmesi, onların niyetlerine karşı temkinli hareket etmesinden kaynaklanıyordu. Olası bir Moğol tehlikesinin Anadolu'da hissedilmemesi için Harezşahlardan bir tampon devlet olması gerektiği düşüncesinde olan Sultan'ın, Eyyübîlerle kalıcı bir barışın olmadığı dönemde ve Artuklular üzerine düzenlediği bir sefer sırasında barışçıl bir mektup alması onu ziyadesiyle memnun etti. Harezşahlılarla

¹²⁸ Bibi, *el-Evamir'ül-Alaiyye*, C. I, s. 375-377; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 80.

¹²⁹ İbn Bibi, *el-Evamir'ül-Alaiyye*, C. I, s. 377; Yazıncızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 425.

¹³⁰ Yazıncızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 426; Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 48.

¹³¹ İbn Bibi, *el-Evamir'ül-Alaiyye*, C. I, s. 377-319; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 81.

karşılıklı ilişkileri sağladıktan sonra Eyyûbîlerle de mevcut sorunları çözüme kavuşturarak komşularıyla iyi geçinmeye çalıştı. Celâleddin Harezmsâh ile karşılıklı mektuplaşmaları devam etti ve aralarındaki dostluğu temin altına almaya devam ettiler. Nesevi ise I. Alaeddin Keykubad'ın Harezmsâhlara elçiyle beraber bir mektup gönderdiğini ve elçinin vezir Şerefü'l-mülk'ün görüştüğünü ifade ederek olayı şu şekilde anlatır; *‘‘Mektup iki komşu hükûmeti hüsn-ü münasebeti muhafaza ve dostluk alakalarını pekleştirme arzusu ile yazılmıştı. Elçi Sultanın sefer için şarka gittiği zaman, kendi mektubunda o niyetle garbe gittiğini ve Hristiyanlardan hisar aldığını söyledi. Şimdi dâhi, etrafımızdan kalkmak için bayrak açmaya hazır ve fırsata muntazır düşmanlarımız var. Biz diye ilave etti, biz pek yakînz, siz bizi çağırınız, davetinize hemen icabet ederiz. İki hükûmeti, hiçbir şey ayırmamak, size birisi taarruz eyler veya kılıç çekerse, o kılıçları kınına koyduracak erlerle yardım eyler, onları mağlup ve mahcup ederiz’’*¹³³. Nesevi'nin kaydında geçen bu bilgiler Selçuklu ve Harezmsâh hükümdarının arasındaki yakınlığı ve devletlerin birbirleriyle olan muhabbetini en iyi şekilde açıklamaktadır. Hatta aralarındaki ilişki I. Alâeddin Keykubad'ın Eyyûbîlere karşı ittifak teklifinde bulunması düzeyine kadar geldi¹³⁴. Fakat bu durum görüldüğünden fazla sürmeyerek Celâleddin Harezmsâh'ın Eyyûbî toprakları olan Ahlat'a saldırmasına kadar sürebildi.

E. Ahlat Muhasarası

Celâleddin Harezmsâh, İran'da hakimiyetini sağladıktan sonra Gürcistan, Azerbaycan ve Abbâsîlere karşı sefer düzenlemesine karşın Türkiye Selçuklu Devleti'ne barışçı bir politikayla yaklaştı. O sıralarda Eyyûbîlerde melikler arasında anlaşmazlıklar mevcuttu. Dımaşk hâkimi Melik Muazzam İsa, Humus ve Hama'yı ele geçirmek istediği vakit, Mısır Sultanı Melik Kâmil ve el-Cezire hâkimi Melik Eşref ona tepki gösterdiler¹³⁵. Meliklerin yönetiminde bulunan Eyyûbîlerde, diğer kardeşlerinden

¹³² Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 86.

¹³³ Nesevî, *Celalüttin Harezemsâh*, s. 96-97.

¹³⁴ Bu kayıt İbn Bibi'de yer almazken, Nesevî'nin eserinde geçmektedir. Nesevî, *Celalüttin Harezemsâh*, s. 106; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 92.

¹³⁵ Hasan Geyikoğlu, ‘‘Harezmsâh Celâleddin Mengüberty ve Ahlat’’, *AÜ Güzel Sanatlar Entitüsü Dergisi*, S. 6, Erzurum 2006, s. 30.

çekinen Melik Muazzam, Celâleddin Harezmsah ile irtibat halinde bulunarak onunla ittifak kurma çabası içerisine girdi¹³⁶. Bunun üzerine Harezmsah 1226 yılının mayıs ayında Melik Eşref'in hakimiyetinde bulunan Ahlat'a geldi¹³⁷. Şehri kuşatmak için geldiği halde, Kirman Bölgesinde karışıklar çıkmasından dolayı geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Kirman'da bulunduğu sıralarda Harezmsah'ın kendisiyle ilgilenmemesine tepki gösteren Özbek b. Pehlivan'ın eski eşi Harezmsah'ın sonraki zevcesi Melike Hatun, Ahlat Naibi Hacib Hüsâmeddin Ali ile anlaşarak Hoy ve çevresinde yağma hareketlerinde bulunulmasına yardım etti¹³⁸. Harezmsah, Hacib Ali'nin yağma hareketinin yanında ayrıca Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un kızı olan eşini Ahlat'a götürmelerinden dolayı hiddetlendi¹³⁹. İntikam alma hırsıyla Hacib Ali'ye kin besleyen Harezmsah aynı yılın kasım ayında Ahlat'ı kuşattı¹⁴⁰. Kışın şiddetli geçmesinden dolayı sadece yağma yapmakla yetinerek geri döndü. I. Alâeddin Keykubad ise olaylar karşısında temkinli hareket ederek Celâleddin Harezmsah ile dostluğunun devam etmesini istiyordu. Fakat onun Ahlat üzerindeki düşüncelerinden vazgeçmeyerek hareket etmesi aralarında güvensizliğin başlamasına neden oldu. Ahlat'ın alınmasıyla Harezmsahların, Selçuklular ve Eyyûbîler üzerine sefer düzenleme ihtimali vardı. Celâleddin Harezmsah'ın Moğollar ile savaşmak yerine Müslümanlar üzerine sefer düzenlemesi Abbâsîlerle olan gerginliği daha da şiddetlendirdi. Melik Eşref Ahlat'ı koruyamadığından Hacib Ali'yi görevinden azletti ve yerine İzzeddin Aybeg'i getirdi¹⁴¹. Ahlat'ın alınmasında ısrar eden Celâleddin Harezmsah, Moğollarla mücadele etmesine rağmen, onları geri püskürterek 1229 yılının ağustos ayında tekrar şehrin önlerine geldi¹⁴². Bu defa kış mevsiminin zorluklarını da göz önüne alarak hazırlıklı bir şekilde Ahlat'ı kuşatmaya başladı.

¹³⁶ Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 38; Geyikoğlu, "Celâleddin Mengübertî ve Ahlat", s. 30.

¹³⁷ Geyikoğlu, "Celâleddin Mengübertî ve Ahlat", s. 30; Gürbüz, "Harizmsah'ın Son Günleri", s. 30.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. XII, s. 433; Yıncı, "Celâleddin Harizmsah", s. 50; Taneri, *Celalüddin Harizmsah*, s. 66; Taşağıl, "Özbek", s. 107.

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, aynı yer; İbn'ül Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.13, s. 287.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. XII, s. 422-423.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. XII, s.448; Gürbüz, "Harizmsah'ın Son Günleri", s. 32.

¹⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. XII, s. 450.

Harezmîlerin Ahlat önlerinde olduğu sıralarda Erzurum Meliki Rükneddin Cihanşah, Selçukluların tabiiliğinden çıktı ve Celâleddin Harezmsah'ın itaatini altına girdi. Cihanşah'ın sultandan nefret etmesinin sebebi ise, Erzincan Meliki Davud'un yanında yer alması ve I. Alâeddin Keykubad'ın Erzincan'a sefer düzenleyip bölgeyi topraklarına katmasından sonra Erzurum üzerine yürümesinden kaynaklanıyordu¹⁴³. Cihanşah, Melik Eşref'ten yardım talebinde bulunmuş ve Erzurum onun sayesinde Selçuklulara bağlanmamış sadece itaat sağlanmıştı. Fakat Cihanşah, sultanın bölgeden ayrılmasından sonra Melik Eşref'in Selçuklulara yakınlaşmasından dolayı onun yerine Celâleddin Harezmsah'a tabiiliğini bildirerek yanına gitmişti¹⁴⁴. Erzurum'da Harezmsahlar adına hutbe okunmaya başlandı ve sultana karşı gövde gösterisi yapıldı.

Ahlat meselesinden dolayı Harezmsahlarla ilişkilerin bozulmasına taraftar olmayan I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Harezmsah'ın Eyyübî topraklarına ilerlemesi karşısında Şemseddin Altunapa'yı elçi olarak gönderdi¹⁴⁵. Rükneddin Cihanşah elçinin Celâleddin Harezmsah ile görüşmesine engel olmaya çalışmışsa da arkasından Kemâleddin Kamyar'da gönderilerek Ahlat'a varabildiler¹⁴⁶. I. Alâeddin Keykubad olası bir duruma karşı bir an önce elçilerin Celâleddin Harezmsah ile görüşerek Ahlat üzerindeki emellerinden vazgeçmesini istiyordu. Selçuklu elçileri Harezmsah'ın huzuruna vardıklarında sultanın mektubunu takdim ettiler. I. Alâeddin Keykubad'ın bu mektubu diğer gönderdiklerine kıyasla üstü kapalı tehditkâr ifadeler içeriyordu. Mektubun muhteviyatına bakıldığında I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Harezmsah'a; '*Şarki Anadolu'da Müslüman halkın kanını dökmekten ve o tarafları tahripten vazgeçip dönünüz, Moğol askerlerine elçi göndererek onlarla ahd-ü peyman ediniz ve asla Müslümanların memleketlerinde muharebe endişesi bırakmayınız*'¹⁴⁷ diyerek nasihatle bulunarak, bunlara uyulmadığı takdirde aralarında bir savaşın meydana gelebileceğini ifade ediyordu. Celâleddin Harezmsah ise sultanın sözlerini dikkate

¹⁴³ Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anutları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 50.

¹⁴⁴ Nesevî, *Celalüddin Harezmsah*, s. 125; Beygu, *Erzurum Tarihi*, s. 51-52.

¹⁴⁵ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 433; Uyumaz, *Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, s. 59.

¹⁴⁶ Uyumaz, *Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, s. 79-80; Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Konya 2018, s. 103-104.

almadığı gibi veziri Fahreddin Ali Şerefü'l-mülk elçilere dönerek; ‘‘Eğer sultan bana müsaade etse, yalnız askerlerimle gider memleketinizi zapt eylerim’’¹⁴⁸ diyordu. Selçuklu elçileri Celâleddin Harezşah’ı Ahlat üzerindeki fikirlerinden vazgeçiremediği gibi, dostane ilişkilerin bozulmasına da engel olamadılar. Harezşahlar ise Ahlat muhasarasından vazgeçmeyerek taarruzlarına devam ettiler. Kuşatmanın devam ettiği vakitlerde İsmail Vani adlı Ahlatlı bir şahsın kendisine Azerbaycan’da bir ikta verilmesi şartıyla Harezşah askerlerini kaleye alacağını bildirmesi üzerine ordu şehrin içerisine girmeye başladı¹⁴⁹. Onun ihanetiyle halk sabah Harezmliilerin bayraklarını gördüklerinde daha fazla direnmeyerek savaşmaktan vazgeçti. 9 Ay süren Ahlat kuşatması Mayıs 1230 yılında Celâleddin Harezşah’ın zaferi ile sonuçlandı. Şehir uzun süre kuşatma altında kaldığından, halk yiyecek sıkıntısı çekmiş ve perişan bir halde ne buldularsa tüketmişlerdi¹⁵⁰. Harezşah, bu durum neticesinde şehrin yağmalanmasını istememiş ve bir an önce imar faaliyetlerine başlanılmasını istemişti. Fakat devlet adamlarının kuşatmanın çok fazla uzun sürmesinden dolayı askerlerin üç gün süren yağmayı yapmazlarsa, ordu içerisinde sıkıntıların meydana gelebileceğini söylemeleri üzerine yağma yapılmasına izin verildi¹⁵¹. Ahlat naibi İzzeddin Aybeg, Celâleddin Harezşah’a itaat ederek şehirde kalmaya devam etti. Ahlat ise perişan bir vaziyetteydi ve askerler yağma haklarını kullanarak halkın elinde kalanları da alarak daha da kötü olmasına neden oluyorlardı. Askerlerin yağma süresi bitince halkın kıtlık sorununu çözmek için şehre her gün yiyecek takviyesi yapıldı. Celâleddin Harezşah, askerlerini Ahlat çevresini fethetmesi için göndererek kendisi burada kalmaya devam etti. Kuşatmadan önce Melik Eşref tarafından hapsedilen Alamüddin Sincar, Harezşah’ın huzuruna gelerek İzzeddin Aybeg’in Bergiri, Malazgirt, Bitlis ve Van gibi şehirlerin valileri ile aralarında bir parola olduğunu eğer bunu öğrenirlerse bu bölgelerin fethedilmeden

¹⁴⁷ M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul 1977, s. 212; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 95.

¹⁴⁸ Nesevî, *Celalüddin Harezşah*, s. 126; Beygu, *Erzurum Tarihi*, s. 53.

¹⁴⁹ Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 67; Gürbüz, ‘‘Harizmşah’ın Son Günleri’’, s. 32.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. XII, s. 451; Geyikoğlu, ‘‘Harezşahlar ve Doğu Anadolu’’, s. 921.

¹⁵¹ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s. 374-375; Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 68; Geyikoğlu, ‘‘ Celâleddin Mengübertî ve Ahlat’’, s. 32.

itaatlerin sağlanabileceğini söyledi¹⁵². Hapsedildiği için intikam hırsıyla hareket eden Alamüddin Sincar'ın anlattıklarına itibar eden Harezmsah, İzzeddin Aybeg'i sorguya çekti¹⁵³. Böyle bir durumun olmadığını söylemesine rağmen kendisine inanılmayarak hapsedildi ve bir süre sonra öldürüldü. Onun öldürülmesinden bir müddet sonra civar devletlere fetihnameler gönderilerek Ahlat'ın alınması kutlanıldı¹⁵⁴. Fakat Celâleddin Harezmsah, bütün uyarılara rağmen şehri kuşattığından dolayı kendisine karşı ittifak kuran Selçuklu ve Eyyübîlerden dolayı burada sadece üç ay kalabildi.

II. HAREZMŞAHLAR DEVLETİ'NİN YIKILMASI

A. Yassıçemen Savaşı

Ahlat muhasarası sırasında I. Alâeddin Keykubad, duruma tepki göstererek elçi göndermiş olmasına rağmen Celâleddin Harezmsah isteğinden vazgeçmeyerek şehri kuşatmaya devam etti ve Eyyübîlerin hakimiyetindeki Ahlat'ı fethetti. Moğol istilalarının yaşandığı bir zamanda Celâleddin Harezmsah'ın bu tavrı İslam dünyasında hoş karşılanmadı. Kemâleddin Kamyar ve Şemseddin Altunapa I. Alâeddin Keykubad'ın barışı devam ettirme isteği karşısındaki olumsuz neticelerle beraber Celâleddin Harezmsah'ın huzurundan ayrılarak durumu sultana bildirdiler¹⁵⁵. Dönüş yolunda Erzurum'da bulunan Rükneddin Cihanşah'a uğrayarak onu uyardılar ve sultanın itaatinden vazgeçmemesini söylemelerine rağmen o elçilerin yanından ayrılmasından hemen sonra Celâleddin Harezmsah'ın huzuruna gitti ve itaatini bildirdi¹⁵⁶.

Moğolların faaliyetlerinden endişe ederek Celâleddin Harezmsah'a yakınlaşan I. Alâeddin Keykubad, onunla ittifak sağlayarak meliklerin yönetimindeki Eyyübîler üzerine sefer yapma düşüncesindeydi. Fakat Harezmsahlarla bozulan ilişkilerden dolayı topraklarını korumak maksadıyla bu defa Eyyübîler ile ittifak sağlayarak Celâleddin Harezmsah'ın faaliyetlerini durdurmak istedi. Sultan bu maksatla Kemâleddin Kamyar'ı

¹⁵² Nesevî, *Celalüddin Harezmsah*, s.127; Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 68.

¹⁵³ Nesevî, *Celalüddin Harezmsah*, s.127-128; Taneri, aynı yer.

¹⁵⁴ Civar ülkelere gönderilen fetihnameler için bakınız: Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 373-374.

¹⁵⁵ İbn Bibi, *el-Evamir'ül-Alaiyye*, C. I, s. 387-388; Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 42.

Harezmşahlara karşı ittifak teklifini iletmesi için Eyyûbîlere gönderildi¹⁵⁷. Mübarizeddin İsa ve Nureddin Kemahi komutasındaki 10 bin süvariye de olası bir duruma karşı geçitleri tutması için Erzincan taraflarına gönderdi¹⁵⁸. Kemâleddin Kamyar, Eyyûbî melikleriyle görüşmek maksadıyla yola çıktı. Eyyûbîlerin ülkesine vardığında Melik Kâmil ve Melik Eşref'in huzuruna çıkararak Celâleddin Harezmşah ile sultanın arasında geçen meseleyi anlattı ve I. Alâeddin Keykubad'ın teklifini bildirdi. Fakat Eyyûbî meliklerinin anlatılanlara pek sıcak bakmadıklarını anlayan Kemâleddin Kamyar; '*Eğer bu yardım çağrısına uymazsanız, yarın Allah korusun, bir tehlike meydana gelir, sultanın haremının namahrem ellere düştüğünü görürseniz, o zaman pişmanlık duymanız ve hamiyet duygularınızın kabarması bir işe yaramaz*'¹⁵⁹ dedi. Kemâleddin Kamyar bu sözlerinden sultanın Eyyûbî Melike'si olan eşi Gaziye Hatun'u kastederek onları ikna etmeyi başardı. Melik Kâmil ve Melik Eşref hazırlıklara başlayarak asker topladılar. O sıralarda Mısır'a deniz yoluyla Haçlı ordusunun geldiğini öğrenen Melik Kâmil, topraklarını savunmak için muharebeye katılamayacağını iletmesine rağmen askerlerini Melik Eşref'e gönderdi. 5-7 bin arasında olan Eyyûbî askerleri hazırlıklarını tamamlayarak Anadolu'ya gitmek için yola koyuldular¹⁶⁰. Sultan ise o sıralarda Kayseri'de bulunuyordu. Hazırlıklarını tamamladı ve Melik Eşref'i beklemek için Sivas'a geçti. Melik Eşref şehre vardığı vakit hanedanın zenginliğine uygun bir şekilde ağırlandı ve Selçuklu Eyyûbî dostluğu pekiştirildi. Erzurum hâkimi Rükneddin Cihanşah ise bu durum karşısında Celâleddin Harezmşah'ın huzuruna giderek kendisine karşı kurulan ittifakı bildirdi. Harezmşah ise, Ahlat'ı fethettikten sonra askerlerinden bir kısmını civar bölgelerin fethi için gönderdiği gibi, kalanlardan bazılarını da terhis ederek İran'a gitmelerini sağladı. Ordusundan yanında kalan askerlerin azlığına rağmen kendisine oldukça fazla güvenen Harezmşah, Rükneddin

¹⁵⁶ İbn Bibi, *el-Evamir'ül-Alaiyye*, C. I, s. 388; Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 436.

¹⁵⁷ Uyumaz, *Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, s. 76-77; Hacıgökmen, *Selçuklu Devlet Adamları*, s. 104.

¹⁵⁸ İbn'ül Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.13, s. 256; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmi'ud Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, çev. Ali Öngül, İzmir 2001, s. 71.

¹⁵⁹ Yazıcızade, *Al-i Selçuk*, s. 436-437; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarıcı, İstanbul 2012, s. 84; Hacıgökmen, *Selçuklu Devlet Adamları*, s. 106.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, C. XII, s. 453; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 84.

Cihanşah'ın endişeli tavırlarına karşı telkinde bulunuyordu. Selçuklu-Eyyûbî ordularının Frank ve Ermeni askerlerinin katılımıyla toplamda 40 bin civarında olduğundan bahsedilirken, Harezmsahlıların ordusundaki asker sayısı ise 40 ila 100 bin arasında geçmektedir¹⁶¹. I. Alâeddin Keykubad, muharebenin gerçekleşeceği yer olarak, Erzincan şehrinde yer alan Akşehir'deki Yassıçemen ovasını seçmişti. Vakit kaybetmeden Sivas üzerinden bölgeye hareket etmeye başladılar. Erzurum'da bulunan Cihanşah ise durumdan haberdar olarak Celâleddin Harezmsah'a şu teklifte bulundu; ordulardan hangisi ilk önce Yassıçemen ovasına gelirse onunla çarpışma yaparsak üstünlük sağlayabiliriz dedi¹⁶². Harezmsah bu teklifi uygun bulduğu gibi Cihanşah'ı önden gönderdi ve kendisinin 5 gün sonra yola çıkacağını söyledi. Fakat Cihanşah'ın gitmesinden sonra hastalanan Celâleddin Harezmsah, belirledikleri sürede Erzincan'a gidemedi. Hatta o derece hastalandı ki devlet adamlarının onun öleceğini düşünmelerine neden olsa da bir müddet sonra sağlığına kavuşarak yola koyuldu.

Orduların karşılaşmasından önce sadece Ahmed Eflâkî'nin eserinde bahsedilen ve Bahaeddin Veled ile Sultan arasında geçen bir olay anlatılmaktadır. Esere göre; *"Sultan I. Alâeddin, Harezmîlerin ordusunun hareketlerini öğrenmek için kılık değiştirerek düşman karargahına vardı. Onları yakalayan düşman askerleri kim olduklarını sordukları vakit kendilerini Alâeddin'den cefa gören kimseler olarak tanıttılar. Harezmsah Celâleddin, yakalananların kimliğini öğrendiğinde sevinerek onları konuk etti. Sultan ve yanında bulunanlar kendileri için hazırlanan çadıra gittiklerinde Celâleddin'in aklına bir şüphe düştü. I. Alâeddin'den hiç kimse şikayetçi olmadığı halde bu gelenlerin söylediklerinde bir gariplik sezerek casus olduklarından şüphe etmeye başladı. Sabah olduğunda Rükneddin Cihanşah'a kim olduklarını sorarak öğrenecekti. Sultan ise o gece uyurken rüyasında Baha Veled'i gördü ve Harezmîlerin ordusundan ayrılmasını söylemesiyle uyanıp karargâhı terk ederek kendi bölgesine sağ*

¹⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. XII, s. 454; Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987, s. 527-258; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 151; Uluçay, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 212; Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1972, s. 172; Cahen, aynı yer; Onarlı, "Hamza Baba", s. 165.

salim döndüğünü'' yazmaktadır¹⁶³. Mevlevi bir şahsın elinden çıkan Ariflerin Menkıbeleri'nde hocalarını övmek amacıyla yazılan bu bilgiler, savaş şartları düşünüldüğünde mümkün görünmemektedir. Ayrıca bu bilgilerin sadece Ahmed Eflâkî'de geçmesi, Baha Veled'in yüceltilmesinden başka bir şey olmadığı görülmektedir.

1230 yılının Ramazanının 24. gününde Harezmîlerin taarruzlarıyla başlayan savaş, Mübarizeddin Çavlı'nın komutasındaki öncü kuvvetlerin yok edilmesiyle ve Celâleddin Harezmsâh'ın başarısı ile başladı. I. Alâeddin Keykubad'ın askerlerinin başına gelenler neticesinde morali bozulmuştu. Fakat Melik Eşref sayesinde tekrar güç toplayarak karşılaşmalara devam ettiler. Ramazan'ın 27. günü Selçuklu-Harezmsâh orduları karşılaşarak asıl savaş başladı. Ordunun düzeni ise şöyleydi; sağ ve sol cenah Alâeddin Keykubad, merkezde Melik Eşref bulunuyordu¹⁶⁴. Düzeni olan ordular cuma sabahı karşılaştılar. Harezm ordusu ilk önce Alâeddin Keykubad'ın bulunduğu sol cenaha ilerlemek istedi. Sultanın askerleri başarı sağlasalar da Harezmîler ilerleyerek galip geldiler¹⁶⁵. Melik Eşref'in sol kanada takviyesi ile başarı sağlanarak düşman askerleri geri püskürtüldü. O sırada şiddetli rüzgârın meydana gelmesi Celâleddin Harezmsâh'ın ordusunun sağ kanadında sıkıntı yaşamasına neden oldu¹⁶⁶. Ordusunda sarsıntı yaşanması ve Selçuklu-Eyyübî askerlerinin fazla olmasından endişe ederek mağlup olacağı fikrine kapılarak maiyetini toplayarak savaş alanını terk etti. Onun gittiğini gören askerleri de kaçarak ordunun tamamen dağılmasına neden oldular. Ramazan'ın 27. gününde Yassıçemen mevkiinde gerçekleşen asıl muharebe akşama doğru bitti ve Selçuklu-Eyyübî ittifakı galip geldi¹⁶⁷. Harezmî askerlerinin büyük kısmı kaçmasına rağmen kalanlarla birlikte Rükneddin Cihanşah esir edildiği gibi fazlasıyla

¹⁶² Nesevî, *Celalüddin Harezmsâh*, s. 131; Gürbüz, "Harizmşâh'ın Son Günleri", s. 35; Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, s. 53.

¹⁶³ Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. I, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1987, s. 112-113.

¹⁶⁴ Taneri, *Celalüddin Harizmşâh*, s. 71, Uyumaz, *I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 60.

¹⁶⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Ala'îye*, C. I, s. 395; Uyumaz, *I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 61.

¹⁶⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 371.

¹⁶⁷ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 443; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 113; Taneri, "Celâleddin Harizmşâh", s. 250; Geyikoğlu, "Harezmsâhlar ve Doğu Anadolu", s. 922.

bir ganimet elde edildi¹⁶⁸. Celâleddin Harezmsah'ın orduyu terk etmesinden sonra savaş alanından kaçan askerlerden 1500 kadarı uçurumdan düşerek hayatlarını kaybettikleri gibi, 3 bin civarında asker de Trabzon'a giderek canlarını kurtarmaya çalışsalar da buradakilerin saldırıları üzerine birçoğu öldürüldüler¹⁶⁹.

Yassıçemen mevkiinde gerçekleşen Selçuklu-Eyyûbî ittifakının üstünlüğü ile sonuçlanan savaşta, Celâleddin Harezmsah ise İran'a kaçarak canını zor kurtardı. I. Alâeddin Keykubad, esir ettiği Rükneddin Cihanşah'ın hakimiyetindeki Erzurum'u ilhak ederek topraklarına kattı. Melik Eşref'in telkinleriyle Cihanşah affedildi ve hâkim olduğu bölge dışında Aksaray ve Eyüphisar ikta olarak verildi¹⁷⁰. Savaş öncesinde anlaşıldığı gibi Melik Eşref'e, Otlu'dan Gürcistan'a kadar olan toprakların ve Ermen ülkesinin fethi bırakılarak Şemseddin Altunapa mahiyetinde 5000 asker verilerek Ahlat'ı geri alması için gönderildi¹⁷¹. Melik Eşref'in yola çıkmasından sonra civar ülkelere galibiyetlerini müjdelemek için fetihnameler gönderildi.

Ahlat meselesinden sonra meydana gelen Yassıçemen Savaşı, Celâleddin Harezmsah'ın mağlubiyetiyle sonuçlandı. Savaş meydana gelmeden evvel I. Alâeddin Keykubad ve Melik Eşref, Celâleddin Harezmsah ile anlaşma sağlayarak olası bir savaşı önlemeye çalışmalarına rağmen başarılı olamadılar. Onun Müslüman ülkelere saldırı da bulunması diğer İslam devletlerinin düşmanlığını kazanmasına neden oldu. Fakat hiçbir nasihati dinlemeyen Celâleddin Harezmsah sadece kendi ülkesini kaybetmemiş, bir müddet sonra Abbâsîler, Eyyûbîler ve Selçukluların Moğollarla mücadele etmesine neden olmuştu. Bu durumun asıl sebebi ise; Yassıçemen Savaşından sonra Selçuklu-Eyyûbî ittifakı karşısında yenilen Celâleddin Harezmsah'ın Moğolların saldırılarını üzerine çekmesi idi. Bir yıl içerisinde öldürülmesiyle devletine Moğollar egemen oldular

¹⁶⁸ Münecimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 71; Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi*, s. 55-56.

¹⁶⁹ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 528; Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 465-466; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 85; Özbek, "Yassıçemen'den Köseadağ'a", s.10.

¹⁷⁰ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 468; Münecimbaşı *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 71-72; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 86.

¹⁷¹ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 469; Uyumaz, *I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 62; Salim Koca, "Moğol İstilasına Karşı Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Güvenlik Politikası", *Gazi Türkiyat*, S. 5, Ankara 2009, s. 199.

ve Anadolu, Suriye, Irak topraklarına da saldırılarda bulunarak İslam ülkelerini paramparça ettiler. Memlüklü hükümdarı Baybars ortaya çıkana kadar istilalara karşı gelemeyen Müslümanlar, uzun bir müddet Moğol saldırılarına maruz kaldılar. Burada ise şu soru akla gelmektedir; Yassıçemen Savaşı'nın asıl mağlup olanı kimdir? Sonuçları itibariyle kendi ülkelerini korumak isteyen Selçuklular ve Eyyübîler, Yassıçemen'de galip gelmelerine rağmen tampon bir devlet konumundaki Harezmsahların yıkılmasına sebep olduklarından ve Moğollarla komşu olarak onların saldırılarına maruz kaldıklarından dolayı taraflardan herkesin kaybettiği bir savaş olarak açıklamak gerekmektedir.

B. Celâleddin Harezmsah'ın Ölümü

Yassıçemen'de meydana gelen savaşı kaybeden Celâleddin Harezmsah, Erzincan'da bulunan ordusunu terk ederek İran taraflarına kaçtı¹⁷². Bu sırada veziri Fahreddin Ali Şerefü'l-mülk'e emir vererek Ahlat'ta bulunan değerli eşyaların alınarak şehrin terk edilmesi emrini verdi¹⁷³. I. Alâeddin Keykubad ile anlaşarak Ahlat'a gelen Melik Eşref, eşi Gürcü Hatun'u Celâleddin Harezmsah'ın kaçırmasından dolayı onu Hoy şehrine kadar takip etti¹⁷⁴. Fakat aralarında anlaşma sağlayarak eşini geri aldığı gibi topraklarını da garanti altına aldı.

Cengiz Han 1227 yılında vefat ettiğinde yerine geçen Ögeday Han, Celâleddin Harezmsah'ın ölüm emrini verdi ve ülkesini istila etmesi içinde Cormogan Noyan'ı görevlendirdi¹⁷⁵. O tarihten itibaren Moğol saldırıları Harezmîlerin ülkesinde mevcutken Alamut'ta bulunan İsmaililer, onlara Celâleddin Harezmsah'ın Anadolu'da yenildiğini ve onun ülkesinin istila edilebileceği haberini verdiler¹⁷⁶. Bunun üzerine Harezmsahların hüküm sürdüğü toprakları istilaya başlayan Moğollar, Rey ve

¹⁷² Nesevî, *Celalüddin Harezmsah*, s. 132; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C.II, s. 529.

¹⁷³ Nesevî, aynı yer; Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 70.

¹⁷⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s. 377; Gürbüz, "Harizmşah'ın Son Günleri", s. 36.

¹⁷⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 152; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 1; Yınanç, "Celâleddin Harizmşah", s. 52.

¹⁷⁶ Osman Gürbüz, "Celâleddin Harizmşah'ın Son Günleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 37, Erzurum 2012, s. 36.

Hemedan'ı alarak Azerbaycan taraflarına ilerlemeye başladılar. Celâleddin Harezmsâh, başkent Tebriz'deyken Moğolların saldırılarıyla bölgeyi terk ederek Mugan'a gitmek zorunda kaldı. Moğol istilalarının ardı arkası kesilmezken, Harezmsâhlardan memnun olmayanlar Harezmlileri katletmeye başladılar. Ayrıca devlet adamları da karmaşıklıktan yararlanarak ihanet etmeye başladılar. Celâleddin Harezmsâh bir an da büyük bir istila ve ihanet çemberinin ortasında kalarak Melik Eşref'e yardım istemek amacıyla bir elçi gönderdi. Durumu haber alan Melik Eşref, ilk başta yardıma olumlu bakmasına rağmen, kardeşleriyle olan ilişkisinden dolayı yardım edemeyeceğini bildirdi¹⁷⁷. Eyyübî meliklerinden destek sağlayamayan Celâleddin Harezmsâh, Halife Müstansır-Billâh'ın da yardım talebinde bulunacağına dair kaynaklarda bilgiler mevcut olmasına rağmen bu isteğini yerine getirememişti¹⁷⁸. Kaynaklarda geçmemesine rağmen muhtemelen katledilmeseydi son çare olarak Selçuklulardan da yardım isteğinde bulunacaktı. Fakat Celâleddin Harezmsâh son çare olarak Amidlileri gördü ve onlardan yardım istemek maksadıyla bu bölgeye geldi¹⁷⁹. Moğollar ise durmaksızın onu takip ediyorlardı. Amid Hâkimi Melik Mesud'un elçisi Alamüddin Sincar, Celâleddin Harezmsâh'a itaatini bildirerek ve Selçuklular üzerine saldırıda bulunarak Kıpçakların desteğini sağlayabilirse Moğollara karşı zafer kazanabileceğini söyledi¹⁸⁰. Moğollar ise hala Celâleddin Harezmsâh'ın peşini bırakmamış, arkasından iz sürerek takip etmişlerdi. Amid'de kaldığı bir gün eğlence meclisinde fazlasıyla içilerek sarhoş olduğu bir anda durumdan istifade eden Moğalların saldırısıyla Celâleddin Harezmsâh canını zor kurtararak Meyyafarikin'e kaçtı. Moğollar, arkasından giderek takip ettiler ve askerlerini katlettiler. Onlardan kaçmak için dağa doğru ilerlediği sırada Kürt çeteciler tarafından kısıp alınıp. Kürt eşkıyalarının beyi onu öldüreceği sırada kulağına eğilerek *'Hele dur acele etme. Ben sultanım, ya beni Melik Şehâbeddin Gazi'ye ulaştır, seni zengin*

¹⁷⁷ Gürbüz, "Harizmşah'ın Son Günleri", s. 39.

¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, C. XII, s. 461; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, II, s. 529; Gürbüz, "Harizmşah'ın Son Günleri", s. 40.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, aynı yer. Nesevî, *Celâliüddin Harezmsâh*, s. 155.

¹⁸⁰ Nesevî, aynı yer. Taneri, *Celâliüddin Harizmşah*, s. 79; Gürbüz, "Harizmşah'ın Son Günleri", s. 41.

etsin veya beni ülkeme ulaştır, seni Melik yapayım''¹⁸¹ dedi. Melik olma fikri hoşuna gittiğinden Celâleddin Harezşah'ı ülkesine götürmek için evine bıraktı ve kendisi at bulmak için tekrar dağa çıktı. Evde bulunduğu sırada çetecilerden bir Kürt gelerek eşkiyanın eşine adamın kim olduğunu sordu. Kadının Sultan Celâleddin Harezşah olduğunu söylediği vakit, Ahlat'ta kardeşini öldürdüğünden dolayı intikam hırsıyla bir mızrak saplayarak yere serdi¹⁸². Moğolların kendisini takip ettiği sırada eşkiya bir Kürt tarafından katledilen Celâleddin Harezşah, 1231 yılında öldü. Melik Muzaffer onun eşyalarını alarak Meyyafarikin'e defnedilmesini sağladı¹⁸³.

Celâleddin Harezşah'ın ölümü hakkında kaynaklarda Meyyafarikin'de bir Kürt tarafından olduğu şeklinde bahsedilmektedir. Fakat Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey Celâleddin Harezşah'ın mezarını Dersim dağları arasında gösterirken¹⁸⁴ araştırmacılar ise çalışmalarında genel olarak şunları ifade etmektedirler; *'Moğollar tarafından takip edilen Celâleddin'in Palu ilçesinin Ohi bucağındaki Dümbeli Zazaları tarafından öldürülmüş, Dersim eteklerinde yaşayan Türk kabileler hükümdarlarının intikamını almışlar ve cesedini Dersim dağlarının yüce bir noktasında dağın başına defnedip bu türbeye Sultan Baba adını vermişlerdir*''¹⁸⁵. Ayrıca Celâleddin Harezşah'ın ölmeden önce oğlu Mehmed'i Dersim Bey'i Şeyh Hasan'a emanet etmesi ve hükümdarın ölümünden sonra kızını Mehmed'e vermesi hadisesi de mevcuttur¹⁸⁶.

¹⁸¹ Nesevî, *Celalüddin Harezşah*, s. 157; Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 81; Gürbüz, 'Harizmşah'ın Son Günleri'', s. 43.

¹⁸² Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 82; Geyikoğlu, 'Harezşahlar ve Doğu Anadolu'', s. 923; Koca, 'I. Alâeddin Keykubad'ın Güvenlik Politikası'', s. 198; Özbek, 'Yassıçemen'den Köseadağ'a'', s. 11.

¹⁸³ Nesevî, *Celalüddin Harezşah*, s. 157-158; Taneri, aynı yer; Hasan Geyikoğlu, 'Harezmliler'in Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları'', *Türk Kültürü*, S. 373, Ankara 1994, s. 275; Çakmak, 'Harezşahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı'', s. 914.

¹⁸⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, 17 Mart 1337 (1921)-25 Şubat 1337 (1922), Ankara 1985, s. 252.

¹⁸⁵ Tacik/Tajik Baba Türbesi bugün Tunceli'nin Hozat ilçesinde bulunur. Gül, 'Harezmliler'in Tesirleri'', s. 19; Ali Kaya, *Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi*, İstanbul 2010, s. 187; Onarlı, 'Hamza Baba'', s. 165.

¹⁸⁶ Onarlı, aynı yer. Celâleddin Harezşah'ın ailesi Cengiz Han ile Hindistan'da savaştığı sırada Sind nehrinde boğuldular ve 8 yaşlarında bir oğlu sağ olarak ele geçirildiğinde derhal ortadan kaldırıldı. Onun son dönemlerinde Mengütoşah adında bir oğlunun olduğu bilinmektedir. Eğer Onarlı'nın iddiaları doğru ise muhtemelen Mengütoşah bahsettiği Mehmet'tir. Celâleddin Harezşah'ın bir de Terken Hatun adında bir kızı vardı. Terken Hatun'da Hülagu tarafından Bedreddin Lulu'nun oğlu Melik Sâlih ile

Alâeddin Muhammed'in Moğollara karşı başarısızlığından sonra onlarla savaşma gayesiyle yola çıkan Celâleddin Harezşah, Nesevî'nin kaydına göre; esmer, kısa boylu, gösterişi ve dili Türk, gülümseyen, ciddi ve adaletli bir kişiliğe sahipti¹⁸⁷. Hindistan'da askerlerinin azalmasından ve taraftarlarının olmayışından İran'a gitmek zorunda kaldı. Burada devletini yeniden ihya ederek Selçuklu ve Eyyûbîler ile iyi geçinmeye çalıştı. Fakat Ahlat üzerindeki emellerinden vazgeçemediğinden dolayı iki ülkeyle de arası açıldı ve Yassıçemen'de karşı karşıya geldiler. Muharebe sırasında kaybedeceğini anlayarak savaş meydanını terk etti. Cesur ve kahraman bir kişiliğe sahip olmasına rağmen Yassıçemen'de ki savaş onun kaderini değiştirdi. Burada aldığı yenilgiden sonra moral çöküntüsü yaşamaya başlayan Celâleddin Harezşah'ı Moğollar takip etmeye başladılar ve o sırada çeteciler tarafından ortadan kaldırıldı¹⁸⁸. Celâleddin Harezşah'ın ölümüne inanmayan insanlar, onu efsaneleştirerek bir derviş kılığında gezdiğini söyledikleri gibi asıl katledilenin onun kılığına girmiş adamlarından birisi olduğu çokça konuşuldu¹⁸⁹. Ayrıca insanlar arasında kendisini Celâleddin Harezşah olarak tanıtan birtakım kimseler ortaya çıksa da bu kişilere itibar edilmedi. Ölümü ile Moğollar, devletini istila ettiler ve topraklarına sahip oldular. Bir müddet sonra Selçuklular, Eyyûbîler ve Abbâsîleri tehdit etmeye başladılar. Harezm ülkesinin Harezşah unvanı ile anılan son

evlendirilmiştir. Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 101-102; Geyikoğlu, "Celâleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", s. 89.

¹⁸⁷ Nesevî, *Celalüddin Harezşah*, s. 158; Geyikoğlu, "Celâleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", s. 99-100.

¹⁸⁸ Celâleddin Harezşah'ın Yassıçemen Savaşı'ndan sonra moral çöküntüsü yaşamış ve Moğolların takibi sırasında durmadan öleceğini, ailesinin Moğolların eline geçeceğini ve devletini yıkılacağını durmadan söylüyordu. Ayrıca psikolojik sorunlarda yaşamaya başlamış, Kılıç adında çok sevdiği bir kölesi vardı. Tebriz'e gidilirken şehre birkaç fersahlık bir mesafede iken ölmüştü. Sultan, Kılıç'ın ölümüne çok üzülmüş, matem tutmuş, dövünüp durmuştu. Bütün emirlerin ve askerlerin, kölesinin cenazesine hürmeten Tebriz'e kadar yaya yürümelerini emretti. Bizzat kendisi de yolun büyük bir kısmını yaya yürümüş, ricalinin ısrarı üzerine atına binmiştir. Tebriz'e varıldığında, bütün şehir halkının çıkıp cenazeyi karşılamasını istedi. Daha sonra halkın, cenazeyi karşılamak için şehrin dışında çok daha ileriye gitmediklerini, kölesi için feryat ve matemlerini az bulduğunu ileri sürerek, cezalandırılmalarını istedi. Ölen köle, Celâleddin'in arzusu ve emri üzerine defnedilmedi. Sultan, onun cesedini gittiği yere yanında götürmüş, matemini sürdürüp sürekli ağlamıştır. O, bu haliyle yeme-içmeden de kesilmiştir. Kendisine yemek getirildiği zaman, "Alın, bu yemeği ona götürün" diyerek yemeğin ölmüş kölesine götürülmesini istiyordu. Kendisine getirilen yemekler, emri üzerine önünden alınıp ölmüş kölesine götürülüyordu. Hizmetçiler, Celâleddin'e, onun yer öptüğünü söylüyorlardı. O zaman Celâleddin, "Ben şimdi daha iyiyi" diyordu. Hiç kimse cesaret edip de köle Kılıç'ın öldüğünü söyleyemiyordu. Nihayet bir gün bunu söyleyen bir adamını öldürmüştü. Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 90; Geyikoğlu, "Celâleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti", s. 97-98.

¹⁸⁹ Taneri, *Celalüddin Harizmşah*, s. 89.

devrindeki Anuşteginogulları 1231 yılında tarih sahnesinden silindiler ve bu bölgede bir daha aynı isim ile devlet kurulmadı.

III. SELÇUKLULAR HİZMETİNDE HAREZMLİLER

A. Alâeddin Keykubad Döneminde Harezmliler

Moğollar, Celâleddin Harezşah'ı takip ettiklerinden dolayı, Doğu Anadolu'ya kadar gelmişler ve hatta Sivas önlerinde dahi görülmüşlerdi. I. Alâeddin Keykubad, bu durum neticesinde Kemâleddin Kamyar'ı onların üzerine göndererek devletin içerisinde bulunan Moğolları çıkarmaya çalıştı. Onların Anadolu'dan geri döndüğünü öğrenen Kemâleddin Kamyar, ordusunu Konya'ya tekrar götürmek yerine Gürcüler üzerine sefer yaptı ve itaatlerini sağladı¹⁹⁰. Gürcülerden sonra sultan tarafından Kemâleddin Kamyar'a Moğol ve Harezşah mücadelelerinde tahribatlar yaşanan Van, Bitlis, Adilceviz ve çevresini fethetmesi için de emir verildi¹⁹¹. Bu sıralarda ise Kayır Han önderliğindeki Harezmliler, Celâleddin Harezşah'ın ölümüyle beraber başıboş vaziyette Doğu Anadolu'da bulunuyorlardı. Hükümdarlarının ölümüyle beraber Ahlat ve Tatvan Eyyübîlerinin hizmetinde bulunan Harezmliler, buradaki faaliyetlerinden dolayı halkın huzurunu bozuyorlardı¹⁹². Sultan, halkın asayişini sağlamak ve Moğollarla daha önceden mücadele eden Harezmlilerin olası bir istilaya karşı onların tecrübesinden yararlanma düşüncesiyle onları himayesi altına almak istiyordu. Yassıçemen'den sonra Moğolların istilalarına açık hale gelen Anadolu, sultanın faydalanmak istediği Celâleddin Harezşah'da başarı sağlayamayınca bu defa askerlerine aynı düşünce ile yaklaşarak başarılı olacağı ümidindeydi.

¹⁹⁰ Münecçimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 72; Hacıgökmen, *Selçuklu Devlet Adamları*, s. 106-108.

¹⁹¹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'iyye*, C. I, s. 426; Sevim- Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 465; Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 79; Hacıgökmen, *Selçuklu Devlet Adamları*, s. 108.

¹⁹² Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 484; Geyikoğlu, "Harezmliler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 276; Gül, "Harezmliler'in Tesirleri", s. 6.

Kemâleddin Kamyar, sultanın emri üzerine istediği bölgeleri fethederek imar faaliyetlerine başladı. Fethedilen beldelerin subaşılığına Sinaneddin Kaymaz getirildi¹⁹³. Ziyâeddin Karaarslan'da o sıralarda Harezmliler askerlere yardımda bulunarak zor durumdaki hallerini düzeltmeye çalışıyordu¹⁹⁴. Celâleddin Harezmsâh'ın ölümü ile Harezmliler askerlerin lideri olan Kayır Han'ın Tatvan'da olduğu haber geldi¹⁹⁵. Bunun üzerine Sinaneddin Kaymaz derhal yanına gitti ve sultanın, kendilerini devlet hizmetine almak istediğini ve bütün Harezmliler emirlerinin Selçuklulara bağlanarak meliklere ve devlet adamlarına itaat ederek, düşmana ve dostta aynı muameleyi göstermelerini istediğini bildirdi¹⁹⁶. Sultanın teklifi üzerine Berke Han¹⁹⁷, Han Birdi¹⁹⁸, Yılan Boğa,¹⁹⁹ Kayır Han²⁰⁰, Güçlü Han²⁰¹, Arslan Tagu Han²⁰² ve Saru Han²⁰³ gibi Harezmliler beyler

¹⁹³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. I, s. 430; Geyikoğlu, "Harezmliler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 278.

¹⁹⁴ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)*, Ankara 1995, s. 77; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 87;

¹⁹⁵ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 484; Köprülü, "Harizmşahlar" s. 290.

¹⁹⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. I, s. 430; Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 485; Turan, *Hükümet Mekanizması*, s. 137; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 88; Geyikoğlu, "Harezmliler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 278-279.

¹⁹⁷ Türkçe değnek, kamçı anlamındaki berge veya Arapça Bereket kelimesi olarak kullanıldığı tahmin edilir. Berke Han'ın babası Muhammed Harezmsâh'ın oğullarından Gıyâseddin Pir Şah'ın dayısı ve emiriydi. Berke Han da babasının Moğollar tarafından öldürüleceği sırada yanından kaçarak Atabeg Özbek'e sığınmış ve sonrasında Celâleddin Mengübertî'nin emirleri arasında yer almıştı. Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. I, İstanbul 1999, s. 206.

¹⁹⁸ Celâleddin Mengübertî vefat ettikten sonra Selçuklu hizmetine girmesine rağmen kendisine ikta olarak bir yer verilmemişti. Kayır Han'ın vefatından sonra da Anadolu'yu terk edenler arasındadır. Sümer, *Türk Şahıs Adları*, s. 209-210.

¹⁹⁹ Yılan Nugu/İlan Tuğu olarak da geçmektedir. 1228 yılında Celâleddin Mengübertî Moğollarla savaştığı sırada hücumu geçmemesinden dolayı Harezmsâh'ı kınamıştı. Celâleddin bunun üzerine harekete geçmesine rağmen savaş sonunda hayatını güçlkle kurtarabilmişti. Harezmsâh'ın vefatıyla Selçuklu hizmetine girmiştir. Harezmlilerin Anadolu'dan ayrılmasından sonra adı onlarla beraber anılmadığından akıbeti belli değildir. Sümer, *Türk Şahıs Adları*, s. 210-211.

²⁰⁰ Kayır/Gayır/Kır Han olarak da geçmektedir. Kaynaklarda Hüsâmeddin Kayır Han geçen fakat genel olarak Kayır Han olarak ifade edilen Celâleddin Mengübertî'nin vefatından sonra Harezmlilerin lideri olmuştu. Sümer, *Türk Şahıs Adları*, s. 216. Kayır Han le ilgili olarak Alâeddin Muhammed devrinde bahsedilen ve Celâleddin Harezmsâh ile birlikte Anadolu'ya gelen Kayır Buku Han ile onun ölümünden sonra Harezmlilerin lideri olan Kayır Han'ın da aynı kişiler olmalarının da ihtimali vardır. Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 275; Buket Yaşa Şahin, *Anadolu Selçuklu Devleti İle Harezmsâhlar Devleti Münasebetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 86.

²⁰¹ Küçlü/Küşlü Senüm olarak da geçmektedir. Senüm kelimesi Çince komutan manasına gelmekteydi. Kayır Han'ın vefatıyla beraber o da Anadolu'yu terk edenler arasındaydı. Sümer, *Türk Şahıs Adları*, s. 221.

²⁰² Tagu/Togu Harezmsâhlar Pehlivan manasına geliyordu. Pehlivanlar, bir müfreze ile düşmandan haber almaya memur edilmekte ve buyruklarındaki asker ile süratle hükümdarın yanına gelmeleri için

Selçuklulara itaatlerini bildirdiler²⁰⁴. Sinaneddin Kaymaz, Harezmlî beyleriyle birlikte yemin ederek canlarını teminat altına aldı. Durumu ise, Ziyâeddin Karaarslan'a bildirdi ve başarısı sayesinde tebrik edilerek Harezmlîlerin gelişi uğruna ziyafet hazırlandı. Selçuklu ordusuna katılan Harezmlî askerlerin sayısı 4.000 ila 25.000 arası bir rakamdan bahsedilmektedir²⁰⁵.

Moğollar, Harezmlîlerin Selçuklu ordusuna katıldığı sıralarda onların üzerine bir baskın düzenleyerek sağa sola dağılmalarına sebep oldular. İşin garip tarafı ise; Moğolların asker sayısı 700 olmakla beraber, Harezmlîlerin 4000 kişiden ibaret olmalarıydı²⁰⁶. Düşman askerlerinin azlığına rağmen uzun süredir Celâleddin Harezşah'ın arkasında Moğollarla çarpışan Harezmlîler, bitkin bir vaziyette olmaları onlarla büyük bir mücadeleye girişmeden dağıldılar. Bunun sebebi ise; Moğolların psikolojik üstünlükleri, o zamana kadar yapılan savaşların çoğunu kazanmaları ve Celâleddin Harezşah'ın ölmesi, Harezmlîlerin az sayıdaki Moğollara karşı yenilmeleri açıklar vaziyettir. Ziyâeddin Karaarslan, durumu haber aldığı anda onları tekrar bir araya getirerek I. Alâeddin Keykubad'ın Kayseri'de bulunduğu sıralarda Harezmlîleri onun huzuruna gönderdi²⁰⁷. Sultan, onların az sayıdaki Moğollara yenilmelerine rağmen düşüncelerinden vazgeçmeyerek devlet hizmetine alınmalarında kararlı bir tavır takındı. Harezmlî askerler Erzuzum, Trabzon'un güney bölgeleri, Erzincan, Larende, Niğde gibi

emirlere, daha küçük rütbedeki kumandanlara, oymak beylerine gönderilmekteydiler. Sümer, *Türk Şahıs Adları*, s. 228.

²⁰³ Celâleddin Mengübertî'nin vefatıyla beraber Selçuklu hizmetine girmiştir. Kayır Han'ın tutsak edildikten sonra vefatıyla Amadolu'dan ayrılan Harezmlî beyler arasındadır. Sümer, *Türk Şahıs Adları*, s. 228.

²⁰⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. I, s. 430; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 465; Turan, *Hükümet Mekanizması*, s. 138; Geyikoğlu, "Harezmlîler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 279; Özbek, "Yassıçemen'den Köseadağ'a", s. 11.

²⁰⁵ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 530; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 5; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 465; Turan, *Hükümet Mekanizması*, s. 138; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İntihatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara 2011, s. 85; Geyikoğlu, "Harezmlîler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 280; Erol Keleş, "Moğol İşgali Sırasında Van Gölü Havzası'na Gelen Türk-Moğol Boyları", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.3/S.1, Sakarya 20018, s. 190.

²⁰⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, s. 432; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 530; Turan, *Hükümet Mekanizması*, s. 144-145; Geyikoğlu, "Harezmlîler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 281; Keleş, "Van Gölü Havzası'na Gelen Türk-Moğol Boyları", s. 190.

şehirlere yerleştirildiler²⁰⁸. Devlet hizmetine alınan Harezmlilerin yerleştirildikleri yerler göz önüne alındığında sultanın özellikle Konya ve çevresini Moğollardan korumak amacıyla hareket ettiği aşikârdır. Selçuklu ordusuna girdikten sonra I. Alâeddin Keykubad devrindeki fetihlere katılmaları ve başarılı faaliyetlerde bulunmaları sultanın onlar hakkındaki kararının isabetli olduğunu gösterebilecek bir vaziyettir.

Melik Eşref, Yassıçemen savaşından sonra Ahlat'a gelerek bölgeyi tekrar kendisine bağlamıştı. Fakat Kemâleddin Kamyar'ın Doğu Anadolu fetihleri sırasında Ahlat bu defa Selçukluların eline geçmiş ve Eyyûbîler bu durumu kabullenmeyerek ilişkilerin bozulmasına sebep olmuşlardı. Ayrıca Artukluların elinde bulunan Amid'i kendi topraklarına kattığından dolayı ilişkiler daha da gerginleşmeye başlamış, I. Alâeddin Keykubad'ın emriyle de Amid seferine çıkan Kemâleddin Kamyar, civar bölgeleri almasına rağmen burayı bir türlü fethedememişti. Amid seferi sırasında Harezmliler de Kemâleddin Kamyar'ın yanında yer almışlardı. Bu bölgeye geldikleri vakit Celâleddin Harezşah'ın ülkelerine sığınmasına rağmen ona itibar etmeyen Melik Nemazi, Bedreddin Lulu, Melik Mansur'a duydukları kinden dolayı Sincar Kapısına kadar olan bölgeyi yağmalamışlar, Ordu içerisinde başarı sağlamlarıyla da kendilerine güvenleri arttığı gibi büyük bir ganimet elde etmişlerdi²⁰⁹. Sultan, Amid'in fethedilmesi için ısrarcı tavır takındığı halde, Kemâleddin Kamyar'dan sonra Tâceddin Pervâne'nin de bölgeye sefer düzenlemesine rağmen yine de başarı sağlanamamıştı. Harezmliler askerlerin elde ettiği ganimet ve Amid civarının alınmasıyla yetinilmek zorunda kalmıştı.

²⁰⁷ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 489; Turan, *Hükümet Mekanizması*, s. 145; Geyikoğlu, "Harezmliler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 282.

²⁰⁸ Anadolu şehirlerine ikta oğlularak verilen Harezmliler beyler ve merkezleri şöyleydi: "Erzincan Kır/Kayır Han'a, Amasya Bereke/Berke/Bereket Han'a, Niğde Yılan Togu/Yılan Boğa Han'a, Larende Köşlü/Güçlü Han'a verilmiştir. Saruhan'da Erzurum'da yaşamaya devam etmiştir". İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'îyye*, s. 431; Münecimbaş, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 74; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 5; Kaymaz, *İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 85; Koca, "I. Alâeddin Keykubad'ın Güvenlik Politikası", s. 202.

²⁰⁹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'îyye*, C. I, s. 447; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 90; Kaymaz, *İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 86; Geyikoğlu, "Harezmliler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 283-284.

B. I. Alâeddin Keykubad'ın Ölümü

Moğol ve Harezşah tahribatlarının meydana geldiği Anadolu'nun doğusunda, Kemâleddin Kamyar fetih hareketleri düzenleyerek imar faaliyetlerinde bulundu. Şehirlerin kale ve surları tamir edilerek olası bir istilaya karşı önlemler alındı. I. Alâeddin Keykubad Harezmliler askerleri kendi safına çekerek Moğolların saldırılarında üstünlük sağlayabileceğini düşünmesine rağmen, diğer devletlerin kendi çıkarlarına göre hareket etmelerinden dolayı Moğol Han'ı Ögeday'a bir elçi göndererek onun gazabını üzerine çekmek istemedi. Ögeday'ın il olma teklifini kabul ederek bir süre Moğolları Selçuklulardan uzak tutmayı başardı²¹⁰. Sultan, geçmişte Celâleddin Harezşah'a nasihatte bulunduğu gibi aynı şekilde hareket ederek onlarla anlaşma yoluna vardı.

Kemâleddin Kamyar ve Tâceddin Pervâne'nin sefer düzenlediği Amid'in bir türlü alınamaması üzerine 1237 yılında bizzat I. Alâeddin Keykubad'ın komutasında bulunan ordu tekrardan buraya gelmek üzere hazırlıklara başladı²¹¹. Ordu içerisinde asıl unsurlar dışında Harezm, Gürcü, Frank, Rus, Kıpçak ve Kürtlerden oluşan ücretli askerler de mevcuttu²¹². Sultan hazırlıklarını tamamladıktan sonra Kayseri'ye geçti. Meşhed Ovası'nda devletin ileri gelenleriyle görüşmeler sağlandığında Harezm Bey'i Kayır Han'a Sivas'ın idaresini verdiğini, Gaziye Hatun'dan doğan oğlu İzzeddin'i veliaht ilan ettiğini ve Melik Gıyâseddin'i Şemseddin Altunapa'nın atabeyliğinde Erzincan vilayetinin yönetimine atadığını ilan etti²¹³.

Meşhed Ovasında Selçuklu ordusunun hazır olduğu sıralarda Ramazan Bayramı münasebetiyle ziyafetler verildi ve sultan tarafından elçiler kabul edildi. Ziyafet esnasında sultan, çaşnigir Nureddin Ali'nin önüne koyduğu parçalanmış etten birkaç lokma aldıktan sonra kusmaya başladı²¹⁴. Yediği yemekten zehirlendiği anlaşılan I.

²¹⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'yye*, s. 450-451; Müneccimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 72; Uluçay, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 213

²¹¹ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 505; Uyumaz, *I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 92.

²¹² Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 536; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 388.

²¹³ Müneccimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 79; Kaymaz, *İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 86-87; Geyikoğlu, "Harezmliler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 284; Uyumaz, *I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 92;

²¹⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'yye*, C. I, s. 456; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 389; Kaymaz, *İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 87.

Alâeddin Keykubad, birkaç gün sonra konuşma yetisini de kaybederek 1 Haziran 1237 yılında öldü²¹⁵. Sultanın zehirlenme olayı tam anlamıyla çözüme kavuşturulmuş bir mesele olmadığından kaynaklarda geçen bilgilere göre anlatılmaktadır. I. Alâeddin Keykubad öldüğü sırada olaylara genel olarak baktığımızda şöyleydi; Moğollar Selçuklulara komşu olmuşlar, Eyyûbîler ise sultanın fetih hareketlerinde bulunmasından rahatsızlık duyduklarından dolayı iki devletin arası açık haldeydi. Hatta Meşhed Ovasında bulunan ordunun sefer hazırlığı Eyyûbîlerin elinde olan Amid'i almak içindi. Melik Gıyâseddin ise, büyük oğul olmasına rağmen ileride bir sorun yaşanmasından endişe edilerek Eyyûbî soyundan gelen küçük yaştaki İzzeddin veliaht olarak gösterilmişti. Son olarak ise, devlet adamları Harezmlî beylerine fazla itibar edilmesinden şikâyetçi durumdaydılar. Bütün bu meseleler göz önüne alındığında şöyle bir netice ortaya çıkmaktadır; sultanı zehirlenme meselesinde en uzak ihtimal Moğollar gözükürken, Eyyûbîlerin topraklarına karşı sefer yapılacağı bir sırada aynı soydan oldukları yeğenlerinin veliaht gösterilmesinden cesaret alarak sultanı zehirlenmiş olabilirler. Diğer bir ihtimal ise Harezmlî beylerin güçlenmesinden rahatsızlık duyan yerli ümerânın, Melik Gıyâseddin etrafında toplanarak sultanı zehirlenmiş olma ihtimalidir. Her iki ihtimalin sonucuna göre Eyyûbîler üzerine sefer düzenlenmediği gibi, veliaht İzzeddin yerine Gıyâseddin tahta çıkarak Harezmlîler yönetimden uzaklaştırıldı. I. Alâeddin Keykubad'ın kimler tarafından zehirlendiği tam anlamıyla bilinmese de onun ölümü kendisinden şikâyet eden her kesimin yararına olmuştur.

C. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Tahta Çıkışı ve Kayır Han Meselesi

I. Alâeddin Keykubad ölmeden önce küçük oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ı veliaht göstermesine rağmen Erzincan'da bulunan Melik Gıyâseddin'i babasının vefat haberini vererek Kayseri'ye çağırdılar²¹⁶. Melik Gıyâseddin'de atabeyi Şemseddin Altunapa, Tâceddin Pervâne, Cemâleddin Ferruh, Gürcüoğlu Zahîrüddevle ve Sâdeddin Köpek

²¹⁵ Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ' fî Sîreti'l-Enbiyâ*, s. 271-272; Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 507; Behnan Şapolyo, *Selçuklu Tarihi*, s. 177; Uyumaz, *I. Alâeddin Keykubad Devri*, s. 93.

²¹⁶ Yazıcızade, *Al-i Selçuk*, s. 508-509; Hacıgökmen, *Selçuklu Devlet Adamları*, s. 111.

gibi devlet adamlarına haber göndererek kendi tarafına çekti²¹⁷. Kayır Han, Hüsâmeddin Kaymerî ve Kemâleddin Kamyar ise sultana sadık kalarak İzzeddin Kılıçarslan'ı tahta geçirmek istiyorlardı²¹⁸. Melik Gıyâseddin Kayseri'ye geldiği vakit, şehrin bütün kapıları kapatılarak giriş çıkışlar engellendi ve onu sultan ilan ettiler. Kayır Han duruma itiraz ederek Kemâleddin Kamyar'a bir an önce önlem alınması gerektiğini söylüyordu. Kemâleddin Kamyar, ihtiyatlı bir kişiliğe sahip olduğundan beklenilmesi gerektiğini savunarak Kayır Han'ı yatıştırmaya çalışıyordu. Melik Gıyâseddin etrafında toplanan ümerâ, kendi taraflarına ordu takviyesi yaparak tahta veliahtın geçmesine engel oluyorlardı. Kemâleddin Kamyar, daha fazla beklemenin boşuna olduğunu anladığında Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e biat etti. Kayır Han ve Hüsâmeddin Kaymerî de taraftarlarının olmayışından dolayı bir müddet sonra biat ettiler²¹⁹. I. Alâeddin Keykubad'ın vefatıyla yaşanan taht mücadelesindeki mesele meliklerin arasındaki rekabetten ziyade ümerânın çekişmesinden kaynaklanıyordu. Harezmlilere karşı olan devlet adamlarının I. Alâeddin Keykubad'a sadık kalmayarak Melik Gıyâseddin'i tahta çıkarmalarının nedeni tepkilerini açık bir şekilde göstermelerinden kaynaklanıyordu.

Kayseri'de yaşanan taht mücadelesi kısa sürede çözüme kavuşturuldu ve başkent Konya'ya gelerek burada cülus merasimi yapıldı. II. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta çıktıktan bir müddet sonra tecrübesizliğinden ve ülke meselelerine ilgisizliğinden dolayı devleti Sâdeddin Köpek yönetmeye başladı ve ilk icraat olarak II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i desteklemeyenleri bertaraf etmekle başladı. I. Alâeddin Keykubad zamanında devlet hizmetine alınarak zamanla güçlü bir konuma yükselen Kayır Han, ilk hedef seçildi. Sâdeddin Köpek, sultanın huzurunda Harezm Beyi'ni kötümeye başlayarak; Kayır Han'ın sultanın hizmetinden ayrılacağını, devletin askerini ve gücünü bildiğinden dolayı düşmanları kışkırtabileceğini bu yüzden tutuklanması gerektiğini

²¹⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*, C. II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 19-20; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 468.

²¹⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 20; Kaymaz, *İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 90-91.

²¹⁹ Münecimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 80; Hacıgökmen, *Selçuklu Devlet Adamları*, s. 112.

söyledi²²⁰. Üzerine atılan iftiradan sonra sultanın emriyle Kayır Han hakkında ferman çıkartılarak Zamantı (Pınarbaşı) kalesine hapsedilmesi buyruldu²²¹. Hapishanenin koşullarına dayanamayarak aynı yıl içerisinde Harezmlilerin Beyi Kayır Han öldü ve beylerinin haksız yere hapsedilerek ölmesinden dolayı telaşa kapılan Harezmliler askerler devlet hizmetini terk etmeye başladılar. Ordunun içerisinde önemli bir konumda yer alan bu askerler, kendilerine uygun olduğunu düşündükleri Urfa, Harran, Rakka ve Siverek gibi şehirlerin civarında yağma faaliyetlerine başladılar²²². Bu coğrafyaya gelene kadar geçtikleri yerleri talan ettiklerinden dolayı halkın zora düşmesine neden oldukları gibi asayişin bozulmasına da neden oldular. Urfa ve civarına geldiklerinde Eyyûbîler ve Selçuklular arasında kalan başıboş Türkmenler de kitleler halinde Harezmlilerin yanında yer aldılar²²³. Celâleddin Harezmliler'in ölümüyle beraber muhtemelen Selçukluların himayesine girmeyen Harezmliler de bölgeye geldiler. I. Alâeddin Keykubad zamanında hizmete alınan Harezmlilerin yükselişinden rahatsız olan devlet adamları, sultanın zehirlenmesinden sonra veliaht ilan ettiği oğlunu tahta çıkarmadıkları gibi, Kayır Han ve hizmetindekileri bertaraf ederek durumdan ne derece şikayetçi olduklarını göstermiş oldular.

D. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Harezmliler

Harezmliler askerler devlet hizmetinden ayrıldıktan sonra yağma ve talan hareketlerinde bulunarak halkın huzurunu kaçıyorlardı. Sultanın emri üzerine bunların çapulcu faaliyetlerini engellemek amacıyla Kemâleddin Kamyar komutasında bir ordu

²²⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 23; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 468-469; Kaymaz, *İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 106; Kazım Paydaş, "Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harezmliler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 150, İstanbul 2004, s. 157.

²²¹ Münecimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 81; Geyikoğlu, "Harezmliler'in Himaye ve Hizmetine Alınmaları", s. 285; Gül, "Harezmliler Türklerin Tesirleri", s. 6. Koca, "I. Alâeddin Keykubad'ın Güvenlik Politikası", s. 202; Tülay Yürekli, "El-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyub Hakimiyetinde Harezmliler", *Turkish Studies*, C.12/S.26, Ankara 2017, s. 258.

²²² Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 7; Uluçay, *Müslüman Türk Devletleri*, s. 214; Hasan Geyikoğlu, "Suriye'deki Harezmliler'in Haçlılar İle Mücadele Ve Kudüs'ün Geri Alınmasındaki Rollerini", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.1, Erzurum 1994, s. 136; Kaymaz, *İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 107-108.

²²³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 468-469.

gönderildi²²⁴. Kemâleddin Kamyar Malatya'ya vardığında şehrin subaşı Seyfüddevle Ertokuş, Arapkir yoluyla Fırat'ı geçen Harezmîlerle görüşmek üzere Harput'a vardı ve şehrin subaşı olan Emir Bayram ile onların yollarını kesti²²⁵. Harezmîler onlara bir haberci göndererek şu sözleri iletmesini istediler; I. Alâeddin Keykubad döneminde rahata ve huzura kavuştuklarını, onun ölümü ile Kayır Han'ın haksız yere hapsedilerek ölümüne sebep olduğunu ve bu yüzden hizmetten ayrıldıklarını devlete karşı bir düşmanlıklarının olmadığını söylediler²²⁶. Seyfüddevle ve Emir Bayram onların söyledikleri sözlere itibar etmeyerek savaşılması gerektiği konusunda diretiler. Devlet hizmetinde yer aldıklarında önemli başarılar sağlayan Harezmîlerden rahatsız olanlar arasında Malatya ve Harput subaşısının da olması muhtemeldir. Onların düşman olmadıklarını belirtmelerine rağmen asilerin başının kesilmesine inandıklarından savaşılması taraftarıydılar. Bu durum üzerine isyancı Harezmîleri itaat altına almak üzere muharebeye başlandı. Fakat savaşta istenildiği gibi başarı sağlanamayarak Selçuklu kuvvetleri Harezmîler karşısında mağlup oldular ve Seyfeddin Ertokuş ile Emir Bayram katledildiler²²⁷. Netice itibarıyla Kemâleddin Kamyar, asi Harezmîlere karşı başarı sağlayamayarak Konya'ya döndü. Sâdeddin Köpek, Kemâleddin Kamyar'ın mağlup olmasını kendi lehine çevirdi ve onu ortadan kaldırdı²²⁸.

Kayır Han'ın vefatı ile Harezmîlerin liderliğine geçen Berke Han, Selçukluları mağlup ettikten sonra büyük ganimetler elde ederek Harran, Urfa, Suruç ve çevresindeki beldelere yerleşmek üzere yola çıktı²²⁹. Güneydoğu'yu kendilerine yağma yeri olarak seçtiklerinden buraya toplanmaya başladılar. Bu bölgenin Anadolu'nun içleri ve

²²⁴ Yazıcızade, *Al-i Selçuk*, s. 512; Behnan Şapolyo, *Selçuklu Tarihi*, s. 181; Hacıgökmen, *Selçuklu Devlet Adamları*, s. 113.

²²⁵ Müneccimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 82; Paydaş, "Urfa ve Harran'a Yerleşen Harezmîler", s. 157.

²²⁶ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 23-24; Salim Koca, "I. Alâeddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emir Sâdeddin Köpek'in Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 7, Ankara 2010, s. 76.

²²⁷ Yazıcızade, *Al-i Selçuk*, s. 513; Paydaş, "Urfa ve Harran'a Yerleşen Harezmîler", s. 158; Kaymaz, *İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 107; Koca, "Sâdeddin Köpek'in Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsü", s. 76.

²²⁸ Müneccimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 83; Hacıgökmen, *Selçuklu Devlet Adamları*, s. 114.

²²⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 24; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 93.

Suriye'den farkı ise; Selçuklular ve Eyyûbîler arasında kalan, ticaret yolları üzerinde geçişin sağlandığı ve Orta Asya'dan gelen Türkmen nüfusun yoğunluklu olduğu bir bölge olmasıydı. Harezmîler de bu kozmopolit bölgeyi seçtiler ve Harran Kalesi'ni merkezi olarak seçen Berke Han, Celâleddin Harezmsâh'ın münşisi Nesevî'yi de vezir ilan etti²³⁰. Selçuklular ve Eyyûbîler arasında kalan bölge Harezmîlerin kısmi yönetim merkezi haline geldi. Onlar bu coğrafyanın yanı sıra Selçuklu ve Eyyûbî topraklarında yağma ve talana devam ettikleri gibi tacirleri rahatsız ederek ticareti de sıkıntıya düşürdüler. II. Gıyâseddin Keyhüsrev, yıkıcı hareketlerini engellemek maksadıyla Meceddin Tercüman'ı elçi olarak gönderdi²³¹. Sultan, Sâdeddin Köpek'in ölümüyle beraber onları tekrar devlet hizmetine almak istemekteydi. Meceddin Tercüman birçok hediye ile birlikte yola çıktı. Berke Han'ın huzuruna vardığında Köpek'in öldüğünü ve sultanın kendilerini tekrar devlet hizmetinde görmek istediğini ilettiler. Harezmîler, Kayır Han meselesini unutmadıklarını dile getirdikleri halde sultana da bağlı olacaklarını bildirdiler²³². Onların tekrar Selçuklu hizmetine alınmalarıyla bölge de kısa süreli huzur sağlandı. Fakat bu durum fazla devam etmemiş, Harezmîler yağma ve talan hareketlerine tekrar başlamışlardı. O sıralarda Eyyûbî meliklerinin iktidar değişimlerinde de ücretli kuvvetler olarak yer alıyorlardı. Eyyûbîler ve Selçuklular arasında sıkışan Harezmîler, kendi çıkarlarına göre hareket ediyorlardı. Melik Necmeddin Sâlih'in kendi saltanatını sağlama konusunda yanında yer alan Harezmîlere iktidar vermesinden dolayı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in itaatinden çıktılar²³³. Melik Kâmil'in vefatı üzerine Melik Necmeddin Sâlih'inde itaatinden çıkarak başıboş hareket etmeye devam ettiler.

Melik Necmeddin Sâlih'in hizmetinden ayrıldıktan sonra onların yıkıcı faaliyetleri karşısında melikler bir araya gelerek Harezmîlere karşı II. Gıyâseddin

²³⁰ Köprülü, "Harizmşahlar", s. 291.

²³¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 469; Uyumaz, *Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, s. 107.

²³² İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 39-40; Münecimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 84-85.

²³³ Mustafa Kılıç, "Celâleddin Harizmşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harezmîler", *CÜİFD*, C. 5/S. 2, Sivas 2001, s. 416; Yasemin Aktaş, "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti İle Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8/S.39, Samsun 2015, s. 258-259; Yürekli, "Melik Sâlih Hakimiyetinde Harezmîler", s. 258.

Keyhüsrev'den yardım istediler²³⁴. Sultan, Zahirreddin Mansur komutasındaki 3000 kişilik bir orduyu Eyyûbîlere yardım amacıyla gönderdi²³⁵. Harezmliler kendilerine karşı oluşturulan kuvvete karşı Rasulayn'da mağlup olarak sağa sola kaçtılar. Berke Han ve Güçlü Han ile birlikte yenilmelerinin ardından Abbâsî Halifesinden yardım istemek için Bağdat'a gittiler²³⁶. Bazı Harezmliler ise buldukları yerlerden kaçmadılar ve kalmaya devam ettiler. Savaş sonucunda Harran, Urfa, Siverek, Suruç Eyyûbîlere, Dara ve Nusaybin Bedreddin Lülü'ye verildi ve Amid 4000 dirhem karşılığında Selçuklulara kaldı²³⁷. Abbâsîlere sığınan Berke ve Güçlü Hanlar, Halife Mustansın tarafından iyi karşılandılar. Uzun süredir devam eden Abbâsî-Harezmsah düşmanlığını sonlandırarak Halifeye bağlılıklarını bildirdiler.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Melik Şehâbeddin Gazi'nin elinde bulunan Meyyafarikin'e sefer düzenlemek istiyordu. Bu durum üzerine Abbâsîlerden yardım isteyen Melik Şehâbeddin Gazi, sultana karşı tek başına mücadele edemeyeceğini bildiğinden halifeyi olası bir durumda söz sahibi etmek istedi²³⁸. Bağdat'ta bulunan Berke Han, Güçlü Han, Celâleddin Harezmsah'ın kız kardeşinin oğlu Yağan Tayşi ile Germiyanlılar da Melik Şehâbeddin Gazi'ye katıldılar²³⁹. Bu sırada bölgede bulunan Türkmenler de Harezmlilere katıldılar²⁴⁰. Melik Şehâbeddin Gazi ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Meyyafarikin için karşı karşıya gelmesinde Selçuklu ordusu galip gelmesine rağmen Moğol tehlikesi sebebiyle Halife Müstansır-Billâh, taraflar arasında anlaşma sağlayarak savaşı sonlandırdı. Meyyafarikin toprakları Selçukluların vassalı konumuna getirildi ve Harezmlilerin de sınır bölgelerine yerleştirilmeleri hususunda anlaşma sağlandı²⁴¹. Selçukluların vassalı haline gelen Meyyafarikin'in hâkimi Melik Şehâbeddin Gazi, sultanın gidişinden sonra Mardin Artuklu emiri Necmeddin ve

²³⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 41.

²³⁵ İbn Bibi, aynı yer; Yazıcızade, *Al-i Selçuk*, s. 527.

²³⁶ Münecimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 85.

²³⁷ Aktaş, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler", s. 259.

²³⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 55; Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 543.

²³⁹ İbn Bibi, aynı yer.

²⁴⁰ Dudoğlu kumandasındaki 70.000 Türkmen Harezmlilere katılmıştır. Gül, "Harezmliler Türklerin Rollerini ve Tesirleri", s. 9; Aktaş, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler", s. 261.

Harezmîlerle anlaşarak Musul civarındaki Eyyûbî topraklarına saldırıda bulundu²⁴². Hıms hâkimi Melik Mansur ve Halep hâkimi Melik Nasır, Melik Şehâbeddin Gazi'nin düşmanca hareketlerine tepkisiz kalmayarak mücadele etmek için orduyu hazırladıkları gibi derhal üzerine yürüdüler. Habur mevkiinde karşılaşılan Eyyûbî meliklerinin mücadelesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev, taraflar arasında anlaşma sağlayarak mücadelelerini sonlandırdı. Melikler arasındaki anlaşma göre, tarafların ele geçirdikleri yerlerden geri çekilecekler ve Harezmîler Harput civarında Selçukluların hizmetinde bulunacaklardı²⁴³. Sultanın tarafsız kalarak melikler arasındaki girişimi sayesinde Eyyûbîler arasında mücadeleler önlenmeye çalışıldığı gibi, Harezmîler tekrar itaat altına alınarak yağma ve talan hareketleri önlenmek istendi.

E. Babaîler İsyanı'nda Harezmîlerin Rolü

Cengiz Han zamanından beri Harezmşahlara düşman olan Moğollar, Celâleddin Harezmşah'ı öldürmek için takip ettiler ve Anadolu'ya kadar geldiler. Onun ölümünün ardından Moğolların Harezm devletine sahip olmalarıyla Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad, Harezmîleri kendi bünyesinde hizmete aldı ve istilalarına karşı imar faaliyetlerinde bulundu. Fakat Moğolların Harezmîlere kini bitmediğinden Erzurum'da onlara saldırdılar ve sağa sola dağılmalarına sebep oldular. II. Gıyâseddin Keyhüsrev devrinde Selçukluların hizmetinden ayrılan bazı Harezmîler Abbâsî halifesine sığındılar. Onları burada da takip eden Moğollar, daha önce mücadeleye girişmedikleri Abbâsîlere saldırıda bulundular. Sultanın Harezmîleri devlet hizmetine tekrar davetine uydukları halde rahat durmayarak yağma ve talan hareketlerine devam ettiler. Selçuklular, Eyyûbîler ve Abbâsîler arasındaki kısaçta kalan Harezmîler, Moğolların saldırılarına karşı kendilerini korumaya çalışıyorlardı. Fakat bu durum Harezmîlerin tümü için geçerli değildi. İleride de bahsedileceği üzere Celâleddin Harezmşah

²⁴¹ İbn Bibi, *el-Eyamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 57; Claude Cahen, "XIII. Asır Ortalarında Cezire", çev. Neşat Çağatay, *AÜİFD*, C. IV, Ankara 1953, s. 100.

²⁴² Kılıç, "Anadolu ve Suriye'de Harizmîler", s. 420; Aktaş, "Türkiye Selçuklu Devleti İle Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler", s. 260

²⁴³ Kılıç, "Anadolu ve Suriye'de Harizmîler", s. 421-422; Gül, "Harezmli Türklerin Roller ve Tesirleri", s. 10.

tarafından I. Alâeddin Keykubad'a elçi olarak gönderilen Mucireddin b. Tahir'in oğlu Taceddin Mutez, Moğolların devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Harezmliiler Anadolu ile Suriye arasında sıkıştıkları sırada Güneydoğu'nun kozmopolit yapısından faydalanan, Moğol istilalarından dolayı göç eden Baba İlyas adında bir şeyh Amasya'da ortaya çıkarak, Türkmenlerin perişan vaziyetleri karşısında sultan ve devlet adamlarının sefahat içinde yaşamalarını eleştirerek isyan etti²⁴⁴. Sultanın ve devlet adamlarının şaşaalı yaşam tarzları ile lüks harcamalarına karşı Anadolu'da yaşayan konar-göçer Türkmenlerle beraber kısa bir süre önce hizmetten ayrılan ve yağmalarla geçinen Harezmliiler üzerinde etkili oldular. Bunun yanında ayrıca sultanın yönetiminden memnun olmayan ve özellikle Maverâünnehir'den Moğol istilası münasebetiyle göç ederek Güneydoğu'da yoğunlaşan Türkmenler üzerinde tesirli oldular. Müslüman olmalarına rağmen göçebe hayatın verdiği şartlar gereği eski inançlarını da devam ettiren Türkmenlerin isyana katılmaları, Selçukluların kendilerini ikinci bir vatandaş olarak görmelerinden kaynaklanıyordu²⁴⁵. Baba İlyas'ın Güneydoğu'daki halifesi Baba İshak, Türkmenlerin yanında belli bir liderin buyruğu altında yaşayamayan Harezmliileri de etrafında toplamayı başardı²⁴⁶. I. Alâeddin Keykubad devrinde devlet hizmetine alınan Harezmliilerin özellikle sultanın ölümünden sonra ümerâ arasındaki çatışmalardan dolayı ekonomik yönden sıkıntıya düştüklerinden yağma ve talan hareketlerinde bulunmaları nedeniyle devlete karşı olan Baba İshak'a destek vermişlerdi. Anadolu'yu terk ettikten sonra ortaya çıkan isyana destek vermeleri Güneydoğu Anadolu'nun karmaşık nüfusu ve düzensiz yapısının yanında bir de isyanın

²⁴⁴ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 539; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, s. 153; Şapolyo, *Selçuklu Tarihi*, 186; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 7; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 2014, s. 66-67.

²⁴⁵ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 7; Salim Koca, "Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinde İbret Verici Bir Örnek: *Babaîler Ayaklanması*", *Gazi Türkiyat*, C.11/S.38, Ankara 2012, s. 20-21.

²⁴⁶ Ocak, Baba İlyas'ın Harezm'den geldiğini ve Türkmenlerin daha önceden tanıdıklarını iddia etmektedir. Koca ise; Baba İlyas'ın Anadolu'ya geldiğinde Harezmliilerin devlete olan muhalefetini yerinde inceleyerek görmüştü. Gül ise; Harezmliilerin isyanı tetikleyen faaliyetlerde bulunduğunu iddia etmektedir. Bu iddialar üzerine Harezmliilerin Baba İshak'ın davetini kabul ettiklerini ve isyana katıldıklarını doğrular niteliktedirler. Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 107; Koca, "Babaîler Ayaklanması", s. 19; Gül, "Harezmli Türklerin Roller ve Tesirleri", s. 9. İbn Bibi ise, *Babaîler İsyanı*'nı anlattığı kısımda Harezmliilerden hiçbir şekilde bahsetmemektedir. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 49-53.

meydana gelmesi ve Harezmlilerin bu isyana destek vermeleri işlerin daha da çıkmaza girmesine neden oldu. Selçuklular ve Eyyübîler, ticaret yolları ile bölge halkına yağma ve talanda bulunan Harezmlileri devlet hizmetine tekrar davet etmelerine rağmen yıkıcı faaliyetlerinden vazgeçemedikleri gibi Babaîler isyanına da katıldılar.

Baba İshak Güneydoğu'da isyancılarla beraber hareket ettiği sırada Amasya'da bulunan Baba İlyas, Mübârizeddin Armağanşah tarafından yakalanarak ortadan kaldırıldı²⁴⁷. Onun ortadan kaldırılmasıyla beraber Baba İshak Konya'ya kadar ilerleyecek kadar güçlenmesine rağmen Kırşehir'in Malya Ovası'nda bozguna uğratarak katledildi²⁴⁸. Evvela Baba İlyas ve sonrasında Baba İshak ortadan kaldırılarak Türkmenlerin desteklediği dini görünümlü siyasi isyan bastırıldı. Fakat devletin ekonomik açıdan sıkıntılar çekmeye başladığı sırada Moğollar, Selçuklulara saldırmak için fırsat kolladıklarından isyanın bastırılmasında zorlanıldığını görerek harekete geçtiler. Harezmliler isyana katıldıkları halde Urfa ve çevresinde hayatlarına devam ettiler. Melik Şehâbeddin Gazi ve diğer Eyyübî Melikleri arasındaki toprak mücadelesinde Harezmlilere Harput ikta olarak verilerek Selçuklu hizmetine bir kez daha alındılar. Moğolların saldırılarına karşı asi durumdaki Harezmlilere ikta verilerek en azından olası bir durumda onların devlet kontrolünde olmaları sağlandı.

F. Moğollara Karşı Şemseddin İsfahânî'nin Suriye'de Asker Toplaması

II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Moğollarla yapılacak olan savaş için Eyyübîlerden yardım talebinde bulundu ve Şemseddin İsfahânî'yi büyük bir meblağ ve hediyelerle birlikte Eyyübîlere göndererek Suriye'de asker toplaması için emir verdi²⁴⁹. Suriye'de yaşayan Harezmlilerde Şemseddin İsfahânî'ye katılarak paralı asker konumunda tekrar

²⁴⁷ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 540; Münecimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 86; Aleksandroviç V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 181; Ocak, *Babaîler İsyani*, s. 134.

²⁴⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, C. II, s. 52-53; Ocak, *Babaîler İsyani*, s. 137; Koca, "Babaîler Ayaklanması", s. 26-27.

²⁴⁹ Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.37, Konya 2015, s. 52.

görülmeye başlandılar²⁵⁰. Fakat Şemseddin İsfahânî'nin asker topladığı sıralarda Moğollar ve Selçuklular Sivas şehrinde bulunan Köseadağ mevkiinde karşılaştılar²⁵¹. Selçukluların taarruzlarıyla başlayan muharebede öncü birliğin kuvvetleri yok edildiği sırada sultan tecrübesizliğinden dolayı korkarak savaş meydanını terk etti²⁵². II. Gıyâseddin Keyhüsrev'den memnun olmayan Türkmen askerler de sultanın kaçmasıyla birlikte savaş alanını terk ettiler. Moğollar, sultanın ve askerlerin geri çekilmesinin tuzak olduğunu düşünerek iki gün ilerlemeden beklediler. Sonunda kimsenin gelmediğini gördüklerinde askerlerin kaçtığına kanaat getirerek Anadolu'ya akın akın girmeye başladılar²⁵³. Şemseddin İsfahânî ise, durumu haber alır almaz askerlerin artık yarar sağlayamayacağı düşüncesinden dolayı Suriye'de dağıttığı paraların iadesini istedi ve bütün hepsini toplayamadığı halde geri dönmek mecburiyetinde kaldı²⁵⁴. Selçuklular, Köseadağ'da ki mağlubiyetlerini Moğol tahakkümüne girerek ödemeye başladılar. Vezir Mühezzebüddin Ali'nin barış görüşmeleri sağlamasıyla Moğollarla anlaşma sağlansa da Anadolu'yu uzun bir müddet istila etmeye devam ettiler.

I. Alâeddin Keykubad'ın vefatıyla başlayan olaylar neticesinde Sâdeddin Köpek'in devletin önemli kademelerinde yer alan ümerâ ve Harezmlileri yönetimden uzaklaştırmasıyla Selçuklular bir karmaşanın içerisine girdi. Devlet o sıralarda Moğollara karşı önlemler almak yerine Harezmlilerin yağma ve talanlarıyla meşgul olmak zorunda kaldı. Ayrıca II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in devlet meselelerine uzak olması ve ümerânın otoritesiyle yönetilen Selçuklularda, sultanın ve devlet adamlarının rahat yaşamlarına karşı Türkmenlerin zor şartlarda hayatta kalmaya çalışmaları onların isyan etmelerine neden oldu. Harezmlilerinde içerisinde olduğu Babaîler İsyanı uzun

²⁵⁰ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 564.

²⁵¹ Köseadağ Savaşı 26 Haziran 1243 yılında Selçuklular ve Moğollar arasında meydana gelmiştir. Moğollar Selçuklu kuvvetlerini ağır bir bozguna uğrattılar ve devlet Köseadağ'da aldığı yenilgiden sonra Moğolların tahakkümüne girdi. Sonuçları itibarıyla değerlendirildiğinde genel kanı olarak II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tecrübesizliği ve devlet içerisinde meydana gelen sorunlar sebep olarak gösterilmektedir. Ayrıca bakınız: İbn Bibi, *el-Evamirü'l Ala'îye*, C.II, s. 64-85; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 541-543; Müneccimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 88-89.

²⁵² Anonim, *Anonim Selçukname*, s. 43; Müneccimbaşı, *Câmi'ud Düvel*, C. II, s. 89; Koca, "Köseadağ Bozgunu", s. 63.

²⁵³ Koca, "Köseadağ Bozgunu", s. 65-66.

²⁵⁴ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Ala'îye*, C. II, s. 79.

uğraşlar sonucunda bastırıldığı vakit, Moğollar durumdan istifade ederek Anadolu'ya akınlar düzenlemeye başladılar. I. Alâeddin Keykubad'ın olası Moğol tehditlerine karşı aldığı önlemlerden birisi olan Harezmliler askerler, devlet içerisindeki ümerânın siyasi ihtiraslar neticesiyle himayeden çıkmalarıyla Selçuklu ordusu ilk defa karşılaştıkları Moğollar karşısında başarısız oldular. Harezmlilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu yağma ve talanlarla isyan ve istilalara açık hale getirmeleri Moğolların lehine oldu. Babaîler İsyanı'nın sonucu niteliğinde olan Köseadağ Savaşı'ndaki yenilginin asıl sebebi sultanın tecrübesizliğinin yanında Sâdeddin Köpek'in tecrübeli devlet adamlarıyla beraber Harezmlileri de bertaraf etmesidir. Fakat muhtemel olarak Harezmliler Anadolu'da kalmaya devam etseler idi Selçuklular Moğollara karşı üstünlük sağlayabilirler miydi? Harezmlileri takip eden Moğollar Anadolu'ya gelmeseler dahi topraktan ziyade ganimetle ilgilendiklerinden dolayı, Selçuklulara karşı istilalarda bulunabileceklerdi.

G. Harezmliler Devlet Adamları ve Faaliyetleri

Kayır Han'ın vefatıyla beraber Harezmlilerin beyi Amasya iktasına sahip bulunan Berke Han olmuştu²⁵⁵. Harran merkezli Güneydoğu'da bulunan Harezmliler, Selçuklular ve Eyyûbîler arasında menfaatlerine yakın olan hükümdarın yanında hareket ederek Paralı asker diyebileceğimiz bir konumda yer alıyorlardı.

el-Cezire hâkimi Melik Necmeddin Sâlih, kendi saltanatını sağlamlaştırmaya çalıştığı sıralarda Harezmlileri yanına çekmek maksadıyla kız kardeşini Muhammed Berke Han ile evlendirerek akrabalık tesisinde bulundu²⁵⁶. Onlar Eyyûbîlerle dostluk sağlasalar da bir müddet sonra rahat durmayarak Halep'e saldırdılar²⁵⁷. Berke Han'ın Harezmlilerin lideri konumuna gelmesinden itibaren bağımsız hareket etmeye çalışması, Güneydoğu'da vassal bir devlet statüsü içerisinde yer almalarına sebep oldu. Bir bakıma İran'da kurulan Harezmlilerin devamı niteliğinde, Selçukluların ve Eyyûbîlerin

²⁵⁵ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 528; Kılıç, "Anadolu ve Suriye'de Harizmliler", s. 420.

²⁵⁶ Gül, "Harezmliler Türklerin Roller ve Tesirleri", s. 8.

²⁵⁷ Cahen, "XIII. Asır Ortalarında Cezire", s. 98-99.

arasında kozmopolit bir yapıya sahip olan Güneydoğu Anadolu'da devletlerini yeniden tesis edebileceklerdi. Yağmacı hareketleri, Harezmlî beyleri dışındaki hükümdarlara çıkarları uğruna yanlarında olmaları ve kendilerine iktidar verilmesine rağmen yıkıcı faaliyetlerinden vazgeçmemeleri, devlet kurmaya çalışmalarına delil olabilecek niteliklerdir. Fakat her defasında başarısız olmaları onları bir türlü amaçlarına ulaştıramamış, Anadolu, Mezopotamya, Hicaz ve Mısır'da dağınık halde genellikle askeri bir zümre olarak hayatlarına devam etmişlerdi. Üstelik Halep'e saldırılarına ve başarısız olmalarına rağmen bölgede kalmaya devam etmişlerdi²⁵⁸.

Melik Necmeddin Sâlih, 1240 yılında Mısır hâkimi Melik Kâmil'in ölümüyle yerine geçen Melik Âdil devirerek kendisini sultan ilan etti²⁵⁹. el-Cezire'den Mısır'a geçtikten sonra geçmişte ittifak içerisinde olduğu Harezmlîleri tekrar hizmetine aldı. Onlardan Eyyûbî Melikleri ve Franklar üzerine düzenlediği seferler sırasında yararlanma niyetindeydi. 1244 senesinde Melik Necmeddin Sâlih'e yardım maksadıyla hareket eden Berke Han, Saru Han ve Güçlü Han 10 bin atının üzerinde askerleriyle Fırat'ı geçtikten sonra ikiye ayrıldılar ve Baalbek ile Dimaşk üzerine yönelerek birçok tahribatta bulundular²⁶⁰. Mısır'da Melik Necmeddin Sâlih'in yardımcı kuvvetleri nezdindeki Harezmlîler, Kudüs üzerine yapılan seferde de yer alarak alınmasında önemli faaliyetlerde bulundular²⁶¹. Ancak onlar Anadolu, Suriye ve sonrasında Mısır'da hükümdarların istekleri üzerine devlet hizmetine alınmalarına rağmen bir şahsa bağlı kalamadıklarından dolayı geçmişte olduğu gibi yağma hareketlerine başladılar. Gazze ve Nablus bölgesini istila ettiklerinde, Mısır'dan üzerlerine ordu gönderildi ve Berke Han bu mücadele sırasında öldürüldü²⁶². Kayır Han'ın ölümünden sonra Harezmlîlerin lideri

²⁵⁸ İbn'ül Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.13, s. 306.

²⁵⁹ Cahen, "XIII. Asır Ortalarında Cezire", s. 100; Geyikoğlu, "Suriye'deki Harezmlîler'in Rollerini", s. 137.

²⁶⁰ İbn'ül Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.13, s. 307; Gül, "Harezmlî Türklerin Tesirleri", s. 11; Yürekli, "Melik Sâlih Hakimiyetinde Harizmlîler", s. 261.

²⁶¹ İbn'ül Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.13, s. 311-312; Yürekli, aynı yer.

²⁶² İbn'ül Kesîr'de Melik Necmeddin Sâlih tarafından Harezmlîlerin üzerine ordu gönderildiğini ve bozguna uğradıklarını ve bu sırada emirleri Berke Han'ın öldürüldüğünü yazmaktadır. Fakat ilerleyen sayfalarda da Harezmlîlerin Hükümdarı Berke Han diye ifade ederek Harezmlîlerin Humus Gölü yakınlarında bozguna uğramalarından dolayı üzüntüden öldüğü şeklinde geçmektedir. İbn'ül Kesîr, *el-*

olan Berke Han, 1237 yılında istilalar ve paralı askerlerden sağladığı gelirlerle öldüğü 1246 senesine kadar kısmi bir vassal devlet himaye etti. Hayatının son dönemlerini Melik Necmeddin Sâlih'in hizmetinde geçirerek yanında yer almıştı. Onun emriyle Kudüs üzerine sefer düzenledikleri sırada Baybars ile hareket etmişlerdi. Berke Han Melik Necmeddin Sâlih'in kız kardeşi olan eşinden doğma kızını Baybars'a vererek aralarında akrabalık tesis ettiler²⁶³. Baybars Mısır'a hükümdar olduğunda ölmeden evvel Berke Han'ın torunu olan oğlu Melik Said Muhammed Berke Han'ı sultan ilan etmişti²⁶⁴. Fakat bu denli akrabalık ilişkileri Harezmlileri kurtaramamış, istilacı faaliyetlerinden dolayı bertaraf edilmişlerdi. Mısır'da kalan Harezmliler asker ve komutanlar aynı şekilde hayatlarına devam etmişler, ordu içerisinde ön planda yer almamışlar, paralı asker konumunda olmuşlardı²⁶⁵. Mısır ve Suriye'de Eyyûbîlerin iktidar mücadeleleriyle fetih hareketlerinde yer alan Harezmliler, Abbâsîlere de sığınarak halifenin emri altında hizmetlerine devam etmişlerdi²⁶⁶.

I. Alâeddin Keykubad zamanında Niğde şehri kendisine verilen Yılanboğa, Kayır Han'ın vefat tarihine kadar iktası olan şehirde hayatına devam etmiştir. Fakat onun ölümüyle beraber Yılanboğa'nın Anadolu'dan ayrılanlar arasında ismi geçmemektedir. Kaynaklarda ismi zikredilmediğinden dolayı akıbeti hakkında bilgiler mevcut değildir. Larende'de bulunan Güçlü Han'da aynı şekilde ikta verildiği şehirde hayatına devam etmiş, Kayır Han'ın ölümüyle beraber asi konumundaki Harezmlilerin yanında yer

Bidâye ve'n-nihâye, C.13, s. 315-322; Geyikoğlu, "Suriye'deki Harezmliler'in Rollerini", s. 138; Kılıç, "Anadolu ve Suriye'de Harezmliler", s. 423.

²⁶³ Gül, "Harezmliler Türklere Tesirleri", s. 14; Yürekli, "Melik Sâlih Hakimiyetinde Harezmliler", s. 262.

²⁶⁴ Gül, "Harezmliler Türklere Tesirleri", s. 14-15.

²⁶⁵ Mısır'da kalan beylerden birkaçı; Melik İhtiyar, Melik Seyfeddin Sadık Han, Nasıreddin Güçlü Atlas Han, Nasıreddin Kaymerî. Gül, "Harezmliler Türklere Tesirleri", s. 13.

²⁶⁶ 1258 yılında Hülâgû Bağdat önlerine geldiğinde yanında bulunan Harezmlilerden biri vardı. Şehzade Halife el-Mustasım Billah'ın yanında bulunan Harezmliler Kara Sungur'a mektup yazarak "Biz ve siz aynı millettiniz. Ben kulluğumu gösterip Moğollara boyun eğdim. Bana çok iyi davranıyorlar. Siz de canınıza acıyıp, boyun eğin ve kurtulun" dedi. Kara Sungur, ona yazdığı cevapta, "Hülâgû kim oluyor da Abbasoğulları sülalesine saldırıyor? Bu devlet onun gibilerini çok gördü. Eğer Hülâgû'ya barış lazımsa, gelip Halife'nin ülkesini harap etmeye kalkmasın. Eğer o, derhal Hemedan'a döner, oradan Halifeye özerk dilediğini bildirirse, biz de Devat-dâr-ı Kuçek'ten (Halife tarafından Moğollara karşı hazırlanan ordunun komutanı) sizin için şefaet dileriz. O da gidip Halife'ye yalvarır. Halife insafa gelir, barışı kabul eder" dedi. Fakat Moğollar Bağdat'ı muhasara etmekten vazgeçemediler ve bir müddet sonra savaşı kazanarak Abbâsîleri ortadan kaldırdılar. Cüveynî, *Cihan Guşa*, s. 597-602.

almıştır. Aslında Harezmliler I. Alâeddin Keykubad öldükten sonra Selçuklu ülkesinde tutunamayacaklarını biliyorlardı. Ümerânın onlara gösterdiği düşmanlığın farkında olmaları onları bu göçe mecbur etmişti. Eğer Feridun Emecen'in kaydına göre Saruhanlılar Erzurum'u terk etmeyerek kaldırlarsa²⁶⁷, Saruhan dışındaki isimleri fazlasıyla zikredilen beyler dışında II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Anadolu'da Harezmliler komutanlar kalmamışlardı. Bir diğer Harezmliler Bey ise Hüsâmeddin Bicar'dı. I. Alâeddin Keykubad'ın isteğiyle devlet hizmetine alınan Hüsâmeddin Bicar, Kayır Han'ın ölümüyle Selçuklu topraklarından ayrılmayarak Anadolu'da kalmaya devam etmişti²⁶⁸. Devlet hizmetinde kendisi Harput subaşıysyken oğlu Bahaeddin Bahadır Bicar Diyarbakır çevresinin komutanıydı²⁶⁹. Ayrıca bunların yanında Sadreddin Kutluşir, Zeyneddin Ali Bahadır, Cemaleddin Horasani, Felekeddin Ali gibi emirler vardı ve bu ümerâ Selçukluların iç meselelerinde söz sahibi olabilecek bir konumdaydılar. Özellikle müşterek saltanat olarak adlandırılan devirde, taht mücadeleleri sırasında karşımıza çıkan Hüsâmeddin Bicar, II. İzzeddin Keykâvus'a karşı IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı desteklemekteydi. Kardeşler arasındaki mücadelelerde Moğollar ve devlet adamları arasında kalan sultanlar devleti paylaşarak yönetme konumuna geldiler. Bu maksatla II. İzzeddin kardeşine bir elçi göndererek önceden anlaştıkları gibi Sivas, Malatya, Amid, Harput ve çevresine yetinmesi gerektiğini söylemesine rağmen, Hüsâmeddin Bicar'ın da bulunduğu emirler Kayseri ve Kırşehir'i de istediler²⁷⁰. Sultanın bu talebi kabul etmemesiyle taraflar arasında Aksaray'da 1258 yılında Sultan Han'ı mevkiinde savaş meydana geldi ve IV. Rükneddin Kılıçarslan mağlup oldu. Fakat Bicar ve ümerânın görevleri devam etti. Moğolların Selçuklular üzerinde tahakkümü sırasında onlarla iyi geçinen Hüsâmeddin Bicar, beyler vasıtasıyla akrabalık dahi kurarak kendisini koruma

²⁶⁷ Saruhan Beyliği'ni Harezmliler komutan Saru Han'a bağlamayarak onların Erzurum'da kaldığını iddia etmektedir. Ayrıca bakınız; Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2010, s. 106.

²⁶⁸ Kerimüddin Mahmud-i Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 77; Efe Durmuş, "Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmliler Bir Türk Emiri: Hüsâmeddin Baycar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19/S.1, Elazığ 2009, s. 224-225.

²⁶⁹ Nejat Kaymaz, *Süleyman Pervâne*, Ankara 1970, s. 143; Gül, "Harezmliler Türklerin Tesirleri", s. 16.

²⁷⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Ala'ıye*, C. II, s. 140; Efe Durmuş, "Harezmliler Bir Türk Emiri: Hüsâmeddin Baycar", s. 226.

altına alıyordu. Fakat Muînüddin Süleyman Pervâne'nin devrinde onun yanında yer alarak Moğolları Anadolu'dan atma fikri etrafında birleştiler. Akrabalık ilişkilerinin olmasına rağmen güçlü olduklarından dolayı herhangi bir duruma karşı onlarla iyi geçindikleri görülmektedir. Abaka Han'ın hizmetinde bulunan Hristiyan bir Moğol ile aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle onu öldürdüklerinden dolayı korkularından Anadolu'yu terk etmek için yola koyuldular²⁷¹. Bu hareketleri Moğolların Anadolu'da ne derece güçlü olduklarının yanında insanlar arasında nasıl bir korku saldıklarını gösterebilecek en iyi misaldir. Hüsâmeddin Bicar ve ailesi Mısır'da bulunan Baybars'a iltica etti ve giderken yanında Harput'un gelirlerini de götürdü²⁷². Hüsâmeddin Bicar'ın Mısır'a vardıkları sırada Baybars'ın Anadolu'ya girmesi için teşvikte bulunması, Muînüddin Süleyman Pervâne ile aynı amaç uğruna hareket etmeleri açısından kayda değer bir meseledir²⁷³. Ayrıca Mısır'da devlet hizmetinde ve orduda görev alan Hüsâmeddin Bicar ve ailesine mensup kişilerin, Anadolu'da kalanları Amasya ve Diyarbakır'da hayatlarına devam etmişlerdi²⁷⁴.

Moğolların hizmetinde yer alan Taceddin Mutez'de Celâleddin Harezşah'ın kadılar kadısı diye nitelendirdiği ve I. Alâeddin Keykubad'a elçi olarak gönderilen Muhyiddin Tahir'in oğluydu²⁷⁵. Anadolu'ya gelmemiş olan Taceddin Mutez, Moğolların hizmetinde yer alan bir devlet adamıydı. Fakat kendisi Anadolu'da meydana gelen olaylarda ismi zikredildiğinden dolayı onu da burada ele almak istedik.

Hülâgû Han, Bağdat Seferi öncesinde II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıçarslan arasında meydana gelen taht mücadelelerini sonlandırarak kardeşler arasında ülkenin yönetimini paylaştırdı²⁷⁶. Kızılırmak sınır kabul edilerek batı tarafını II. İzzeddin

²⁷¹ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 596-597; Kaymaz, *Süleyman Pervâne*, s. 145; Durmuş, "Harezmlî Bir Türk Emiri: Hüsâmeddin Baycar", s. 227.

²⁷² Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 77; Kaymaz, *Süleyman Pervâne*, s. 145; Durmuş, "Harezmlî Bir Türk Emiri: Hüsâmeddin Baycar", s. 228.

²⁷³ Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C. II, s. 598-599; Pervane, aynı yer.

²⁷⁴ Gül, "Harezmlî Türklerin Tesirleri", s. 21; Durmuş, "Harezmlî Bir Türk Emiri: Hüsâmeddin Baycar", s. 230-231.

²⁷⁵ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 60.

²⁷⁶ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 626-627; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, C.II, s. 103-104; Behnan Şapolyo, *Selçuklu Tarihi*, s. 176.

Keykâvus'a doğu tarafının yönetimini de IV. Rükneddin Kılıçarslan'a verdi ve onları 1.200.000 dirhem vergilendirmeye tabi tuttu²⁷⁷. Selçuklunun iki hükümdarı da bu durumu kabul ederek yönetim merkezlerine döndüler. Taceddin Mutez'de yıl dönümünde vergileri tahsil etmek amacıyla evvela II. İzzeddin Keykâvus'un huzuruna çıktı. Sultan, Moğollardan kurtulmanın yollarını aradığından bir bahaneyle Taceddin Mutez'e vergiyi ödemeyerek eli boş gönderdi. Bunun üzerine Konya'dan ayrılan Taceddin Mutez Tokat'ta bulunan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın yanına gitmek için yola koyuldu. Muînüddin Süleyman Pervâne de IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı tek başına tahta çıkarmak maksadında olduğundan dolayı Moğollara yakın davranıyordu. II. İzzeddin'in hareketini öğrendiğinde Taceddin Mutez'e itirazsız ödenecek tutar niteliğindeki vergiyi ödedi. Muînüddin Süleyman Pervâne bir taraftan Moğollar karşısında itibarını arttırırken, diğer taraftan da II. İzzeddin Keykâvus'un Uç Bey'i Mehmed Bey'in isyanı sırasında Antalya'ya gitmesini fırsat bilerek, onu Moğollara karşı bir hazırlık içerisindeymiş gibi gösterdi²⁷⁸. Yıllık vergiyi vermemesinden dolayı Moğollar karşısında güvenilmez duruma düşen II. İzzeddin Keykâvus, onların saldırılarının artmasından dolayı 1261 yılında Konya'yı terk etti²⁷⁹. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin çabalarıyla IV. Rükneddin Kılıçarslan tek başına Selçuklu tahtına hâkim oldu.

²⁷⁷ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 61; Kaymaz, *Süleyman Pervâne*, s. 76-77.

²⁷⁸ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, C. II, s. 104-105; Kaymaz, *Süleyman Pervâne*, s. 83.

II. BÖLÜM

HAREZMLİLERİN ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ VE HORZUMLULAR

I. ANADOLU BEYLİKLERİ VE HAREZMLİLER

A. Anadolu Beyliklerinin Kurulması ve Harezm Etkisi

1. Anadolu Beyliklerinin Kurulma Süreçleri

Sâdeddin Köpek'in devlet kademelerini ele geçirmesinden sonra başlayan olaylar Selçukluları derinden sarstığı gibi ümerânın katledilmesi ve Harezmlilerin ülkeyi terk ederek taşkınlıklarıyla başlayan süreç, Babaîler İsyanı ve en sonunda Moğol istilalarını da beraberinde getirmiştir. Bu istilalar ve isyanlar, ekonomik bunalımların ve siyasi buhranlarında yaşanmasına sebep olmuştur. Tüm bu süreci tek bir emirin siyasi emellerine bağlamamakla beraber, ondan sonrada devlet üzerinde çıkarları uğruna hareket eden ümerâ sınıfı Köseadağ'dan sonra Moğollarla çalışır hale gelmişlerdi. Bu durum karşısında özellikle Türkmenler isyan ederek bağımsız hareket etmeye çalışmışlardır. Baba İlyas'dan sonra 1249 yılında Türk Ahmed adında bir şahıs, I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu olduğunu iddia ederek isyan etmiş²⁸⁰, Şemseddin İsfahani ise halkın desteklerine rağmen zorlukla isyanı bastırabilmiştir. Aynı yıl içerisinde uç bölgesinde Oğuz Melik İsyanı, 1256 yılında Ağaçerilerin, 1261 yılında Uç Beyi Mehmed'in ve 1262 yılında II. İzzeddin Keykâvus taraftarlarının isyanları meydana gelmişti²⁸¹. Türkmenler isyanlara destek verirken sultanlar arasında çekişmeler meydana

²⁷⁹ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 626-627; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, C. II, s. 104-105; Behnan Şapolyo, *Selçuklu Tarihi*, s. 197.

²⁸⁰ İbn Bibi, *el-Evamir'ül Alaiyye*, C. I, s. 116-117; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 28; Mehmet Suat Bal, "Moğol İstilasından Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İçinde Çıkan Türkmen (Oğuz) İsyanları (1243-1262)", *KSIÜSBD*, C.2/S.2, Kahramanmaraş 2005, s. 3.

²⁸¹ İbn Bibi, *el-Evamir'ül Alaiyye*, C. I, s.127; Bal, "Türkmen İsyanları", s. 3-5. Ayrıca Türkmen isyanları dışında Hatiroğlu adında bir devlet adamının baş kaldırışı meydana gelmiştir. Moğolların yönetici kadro üzerinde etkin olması, ağır vergilendirmeler ve yağmalar halkı bezdirdiğinden dolayı Anadolu'nun birçok yerinde isyanlar meydana gelmiş ve bir süre sonra beyliklerin kurulmasına neden olmuştur. Aksarâyî,

geliyor, Halk ise devlet politikalarına ve Moğolların istilacı tavırlarına karşı koyuyordu. İsyandar, baskılar, ağır vergiler ve yağmalar halkı bezdirdiği gibi Türkmen beylerinden özellikle uç bölgelerde bulunanlar bu karmaşık düzene karşı kendi buldukları yerlerde beyliklerini kurmuşlardır. Selçuklu egemenliğinin zafiyetinden yararlanarak beyliklerini kuran bu Türkmenler, Moğollarla savaşmışlar ve onları Anadolu'dan atmaya çalışmışlardır. İstilaların az hissedildiği uç bölgelerde yerlerde başkaldırıları daha fazla görülmüş ve kısa bir müddet sonra Batı Anadolu'da Menteşe, Germiyan, Saruhan, Aydın ve İnançoğulları gibi beylikler kurulmaya başlamıştır²⁸². Beyliklerin Anadolu'nun önemli merkezlerinde kurulmaya başlamasıyla Selçuklu Devleti Konya'ya hapsedilmiş ve etkisiz hale getirilmiştir. Sâdeddin Köpek'in faaliyetleri ve Harezmliler askerlerin yağma ve talanlarıyla başlayan sıkıntılar beyliklerin kurulmasıyla devam etmiş, Karamanlılarında güçlenerek Konya'yı zapt etmeleriyle 1308 tarihinde Türkiye Selçuklu Devleti sona ermiştir²⁸³. Söğüt ve Domaniç civarında kurulan Osmanlılar ise, Anadolu hakimiyetini sağlayarak bütün beylikleri bir araya toplamıştır.

2. Menteşe Beyliğinin Menşei Meselesinde Harezmlilerin Rolü

Muğla ve çevresinde kurulan Menteşe Beyliği'nin kurucusu konusunda tartışmalar mevcuttur. Paul Wittek, Menteşe isminin Yunanca Mantachios kelimesinden geldiği, Mantaşa ve sonrasında Menteşe'ye dönüştüğü, bunun şahıs ve kabile adı olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır²⁸⁴. Pachymeres'e göre; Salpakis²⁸⁵'in, Türklerin dilinde Menteş'in, Aydın ve çevresine damadı Sasa Bay ile saldırılarda

Müsâmeretü'l-Ahbâr, s. 77; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 41-42; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 543.

²⁸² Salim Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 703-704.

²⁸³ 1308 yılında II. Gıyâseddin Mesud'un ölümüyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı kabul edilmektedir. 1310 yılında Alâeddin Kılıçarslan adında bir sultanın cülusundan bahsedilse de Moğollar tarafından tanınmadığı da iddia edilmektedir. Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 243-244; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 75;

²⁸⁴ Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 27-28.

²⁸⁵ Pachymeres'e göre Salpakis Menteşe Bey iken, Paul Wittek ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre ise; Bizans devrinde Sahil Bey anlamına gelmekteydi. Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul 2009, s. 59; Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 27; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 19.

bulduğundan bahsetmektedir²⁸⁶. Uzunçarşılı ise bölgeye Menteşe eli denildiğini, beyin kim olduğu ve kökeninin bilinmediği halde Bizanslıların da Menteşe Beyi olarak gördükleri Salpakis'in olduğu üzerinde durmaktadır. Ayrıca Menteşe Bey'in babasının ismini Eblistan, dedesinin adını da Kuri/Karı Bey olarak göstermektedir²⁸⁷. Selçukluların ana kaynaklarında Menteşe Bey'in kökeni hakkında bilgiler mevcut değilken genelde Menteşe Bey'i Cimri Hadisesi sırasında Alâeddin Siyâvuş'un yanında bahsetmektedirler.²⁸⁸ Vedat Turgut ise Menteşe Bey'i Kayır/Kır Han'ın oğlu olduğunu iddia ettiği gibi Menteşe Beyliği'ni Harezmlilere bağlamaktadır²⁸⁹. Turgut ayrıca; Menteşe Bey dışında Aydınoğulları kurucusu Gazi Mehmed'i, Anadolu'da gazalarda bulunan Süleyman'ı, Baybars'a esir olan Kemaleddin İsmail'i ve Seyfettin Tuğrul'u²⁹⁰ Kayır Han'ın oğulları arasında gösterdiği gibi Seyfettin Tuğrul'un da Ertuğrul Gazi olma ihtimali üzerinde durmaktadır²⁹¹. Menteşe Bey ve kardeşi Süleyman Bey'in Bolu'daki Viranşehir'e bağlı Kır divanında yaptıkları vakıf kaydında babalarının adının Kır Bey olduğu zikredilmektedir²⁹². Bu maksatla Menteşe Bey'i Kayır Han'a ve Harezmlilere bağlamaktadır. Sâdeddin Köpek devrinde Kayır Han'ın hapsedilerek maiyetinin Selçuklu hizmetinden ayrılması ve o dönemde Harezmlilere karşı güdülen düşmanlıktan dolayı, onun ve ailesine mensup şahısların kaydı kaynaklarda geçmemektedir. Berke Han ve yanında bulunan Harezmliler Anadolu'yu terk ettiği halde adları zikredilmeyen Kayır Han'ın oğullarının varlığı hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Sâdeddin Köpek'in katledilmesiyle Harezm emirlerinin tekrar Selçuklu hizmetine alınmaları ve

²⁸⁶ Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s. 59-61.

²⁸⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 19-20.

²⁸⁸ Alâeddin Siyâvuş, II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu olduğunu iddia ederek Karaman, Eşref ve Menteşe Beylerinin desteğiyle 1277 yılında Selçuklu tahtını ele geçirdi. 1279 yılına kadar tahta kalmasına rağmen Sahip Ata Fahreddin ve oğullarının desteğiyle Konya Alâeddin Siyâvuş'tan alınarak III. Gıyâseddin Keyhüsrev tekrar tahta oturdu. Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 96; Anonim, *Anonim Selçukname*, s. 4-50; Sevim ve Merçil ise, Menteşe Bey'i Cimri Hadisesi sırasında Eşrefoğlunun yanında göstermektedirler. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 485.

²⁸⁹ Vedat Turgut, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteşeoğullarının Vakıflarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.49, İstanbul 2017, s. 27.

²⁹⁰ Turgut, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i", s. 29-30.

²⁹¹ Ertuğrul Gazi'nin Yassıçemen'de I. Alâeddin Keykubad'ın yanında yer alması ve babasının adının Gündüz Alp olması bilindiğinden dolayı Ertuğrul Gazi konusunda ihtimal vermesi biraz ilginçtir

²⁹² Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei", s. 65-66.

Anadolu'ya gelmeleri, özellikle Batı Anadolu'da görülen Horzum²⁹³ yer adları da göz önüne alındığında Menteşe beyliği ve Harezmîler arasında bir bağ olduğu muhtemeldir. Ancak Kayır Han ve Menteşe Bey arasında kesin bir şekilde baba-oğul münasebeti olduğu açıklanamadığı gibi üzerinde durulması gereken bir meseledir. Menteşe beylerinden Ahmed Bey'in 1391 tarihli mezarındaki şeceresinde, Ahmed Gazi İbn İbrahim İbn Orhan İbn Mesut İbn Menteşe İbn Ablistan İbn Kaabey/Kuru Bey olarak geçmesi ve Kaabey/Kurubey olarak ifade edilen ismin Kayır Han'a benzemesi değerlendirildiğinde de Menteşe Bey ve Kayır Han arasında bir ilişki aranması gerekmektedir²⁹⁴. İddialar göz önüne alındığında şu netice ortaya çıkmaktadır; Muhtemelen Kayır Han'ın torunu olan Menteşe Bey, babası Abliska'nın Sâdeddin Köpek devrinde vefat etmesiyle Harezmî beyler arasında yer aldı. Anadolu'yu terk etmesine rağmen Sâdeddin Köpek'in katledilmesiyle geri dönerek devlet kontrolünün daha az hissedildiği uç bölgelere göç etti. Oğlu Menteşe ise sahil beyi olarak yer aldığı sırada devletin hakimiyetinin azalmasıyla beyliğini kurdu. Verilen bilgiler dışında Menteşe Bey Kayır Han ile ilişkilendirilmese dahi, Moğol istilalarıyla Harezm göçü yaşanmasından ve Horzum yer adlarının varlığından dolayı Menteşe-Harezm ilişkisi kurulabilmektedir.

Menteşe Beyliğinin Anadolu'dan gelen ve deniz yoluyla sahile doğru akın yapan Türkmenler tarafından kurulduğu hakkında bilgiler mevcuttur²⁹⁵. Türkmen göçleri neticesinde Anadolu'da varlığını sürdüren Menteşe Bey 1293 yılı civarında vefat etmiş, beyliği ise İlyas Bey'in Leys ve Ahmed'in hapsedilmesiyle 1391 tarihinde Osmanlılara

²⁹³ Muğla Fethiye'de Horzum, Manisa Turgutlu'da Horzum, Alaşehir'de Horzumalayaka, Horzumkeserler, Horzumsazdere, Horzumhotalla, Horzumembelli, İzmir Ödemiş'te Horzum köy adları mevcuttur. *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928, s. 970; Hasan Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler (Horzumlular)", *Türk Kültürü*, S. 41, Ankara 1997, s. 379; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 723.

²⁹⁴ Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei", s. 74.

²⁹⁵ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 19; Merçil, "Menteşeoğulları", s. 152; Turgut, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei", s. 74.

bağlanmışır.²⁹⁶ Timur'un Anadolu seferinde ise tekrar bağımsız hareket etmişlerse de 1424 yılında kesin bir şekilde Osmanlı Devleti'nin topraklarına dahil olmuşlardır²⁹⁷.

3. Germiyan Beyliği'nin Harezmliyle İlişkisi

Germiyanlılar önceleri bir aşiret olarak değerlendirilirken daha sonradan beylik kurmalarından dolayı hanedan olarak adlandırılmışlardır²⁹⁸. Malatya'da isimleri zikredilen Germiyanlıların Celâleddin Harezmşah ile beraber Anadolu'ya geldikleri muhtemeldir. Kayır Han'ın ölmesiyle beraber Anadolu'da kalan Germiyanlılardan Selçukluların devlet hizmetinde yer almaya devam edenler bilinmektedir. Germiyanlılardan Kerîmüddin Alişîr Babaîler İsyânında Baba İshak'a karşı iki başarısız sefer sırasında adından söz ettirirken²⁹⁹, Güneydoğu'da bulunan Harezmliyle ise isyana destek vermişlerdir. Eyyübî meliklerinden Meyyafarikin hâkimi Şehâbeddin Gazi'nin Musul ve çevresini ele geçirme çabalarında da isimlerine rastlanan Germiyanlılar, Anadolu'da kaldıkları gibi Suriye'de de paralı asker olarak Harezmliyle yanında yer almışlardır³⁰⁰.

1264 yılında Kerîmüddin Alişîr'in II. İzzeddin Keykâvus taraftarı olduğu için Muînüddin Süleyman Pervâne'nin teşvikiyle Moğollar tarafından öldürülmesiyle Germiyanlılar Malatya'dan Anadolu'nun iç kısımlarına göç etmişlerdir³⁰¹. Cimri Hadisesi sırasında Alâeddin Siyâvuş'u sultana teslim eden Hüsâmeddin b. Alişîr'in aslında Germiyanlıların kurucusu Yâkub Bey olduğu açıktır³⁰². Kerîmüddin Alişîr oğlu Yâkub Bey, babası vefat ettikten sonra aşirete sahip çıkarak Anadolu'nun iç taraflarına göç ederek ilk önce Karaman'a sonrasında Ankara'ya gelmişlerdir³⁰³. Selçukluların

²⁹⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 20-21; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 732; Erdoğan Merçil, "Menteşeoğulları", mad., *DİA*, C. 29, İstanbul 2004, s. 152-153.

²⁹⁷ Koca, aynı yer; Merçil, "Menteşeoğulları", s. 152-153.

²⁹⁸ Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanlıoğulları", *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 774; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 718.

²⁹⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Ala'îye*, C. II, s. 50; Ocak, *Babaîler İsyânı*, s. 130; Varlık, "Germiyanlıoğulları", s. 774; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 718.

³⁰⁰ İbn Bibi, *el-Evamirü'l Ala'îye*, C. II, s. 54-56; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 719.

³⁰¹ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 634; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 9.

³⁰² Wittek, *Menteşe Beyliği*, 18-19; Kaymaz, *Süleyman Pervâne*, s. 103-104.

³⁰³ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 9.-10; Varlık, "Germiyanlıoğulları", s. 775.

egemenliğinin azaldığı 1290'lı yıllardan sonra beyliğini kurduğu tahmin edilmektedir. Babasının öldürülmesine rağmen Cimri Hadisesinde görüldüğü üzere devlet hizmetinden ayrılmayan Yâkub Bey, aşiretin ismini beyliğin adı olarak kullanmıştır.

Germiyan Beyliği içerisinde yer alan Horzum aşiret cemaat ve oymakları Germiyanlıların Harezmlilerle Anadolu'ya geldiklerini açıklar niteliktedir. Özellikle Batı Anadolu'da yer alan Horzumlular, Mentеше ve Saruhan bölgelerinde yer adları vererek yerleşik bir düzen içerisindeyken Germiyanlıların hâkim olduğu yerlerde konar-göçer bir vaziyetlerdi.

Selçukluların hakimiyetinin azaldığı 1290lı yıllarda beyliklerini kurdular. Selçukluların yıkılmasından sonra hâkim güç olma çabasındaki Osmanlılar ve Karamanlılar arasında kalarak nüfuzlarını korumaya çalıştılar. Çeyiz yoluyla bir kısım toprakları Osmanlılara hediye edilirken, 1390 yılında tamamen onlara bağlandılar³⁰⁴. Timur'un Anadolu'ya gelmesinden sonra tekrar kurulsalar da 1428 yılında II. Yakup'un beyliğini vasiyet yoluyla Osmanlılara bırakmasıyla hakimiyetleri sonlandırıldı³⁰⁵.

4. Saruhan Beyliği ve Menşei Meselesinde Harezmliler

1290 yıllarında adını Saruhan Bey'e nispetle alarak Manisa ve çevresinde kurulduğu bilinmektedir³⁰⁶. Fakat Saru Han Bey'in menşei hakkında bilgiler kısıtlı olduğundan dolayı onu Harezmliler komutanlardan Saru Han'a bağlayan çalışmalar mevcuttur³⁰⁷. Bu bilgilere göre Saru Han, Kayır Han'ın ölümüyle beraber Anadolu'yu terk eden Harezmliler arasında zikredilmektedir. Daha sonrasında Suriye bölgesinde tutunamayarak Anadolu'ya döndüğü ve muhtemelen aynı adı taşıyan torunu Saru Han'ın beyliği kurduğu düşünülmektedir. Bunun dışında onun Karaman Bey'in hizmetine girmiş olduğu, Sultan II. Mesud'un nökerliğini yaptığı, Germiyan oğlu Yâkub Bey'in

³⁰⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 10-11; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 720.

³⁰⁵ Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 720-721; Varlık, "Germiyanogulları", s. 777.

³⁰⁶ Ahmet Şimşirgil, "Saruhanoğulları Beyliği", *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 787.

³⁰⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 31; Sümer, *Türk Şahıs Adları*, s. 228; Şimşirgil, "Saruhanoğulları Beyliği", s. 787.

kumandanlarından biri olduğu ve son olarak Batı Anadolu'ya geçtiği hakkında rivayetler de mevcuttur³⁰⁸.

Beyliğin kurucusu olan Saru Han'ı, Celâleddin Harezşah'ın yanında yer alan komutanlarından Saru Han'a bağlayarak torunu olarak gösterilmektedir³⁰⁹. Feridun Emecen ise bu iddialar üzerine farklı olarak Kayır Han'ın yanında bulunan Saru Han'ın Erzurum'da kaldığını, bu bölgede aynı adla aşiretlerin mevcut olduğunu ve 16. Yy'a kadar sancakbeyliği yapmış olduklarını söylemektedir³¹⁰. Beyliğin kurucusu Saru Han'ın babasının adının Alpagı/Alpagu olması ve bu ismin unvan olarak geçmesi ihtimalince bu şahsın bir uç veya akıncı bir bey olduğu dile getirilir³¹¹. Fakat Saruhan bölgesinde Horzum yer adlarının olmasından dolayı Erzurum'da bulunan Celâleddin Harezşah'ın komutanlarından olan Saru Han'ın, Alpagı'nın babası olması muhtemel bir durumdur. Netice itibariyle Erzurum'da bulunan Saru Han'ın torunu Saru Han'ın beyliğin kurucusu olduğu düşünüldüğünde, Saruhanlıların Harezmliler oldukları kanısı ortaya çıkmaktadır. Emecen'in bahsettiği gibi Saru Han ve maiyeti Erzurum'da kalmış olsalar dahi bu aileye mensup kişilerce göç edilmesi suretiyle evvela Güneydoğu'ya ve sonrasında Batı Anadolu'ya yerleşmiş olma ihtimalleri üzerinde durulmalıdır.

Saru Han ismi o dönemde bir unvan olarak kullanılıp³¹², Harezmliler ve Uç Beyi Saru Han ile karıştırılıyor olsa dahi Horzumluların bu bölgede yaşamalarıyla buldukları yerlere isimlerini vermeleri, yeni tespitler gerçekleşmediği sürece Saru Han Beyliğini Celâleddin Harezşah'ın komutanlarından birine bağlama fikri doğru kabul

³⁰⁸ Yazıcızade, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s. 713; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ - Neşrî Tarihi*, C. I, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, Ankara 1949, s. 51; Şikârî, *Karamanname (Zamanın Kahramanı Karamanilerin Tarihi)*, haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Lebib Yalkım yay., İstanbul 2005, s. 135.

³⁰⁹ Şimşirgil, "Saruhanlıların Beyliği", s. 787; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 723; Onarlı, "Hamza Baba", s. 166

³¹⁰ Emecen, *Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 106.

³¹¹ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 31; Emecen, *Anadolu Beylikler Dünyası*, s. 106; Onarlı, "Hamza Baba", s. 167.

³¹² İbrahim Şahin; Saru Han adının unvan olarak kullanıldığını ve Han kelimesini burada Sarılar aşiretinin lideri için kullanıldığını ve bu aşiretin Harezşahlar Devleti'nin yıkılmasıyla Moğol istilası sırasında Anadolu'ya geldiğini iddia etmektedir. İhtimaller üzerine de olsa genel kabul gören Harezmliler Saru Han ile Saruhan arasında bir bağ kurmayarak sadece Harezşah-Saruhan ilişkisini aşiret üzerinden bahsetmektedir. İbrahim Şahin, "Saruhan ve Saruhanlıların Adlarının Kökeni Üzerine", *Dil Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2016, S. 18, s. 221-231.

edilebilecek bir ihtimaldir. Diğer Anadolu beylikleri gibi Selçukluların hakimiyetinin tamamen azaldığı 1290'lı yıllarda kurulan Saruhan Beyliği, denizcilik faaliyetlerinde bulunmuştur³¹³. Özellikle Batı Anadolu'da kurulan beylikler bölgenin Bizans hakimiyetinde olmasından dolayı Türkleşmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu maksatla Harezmlilerin uç bölgelere Selçuklu-Eyyûbî çatışmaları sırasında ve en son Moğol istilalarından sonra gelme ihtimalleri de yüksektir. Saruhan Bey Harezmli olmasa dahi, Horzumluları bünyesinde barındırması açısından Anadolu'ya gelen beylerden biri olarak Moğolların hakimiyetinin daha az hissedildiği bölgelerde beyliğini kurduğu görülmektedir. Yıldırım Bayezid devrinde Saruhan Beyliği Osmanlı Devleti'nin topraklarına dahil olmasına rağmen Timur'un Anadolu'ya gelmesi sırasında tekrar kurulan beylikler arasında yer almıştır³¹⁴. Fakat 1426 yılında kesin bir şekilde Osmanlılar tarafından fethedilerek şehzadelerin eğitim aldığı merkezlerden biri olarak uzun bir müddet önemini korumaya devam etmiştir³¹⁵.

5. Kayılar ve Harezmliiler

Osmanlı Devleti'nin kurucu boyu olarak kabul edilen ve Anadolu'nun belli başlı bölgelerinde dağınık bir vaziyette yaşayan Kayıların bu coğrafyaya gelmeleri genel olarak 1230'lu yıllara tekabül etmektedir³¹⁶. Rivayetlere bakacak olursak; Kayılara mensup olan Ertuğrul Gazi ve ailesinin adları, Celâleddin Harezmsâh'ın Selçuklular ile Yassıçemen'deki mücadelesinden sonra geçmesine karşın Fuad Köprülü boyun Anadolu'ya daha önceden gelen Türkmenler olduğundan bahsetmektedir³¹⁷. Hatta Artukoğullarını da Kayılardan sayarak Anadolu'ya sonradan gelenlerin Doğu'da kalmayarak Batı bölgelerine doğru ilerlediğini kaydetmektedir³¹⁸. Köprülü'nün aksine Namık Kemal ise, Kayıların Celâleddin Harezmsâh'ın ordusuna bağlı bir birlik

³¹³ Şimşirgil, "Saruhanogulları Beyliği", s. 791.

³¹⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 31-32; Şimşirgil, "Saruhanogulları Beyliği", s. 790.

³¹⁵ Şimşirgil, "Saruhanogulları Beyliği", s. 790-791; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 724.

³¹⁶ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 59-61; Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013, s. 6-8; Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 8.

³¹⁷ Mehmed Fuad Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri", *Bellekten*, C.7/S.28, Ankara 1943, s. 272.

³¹⁸ Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei", s. 283

olduğundan ve onun ölümü ile Suriye’de bulunan Harezmîlilerden oluştuğundan savunmaktadır³¹⁹. Ayrıca Suriye’de bulunan Harezmîlilere on bin atlı denilmesi üzerinde durmakta ve Kayıların Harezmîlilerle birlikte hareket ettiğinden bahsetmektedir³²⁰. Vedat Turgut ise; Celâleddin Harezmşah’ın komutanlarından Kayır Han ile oğlu olduğunu iddia ettiği Seyfeddin Tuğrul’un aslında Ertuğrul Gazi olduğunu söylemektedir³²¹. Osmanlı tarihi kaynaklarında genel olarak olaylar ise şu şekilde anlatılmaktadır; ‘‘Orta Asya’dan Anadolu’ya gelen Kayılardan Süleymanşah/Gündüz Alp’in oğlu Ertuğrul’un, Anadolu’da evvela Ahlat’a geldiklerinden ve ailenin bazı üyelerinin buradaki otlak sıkıntısından dolayı Gündoğdu komutasında eski yurtları Mahan’a döndüklerinden, boyun başına geçen Ertuğrul Bey’in Sürmeliçukur’da bulunduğu sıralarda, oğlu Savcı Bey’in Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın huzuruna çıkarak ülkesinde oturma izni aldıklarından, bu sayede Karacadağ’ın yurt olarak verildiğinden ve daha sonrasında Selçukluların onların hizmetlerinden dolayı Eskişehir havalisini vermeleri itibariyle Ertuğrul Gazi’nin ölümünün ardından yerine geçen Osman Bey’e, Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad tarafından hükümdarlık alametlerinin gönderilmesiyle Söğüt ve Domaniç dolaylarında beyliği teşekkül ettiklerinden’’ bahsedilir³²². Osmanlı kroniklerinde bu şekilde bahsedilen Kayıların, Anadolu’ya Orta Asya’dan gelmeleri dışında Harezmîlilere bağlı olup olmadıkları meselesi geçmemektedir. Ayrıca Kayıların Osmanlıların mensup olduğu boy olmadıkları, II. Murad’dan itibaren bir soya bağlanılmak istenmesiyle beraber meseleyi de daha farklı boyutlara taşımaktadır³²³. Fakat genel itibariyle Osmanlılar Kayı olarak kabul edildiğinden değerlendirmelerimiz Harezmîlilerle olan bağları açısından incelenmiştir.

³¹⁹ Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, haz. Ulviye Ilgar-İhsan Ilgar, İstanbul 1971, s. 26-27.

³²⁰ Kemal, *Osmanlı Tarihi*, s. 27.

³²¹ Vedat Turgut, ‘‘Germiyanoğulları’nın Menşei Vakıfları ve Batı Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine’’, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. III/S. 5, Sakarya 2016, s. 6

³²² Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, s. 5; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 55-57; Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 8.

³²³ Osmanlıların Kayılardan menşei olduğunu tartışan Feridun M. Emecen ayrıca Kayır Han ile Ertuğrul Gazi arasındaki bir bağı kendisinin tabiriyle ‘‘Kayı ve Osmanlı hanedanının menşei hikayesine cılız bir mum ışığı tutacak vasat sağlar’’ olarak açıklamaktadır. Ayrıntılı bakınız: Feridun M. Emecen, ‘‘Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İnşası Mı?’’ 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara, 21-23 Mayıs 2014), Ankara 2015, s. 237-244.

Büyük Selçuklu Devleti kuruluşundan Moğol istilalarının meydana geldiği vakte kadar baz alındığında Anadolu coğrafyasına büyük Türkmen göçleri yaşanmıştır³²⁴. Orta Asya'dan Anadolu'ya kitleler halinde gelen Türkmenler içerisinde Köprülü'nün bahsettiği gibi Kayıların da mevcut olduğu bilinmektedir. Fakat asıl soru Ertuğrul Gazi'nin bulunduğu ailenin Yassıçemen Savaşı'ndan önce mi yoksa sonra mı Anadolu'ya geldikleri meselesidir. Osmanlı kronikleri I. Alâeddin Keykubad'ın, Selçukluların Moğollarla mücadelesi sırasında başarılarından dolayı Ertuğrul Gazi'ye Karacadağ'ı ve ardından Söğüt ve Domaniç'i verdiğinden bahsetmektedirler³²⁵. Neşrî ise, bu savaşın Celâleddin Harezşah ile yapılan Yassıçemen'deki muharebe olduğunu belirterek Ertuğrul Gazi'nin Harezşahlara karşı Selçukluların yanında yer aldığından bahsetmektedir³²⁶. Fakat Kayıların Celâleddin Harezşah ile birlikte Anadolu'ya geldiği ve ona karşı Selçukluların safında yer alması ihtimali olayın daha da karmaşık bir hale gelmesine neden olmaktadır. Kayılar ve Ertuğrul Gazi hakkında farklı kişilerden ele aldığımız bilgiler neticesinde şu sonuç ortaya çıkmaktadır; Kayılar Anadolu'ya ilk Türkmen göçleriyle beraber gelmiş bulunsalar da Ertuğrul Bey ve maiyetinin isimleri Yassıçemen Savaşı'ndan sonra geçmesinden dolayı ailenin Celâleddin Harezşah'ın komutasında geldikleri görülür. Onun ölümünün ardından Selçuklulara bağlanan Harezmlilerle birlikte I. Alâeddin Keykubad'ın hizmetine girdikleri muhtemeldir. Celâleddin Harezşah ile Anadolu'ya gelmemiş olsalar dahi isimlerinin ilk zikredildikleri tarihler göz önüne alındığında, Kayılara mensup olanların Harezmlilerin yıkılmasından sonra göç ettikleri ve Ertuğrul Gazi'nin Selçuklu hizmetine girdiği de diğer muhtemel bir durumdur. Her iki sonuç ele alındığında Harezşahlarla ilişki içerisinde bulunan Ertuğrul Gazi'nin komutasındaki Kayıların sultanın yanında yer aldıktan sonra uç bölgelerini yurt edindikleri ve bölgenin Türkleşmesinde katkıda buldukları bir gerçektir. Ertuğrul Gazi'nin Kayır Han'ın oğlu olduğu iddiası ise araştırmalar içerisinde diğerlerine göre kesinlik payı en düşük olandır. Osmanlı

³²⁴ Mehmet Altay Köymen, "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *SÜ Selçuk Dergisi*, S. 1, Konya 1986, s. 27-30; İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 247.

³²⁵ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, s. 8; Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 9.

³²⁶ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C. I, s. 61-63.

kroniklerinde Ertuğrul Gazi'nin babasının adının, Süleymanşah/Gündüz Alp olarak geçmesinin yanında Osman Gazi devrinde basılan sikkelerde de Gündüz Alp'in biliniyor olması³²⁷, değerlendirildiğinde Kayır Han ve Ertuğrul Gazi arasındaki ilişkinin gerçekliği ortaya konulmasa da Ertuğrul Gazi'nin Kayır Han oğlu Seyfeddin Tuğrul olduğu iddiası yukarıda bahsettiğimiz gerekçelerden dolayı ihtimali en düşük olandır. Ertuğrul Gazi'nin maiyetinde bulunan Kayıların Harezmlilerle ilişkileri kesin bir şekilde dile getirildiği halde Batı Anadolu'da kurulan beylikler içerisinde Horzumlulardan fazlasıyla söz edilirken, Osmanlı Beyliği'nde bahsedildiğine rastlanmamaktadır.

6. Anadolu'da Diğer Beylikler ve Harezmliler

Anadolu'da kurulan beylikler açısından Yassıçemen Savaşı ve sonrasında gelişen olaylar dönüm noktasıdır. Celâleddin Harezmsah'ın ölümüyle Anadolu, Suriye, Irak, Mısır ve Hicaz bölgelerine yerleşen Harezmlilerin istilacı faaliyetleri, devletlerarası ilişkilerde paralı asker konumunda yer almaları ve özellikle Anadolu'ya göçleri sebebiyle etkileri önemli bir meseledir. Kayır Han'ın ölümünden sonra Harezmliler devlet hizmetini terk ederek Anadolu'da kalanlar ve göç edenler olarak ikiye ayrıldılar. Ayrılanlar Güneydoğu'da Suriye, Mısır ve Hicaz civarında yaşamaya devam ettikleri gibi tekrar Anadolu'ya gelenlerde olduğu bilinmektedir. Kalanlar ise özellikle Erzurum, Erzincan, Tunceli, Malatya ve Diyarbakır'da yaşamaya devam ettiler³²⁸. Güneydoğu'ya yerleşen Harezmlilerden bazıları Babaîler İsyanı ve sonrasında meydana gelen Moğol istilalarının etkisinin daha az görüldüğü uç bölgelere yerleştiler.

Selçukluların merkezi konumunda bulunan İç Anadolu bölgesinde de görülen Harezmliler adlarından uç bölgelerdeki gibi söz ettiremediler. Aşiret, oymak ve cemaatler olarak varlıklarını sürdüren Horzumlular, İç Anadolu'da Moğolların ve sonrasında kurulan beyliklerin içerisinde hayatlarına devam ettiler. Karadeniz bölgesinde bulunan Sinop'taki Horzum köyü göz önüne alındığında tıpkı Osmanlılar

³²⁷ Fahameddin Başar, "Ertuğrul Gazi", mad. *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 314.

³²⁸ Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", s. 372; Onarlı, "Hamza Baba", s. 166-167.

devrinde Kıbrıs'a sürülmeleri hadisesi gibi göç ettirildikleri muhtemeldir³²⁹. Ayrıca Osmanlılar devrinde fethedilen bölgenin Türkleşmesi için farklı bölgelere iskân ettirilmeleri de mevcuttur³³⁰. Yassıçemen'deki yenilgiden sonra Trabzon bölgesine göç etmiş olsalar da bölge halkının onlarla mücadelesi sırasında yok edilmişlerdi. I. Alâeddin Keykubad devrinde Trabzon'un güneyine yerleştirilmiş olsalar da Karadeniz'de etkin bir şekilde isimlerinden söz edilmemektedir. Akdeniz bölgesine ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç ettikleri sırada gittikleri düşünülmektedir. Marmara bölgesine Osmanlılar devrindeki iç meselelerden dolayı göç ettikleri muhtemeldir. Özellikle Güneydoğu, Doğu ve Batı Anadolu'da zikredilen Harezmliler veya Osmanlı belgelerinde bahsedildiği üzere Horzumlular, bu coğrafyada yerleştikleri bölgelere isimlerini verdikleri gibi İç Anadolu'da konar-göçer bir vaziyette yer almaktaydılar. Anadolu'da kurulan beylikler ele alındığında Celâleddin Harezmsâh'ın ölümünden sonra kurulan bu beylikler bir şekilde Harezmsâhlara bağlanmaktadır. Harezmsâhların yıkılmasıyla Anadolu'ya yaşanan göçlerin Selçuklularda yoğun Türkmen nüfusu oluşturması demografik yapısını hızlı bir şekilde değişmesine sebep olmuştur³³¹. Anadolu'da kalan ve sonradan göçen Harezmliler ve Harezmsâhlar bünyesinde bulunan Türkmenler, Moğol istilasından kurtulmak amacıyla son kale olarak gördükleri bu coğrafyada

³²⁹ Kıbrıs'a Sürülme Hadisesi: 7 Mart 1713'de İç-İl Yörüklerinden Kara-Hacılı, Eski Yörük, Kiseli-oglu, Seyhlü, Sendil, Patralı, Solaklı, Gediklü, Toslaklı, Cerid, Saçı-kara ve Samlu cemaatlerinin Kıbrıs'a gönderilmeleri için emir verilmiştir. 22 Mart 1727'de Seyhlü, Hardal (?), Pasmaklı, Yazıcılu, Hacı-isalu, Tatar-oğlu, Gevekler (Gediklü?), Kaçı ve Horzem cemâatleri müteaddid defalar İç-İl ve Kıbrıs'a iskânlarına teşebbüs edildiği halde, kabul etmemişler ve hattâ baskılarını daha da arttırdıkları için Kıbrıs'a sürülmelerine karar verilmiştir. Celal Erdönmez, "Kıbrıs Tarihi Ders Kitaplarında Osmanlı Devrinde Kıbrıs'a Yapılan Sürgünlerle İlgili Bazı Tespitler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta 2007, S. 15, s. 70-71.

³³⁰ Kıbrıs'a sürülmelerinden önce de burada Horzumlulardan kişiler mevcuttu. Horzumalayaka'da öğretmenlik yapmış olan Mehmet Sami Yavuz Kıbrıs'a gönderilen Horzumlulardan şu şekilde bahseder; "Horzumlular Kıbrıs'ın fethi dönemlerinde göç yapmıştır. Urfa, Mardin, Diyarbakır üstünden Adana'ya konup göçerek ulaşmıştır. Buradan padişahın emriyle vapurlarla hayvanlarla birlikte Kıbrıs'a götürülmüşlerdir. Aşiret ile gelenler Kıbrıs'ı hayvancılık açısından uygun bulmamışlar. Kendilerini geri götürmeleri için kumandanlara müracaat etmişler. Aralarında çatışmalar çıkmış; askerleri ve kumandanları esir alarak gemilerle Antalya'ya çıkmışlar. Padişahın hışmından korktukları için birer ikişer kişilik çadırılık gruplarla aşiret dağılmış. Bir padişah değişiminde affa uğramışlar. Dağılan aşiret toplanamamış ve birer oymak 20-30 çadır ile 1450-1500 aralarında Bozdağ'ın uzantısı Karahalçık yaylasına konmuşlardır". Gökçe, *Horzum Oymağından Gökçeler*, s. 21.

³³¹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 145; Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 279-280.

yoğunlaşmışlar ve Selçukluların egemenliğinin azalmasından sonra beylikler kurulmasında etkili olmuşlardır. Harezmîler de bu beylikler içerisinde yer almışlar, sonrasında Osmanlıların Anadolu hakimiyetini sağlamasıyla onların bünyesinde hayatlarında devam ederek günümüze kadar gelmişlerdir.

II. HORZUMLULAR

A. Anadolu'da Horzumlular

Sultan I. Alâeddin Keykubad devrinde Selçuklu hizmetine alınan Harezmîler, II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Anadolu'da dağınık halde yaşamaya başladılar. Harezmşah Devletinin yıkılmasından dolayı Selçukluların ve Eyyûbîlerin arasında kalan Güneydoğu Anadolu'ya göç ederek Harran kalesinde Berke Han'ın yönetiminde yaşamaya başladılar. O sıralarda Moğol istilalarından dolayı Anadolu'ya akın akın gelen Türkmenlerle karışarak Eyyûbîler ve Selçuklular arasında durmadan yer değiştirmektedirler. Sultanın hizmetinden ayrılan Harezmîler asi konumuna düştükleri gibi onların dışında Kerîmüddin Alişîr gibi Germiyanlı Harezmîlerde görevlerine devam ettiler. Sultana bağlı yaşamaktan ziyade bağımsız hareket eden bu Türkmen grupları beyliklerin kurulma evresinde onların içerisinde yar aldılar. Doğrudan veya dolaylı olarak Anadolu'da kurulan beylikleri etkileyen Harezmîler, Osmanlılar döneminde genellikle Horzum olarak adlandırılmaktadırlar.

Anadolu'ya gelen Harezmîler, genellikle Beğdili, Bayındır ve Avşar boylarına mensuplardır³³². O sıralarda birçok Türkmen boyunun Anadolu'ya gelmesi ve göç hareketlerinin yaşanmasından dolayı özellikle bir boya mensup olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Genellikle Sünnî olan Horzumlular, yaşadıkları bölgelerdeki diğer unsurlardan etkilendikleri gibi özellikle Doğu Anadolu'da zamanla Kürtleşerek, Alevi

³³² Halaçoğlu, *Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*, s. 1066-1067; Köprülü, "Harizmşahlar", s. 266. Anadolu'da Beğdili, Bayındır ve Avşar boylarının yerleşim yerleri için ayrıca bakınız; Sümer, *Oğuzlar*, s. 432-444.

ve Şafi olanları da mevcuttur³³³. Anadolu'nun belli başlı bölgelerinde yaşayan Horzumluların dağınık bir şekilde yaşamaları, durmadan göç etmeleri ve başına buyruk hareket etmeleri ve Türkleştirme politikası gereğince onların farklı bölgelerde adlarının zikredilmesine sebep olmuştur. Bu maksatla kendi benliklerini zamanla kaybedenlere rastlanıldığı gibi adet ve geleneklerini yaşamaya devam edenler içerisinde buldukları bölgelerde aşiretlerinin, beylerinin ve boylarının isimleriyle anılanlar da olduğu bilinmektedir. Mükremin Halil Yınanç eserinde onlardan bahsederken "*Horzum oymağı, Anadolu'ya gelen Harezmlilerin bakiyesidir*" diyerek onları oymak olarak ele almaktadır³³⁴. Hasan Geyikoğlu ise Horzumluları şu şekilde ifade eder; "*Harezmlilerin asıl memleketleri olan Harezim'in coğrafi adıyla ve büyük çoğunluğun mensup olduğu Türklüğün şubelerinden, Kanglı/Kıpçak kavim, oymak ve aşiret adlarıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinde zamanla çoğalarak aşiret, oymak ve cemaatler halinde yaşadıkları anlaşılmaktadır*" demektedir³³⁵. Harezmsahların ordu bünyesinde yer alan Kanglı/Kıpçak Türkmenlerinin asker olarak yer almalarından dolayı Anadolu'ya gelen Harezmlilerin de bunlar olduğu söylenmektedir³³⁶. Fakat onların Moğollarla karşılaştığı ilk zamandan beri ordu içerisinde nüfusları azaldığı gibi, Anadolu'ya göç edenleri ise büyük bir çoğunluk oluşturamayacak kadar az nitelendirilmektedir³³⁷. Bu düşünce ile onların sadece Kanglı/Kıpçak olduklarını kabul etmek yanlış bir yargı olabilmektedir. Genellikle aşiret bazında ele alınan Horzumlular oymak, kabile ve cemaat olarak da ele alınmışlardır. Horzum ismi dışında Anadolu'da yaşadıkları bölgeler de buldukları boy ve oymakların adlarıyla da köyler kurdukları görülmektedir³³⁸. Kaynaklarda ve çalışmalarda Horzum, Hurzum, Horzem, Horozum, Hanikaharzem, Horzemo gibi farklı telaffuz edilen Harezim kökenli yer adlarını yaşadıkları bölgelere vermişlerdir³³⁹. Ayrıca

³³³ Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1961, s. 68-69; Mehmet Eröz, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, İstanbul 2015, s. 21-22.

³³⁴ Yınanç, "Celâleddin Harizmşah", mad., s. 53.

³³⁵ Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", s. 378.

³³⁶ Köprülü, "Harizmşahlar", s. 292; Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", s. 374.

³³⁷ Usta, "Kıpçaklar ve Harezmsahlar" 902; Osman Yorulmaz, "Moğol İstilasası Sonrası Kanglılar/Kanklılar", *Bilig*, S. 40, Ankara 2007, s. 196.

³³⁸ Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", s. 380.

³³⁹ Osmanlı belgelerinde aşiret, oymak ve cemaat olarak geçen Horzumlular, yer adlarında da aynı şekilde Horzum olarak geçmektedir. Başbakanlık Osmanlı arşivindeki Horzum belgeleri için ayrıca bakınız;

Kanglı/Kıpçak olanların boy adlarını, Kayır Han ve Berke Han isimlerinin bozulmuş halleri içerisinde yer adı olarak kullandıkları bilinmektedir³⁴⁰.

B. Horzum Yer Adları

1. Doğu Anadolu Bölgesi

Harezmliilerin ilk geldikleri bölge olması münasebetiyle Doğu Anadolu önemli bir konumdadır. I. Alâeddin Keykubad Moğollara karşı devlet hizmetine aldığı Harezmlileri özellikle Konya'yı korumak vasıtasıyla Erzincan, Erzurum, Amasya, Larende ve Niğde şehirlerine yerleştirdi. Doğu Anadolu'da yaşayan Harezmlilerin Moğol istilaları ve Türkmen göçlerinin geçiş bölgesinde bulunmasından dolayı ismi zikredilen yerlerde yaşayanlar olsa da genelinin farklı bölgelere göç ettikleri görülmektedir. Doğu Anadolu'da, genellikle Kürt ve Zaza nüfusu arasında Kürtleşerek Alevi bünyesi adıyla adlandırılan Hormeki aşireti Harezmlilerin devamı niteliğinde sayılmaktadırlar³⁴¹. Bu aşiretler ve benliklerini kaybetmeyen Harezmliler ilk yerleştikleri yerler dışında Tunceli, Muş, Ardahan, Van, Bitlis ve Malatya ve çevresinde yaşamaya devam ettiler. Harezm adından türeyen yerleşim adı sadece Malatya'nın ilçesi olan Pötürge'deki Harzemo köyüdür³⁴². Osmanlı belgelerinde Harzemu olarak geçen bölge Adıyaman'da bulunan Gerger ilçesinde yer almaktadır³⁴³. Günümüzde ise bu isimle bir yerleşim bölgesi mevcut değildir. Ayrıca günümüzde adı Büyük Sütlüce ve Küçük Sütlüce olan Ardahan'daki eski ismi Büyük Harziyan ve Küçük Harziyan olan iki yerleşim yeri de vardır³⁴⁴.

BOA, *DH.MUI*, 68/2, 7 Rebiülevvel 1328/19 Mart 1910; BOA, *DH.MUI*, 19/57, 21 Ramazan 1327/6 Ekim 1909; BOA, *MVL* 19/11, 22 Zilhicce 1263/1 Aralık 1847.

³⁴⁰ Geyikoğlu, aynı yer.

³⁴¹ Eröz, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, s. 21-23.

³⁴² Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", s. 379.

³⁴³ *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, s. 1000; Özkılınç, *Osmanlı Yer Adları: II*, s. 612.

³⁴⁴ *Köylerimiz*, 1968, s. 112-399; Şahin, *Selçuklu Devleti İle Harezmşahlar Devleti Münasebetleri*, s. 89.

2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

II. Gıyâseddin Keyhüsrev devrinde bölgeye yerleşen Harezmliler Güneydoğu Anadolu'nun kozmopolit nüfusu arasında hayatlarına devam ettiler. Burada zamanla kendi öz benliğini kaybeden Harezmlilere, özellikle Doğu Anadolu'daki değişin gibi rastlanılmasa da mevcut olduğu görülmektedir. Güneydoğu'da yaşayan Harezmlilerin Suriye ve Anadolu'nun diğer bölgelerine göç etmelerinden dolayı burada isimlerine fazla rastlanılmaktadır. Harezim adından türeyen yerleşim adları ise bu bölgede şu şekilde görülmektedir:

Harzem	Mardin	Kızıltepe ³⁴⁵
Hanikaharzem	Mardin	Kızıltepe/Eroğlu ³⁴⁶
Horzum	Şanlıurfa	Karaköprü ³⁴⁷

Mardin'de Harzem isimli bir yerleşke mevcut değilken, Hanikaharzem adlı bölgenin ismi Eroğlu Mahallesi olarak değiştirilmiştir. Şanlıurfa'da ise Fuad Köprülü üç adet Horzum köyünden³⁴⁸ Muharrem Gül ise çalışmasında ayrıca Siverek ilçesindeki Harzuni adlı bir köyden bahsetmektedir³⁴⁹.

3. Batı Anadolu Bölgesi

Harezmliler Selçuklular zamanında Anadolu'nun belli başlı bölgelerinde dağınık halde göçebe yaşamlarına devam ediyorlardı. Moğol istilalarından ve sultana bağlı kalmadıklarından göçebe vaziyetteki Harezmliler, yerleşik bir düzenin tam manasıyla olmadığı ve devlet kontrolünün daha az görüldüğü bölgeler olan uçlara göç etmeye başladılar. Anadolu'ya gelen Türkmen beyleri de buraya gelerek bölgenin Türkleşmesini sağladıkları gibi bir müddet sonra kendi beyliklerini kurdular. Horzumlularda beylikler

³⁴⁵ *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, s. 914; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 63-64.

³⁴⁶ *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, s. 915; Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Adları", s. 51

³⁴⁷ *Köylerimiz*, 1968, s. 282; Şahin, *Selçuklu Devleti İle Harezmsahlar Devleti Münasebetleri*, s. 93.

³⁴⁸ Köprülü, "Harizmşahlar", s. 292.

³⁴⁹ Gül, "Harezmliler Türklerin Tesirleri", s. 21.

içerisinde yer almaya devam ettiler. Özellikle Anadolu'nun Batı bölgesinde var olan Horzum yer adları, Harezmlilerin buraya göç ederek yerleşik hayata geçtiklerini göstermektedir. Muhtemelen Harezmsahlardan göç eden yerleşik düzendeki Harezmlilerin özellikle Batı Anadolu'yu seçerek burada kendi düzenlerini kurmaları da kayda değerdir³⁵⁰. Manisa ve çevresinde sıkça zikredilen Horzum yerleşkeleri ise şöyledir:

Horzum	İzmir	Ödemiş ³⁵¹
Horzum	Manisa	Turgutlu ³⁵²
Horzumalayaka	Manisa	Alaşehir ³⁵³
Horzumkeserler	Manisa	Alaşehir ³⁵⁴
Horzumsazdere	Manisa	Alaşehir ³⁵⁵
Horzumhotalla	Manisa	Alaşehir ³⁵⁶
Horzumembelli	Manisa	Alaşehir ³⁵⁷
Horzum/Hurzum	Muğla	Fethiye ³⁵⁸

İzmir ve Manisa'da yer alan Horzum isimleri günümüzde değişmeden devam ederken, Muğla Fethiye'de yer alan Horzum yerleşkesinin ismi değiştirilmiştir.

³⁵⁰ Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", s. 247.

³⁵¹ Köylerimiz, 1968, s. 282; Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", s. 379.

³⁵² Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları, s. 983; Geyikoğlu, aynı yer.

³⁵³ Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 39; Köylerimiz, 1981, s. 282.

³⁵⁴ Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları, s. 970; Uzunçarşılı, aynı yer.

³⁵⁵ Geyikoğlu, "Anadolu'da Kalan Harzemliler", s. 379; Şahin, "Saruhan ve Saruhanogulları Adlarının Kökeni", s. 220.

³⁵⁶ Geyikoğlu, aynı yer; Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", s. 723; Şahin, aynı yer.

³⁵⁷ Köylerimiz, 1968, s. 282; Koca, aynı yer.

³⁵⁸ Köylerimiz, aynı yer; Şahin, Selçuklu Devleti İle Harezmsahlara Devleti Münasebetleri, s. 93.

4. Anadolu'nun Diğer Bölgelerindeki Horzum Yer Adları

Batı, Güney ve Doğu Anadolu bölgesinde yaşadıkları yerlere isimlerini veren Horzumlular, diğer bölgelere göç etmeleri dışında zorunlu iskân ve ceza yoluyla gönderildikleri tahmin edilmektedir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde ise Horzum yer adlarına şu şekilde rastlanılmaktadır:

Horzum	Burdur	Tefenni ³⁵⁹
Horzum	Sinop	Erfelek ³⁶⁰
Horzum	Adana	Kozan ³⁶¹
Horzumsagir	Kandıra	Kocaeli ³⁶²
Horzumkebir	Kandıra	Kocaeli ³⁶³

Burdur ilindeki Horzum yerleşkesi geçmişte Tefenni ilçesindeyken, Gölhisar'ın ilçe olmasıyla buraya bağlanarak mahalle olmuştur. Adana Kozan'daki Horzum köyünün yanında aynı adla bir de yayla mevcuttur. Kocaeli'nde ise Horzum ismi hala mevcutken sagir ve kebir olarak adlandırılmamaktadır.

Osmanlı belgelerinde Vize Kazası'nda bir Horzum köyünden bahsedilmektedir³⁶⁴. Günümüzde ise böyle bir isme rastlanılmamıştır. Ayrıca Şebinkarahisar'daki Hordoum ve Trabzon Akçabaat'taki Hordomera köylerinin isimlerinin Horzum kelimesine benzemesi de dikkat çekicidir³⁶⁵.

Osmanlı belgelerinde ise Horzum adlı yerleşkeler Anadolu ve Rumeli'de şu şekilde adlandırılmaktadır:

³⁵⁹ *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, s. 462; Mehmet Gökçe, *Horzum Oymağından Gökçeler*, Denizli 1996, s. 21

³⁶⁰ *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, s. 662; *Köylerimiz*, 1933, s. 350.

³⁶¹ Özkılınç, *Osmanlı Yer Adları II*, s. 649.

³⁶² *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, s. 817; *Köylerimiz*, 1933, s. 349.

³⁶³ *Köylerimiz*, 1933, s. 349; Şahin, *Selçuklu Devleti İle Harezmsahlar Devleti Münasebetleri*, s. 93.

³⁶⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.d...*, 6539, 29 Zilhicce 1261/29Aralık 1845.

³⁶⁵ *Son Teşkilatı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, s. 699; *Köylerimiz*, 1933, s. 349.

Anadolu-Rum-Diyarbakır ve Arap Eyaletlerindeki Yer Alanlar

Harzem k.	Mardin kz.	Mardin		Diyarbakır
Harzem mz.	Mardin kz.	Mardin		Diyarbakır
Harzemu k.	Büblün	Gerger kz.	Gerger	Rum ³⁶⁶
Horzu k.	Edremid kz.	Karesi		Anadolu
Horzum k.	Alacatlı	İznikmid kz.	Kocaeli	Anadolu
Horzum k.	Göhlisar	Hamid		Anadolu
Horzumbükü mz.	Mudurnu kz.	Bolu		Anadolu
Horzum-u büyük k.	Şile	Kocaeli		Anadolu
Horzum-u küçük k.	Şile	Kocaeli		Anadolu ³⁶⁷
Horuzum kz.	Bozobad	Ruha kz.	Ruha	Diyarbakır
Hordum Tariki	Sis	Sis kz.	Çukurabad	Arab
Hordum/Horlum mz.	Sis	Sis kz.	Çukurabad	Arab ³⁶⁸

Rumeli Eyaletinde Yer Alanlar

Horzum k.	Müselleman-ı Çirmen			
Horzum k.	Tataran-ı Bozapa			
Horzum k.	Vize n.	Vize ³⁶⁹		

5. Aşiret ve Türkmen Taifesi

Aşiret

³⁶⁶ Özkılınç, *Osmanlı Yer Adları: II*, s. 612.

³⁶⁷ Özkılınç, *Osmanlı Yer Adları II*, s. 651.

³⁶⁸ Özkılınç, *Osmanlı Yer Adları II*, s. 649.

³⁶⁹ Ahmet Özkılınç-Ali Çoşkun-Abdullah Sivridağ, *Osmanlı Yer Adları: I*, Ankara 2013, s. 350.

Harzem Kütahya Sancağı Türkman Yörükani Taifesi³⁷⁰

Horzum Kütahya, Saruhan Sancağı Konar-GöçerYörükani Taifesi

Aydın (Güzelhisar Kazası)

Karahisar-1 Sahip (Yalavaç Kazası)³⁷¹

Horzum Kebir Kütahya Sancağı³⁷²

Cemaat

Harzem İçel, Teke, Alaiye Sancakları Yörükani Taifesi³⁷³

Horzum Teke, İçel, Hamid, Konya Türkman Yörükani Taifesi

Alaiye Sancakları

Menteşe Sancağı (Ula Kazası), Saruhan Sancağı (Adala Ovası)

Kütahya Sancağı (Denizli Kazası)

Akşehir Sancağı (İshaklı Kazası)³⁷⁴

Horzum Atik Aydın Sancağı Türkman Yörükani Taifesi³⁷⁵

Horzum Cedid Aydın Sancağı Türkman Yörükani³⁷⁶

Yörükani-1 Horzum Barze Saruhan Sancağı³⁷⁷

Kayırhan, Kayırhanlı Adana, Sis Sancakları Yörükani Taifesi

(Kayırhanlu, Kayayarhan) Karahisar-1 Şarki Sancağı (Ordu Kazası)³⁷⁸

³⁷⁰ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979, s. 83.

³⁷¹ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 85.

³⁷² Türkay, aynı yer; Şahin, *Selçuklu Devleti İle Harezşahlar Devleti Münasebetleri*, s. 94.

³⁷³ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 349

³⁷⁴ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 361.

³⁷⁵ Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, s. 362.

³⁷⁶ Türkay, aynı yer; Şahin, *Selçuklu Devleti İle Harezşahlar Devleti Münasebetleri*, s. 94.

³⁷⁷ M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H.-1220)*, İstanbul 1940, s. 170; Geyikoğlu, ‘‘Anadolu’da Kalan Harzemliler’’, s. 377.

(Kayarhanlı, Kayarhanlu)

Batı ve İç Anadolu'da yer alan Horzumlular aşiret, oymak ve cemaatler şeklinde yaşıyorlardı. Osmanlı devrinde sancak ve kazalarda yer alan Horzumlular bu bölgelerde isimlerini buldukları bölgelere vermemişlerdi. Genellikle buralarda konar-göçer vaziyette yaşadıklarından dolayı yerleşim yeri olarak isimlerinin verildiği görülmemiştir. Ayrıca Ali Rıza Yalman, eserinde Horzumlu oymağının Maraş, Kozan, Niğde, Kayseri ve Sivas taraflarında da obalarının bulunduğu ve hepsinin 2000 çadırdan fazla olduğundan bahsetmektedir³⁷⁹.

6. Horzum Dışındaki Harezmi İsimler

Horzumlular buldukları bölgelerde farklı isimlerde vermişlerdir. Asker konumunda yer alan Kanglı/Kıpçak nüfusundan dolayı boy ve kabile adlarıyla beraber, beylerinin isimlerini de yaşadıkları bölgelere verdikleri görülmektedir. Harezmi kökünden türeyen isimler dışında şu adları da kullanmışlardır:

Kayırcık	Merkez	Tufanbeyli	Adana ³⁸⁰
Kayırlar	Balpayam	Pülümür	Tunceli ³⁸¹
Kayırlı	Doğankent	Karataş	Adana ³⁸²
Kayırlı	Çiftlik	Merkez	Niğde ³⁸³
Kıca	Kırobası	Silifke	Mersin ³⁸⁴
Kıpçak	Bekiran	Lice	Diyarbakır ³⁸⁵
Kıpçak	Doğanşar	Hafik	Sivas ³⁸⁶

³⁷⁸ Türkay, Oymak, Aşiret ve Cemaatler, s. 428; Geyikoğlu, aynı yer.

³⁷⁹ Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenubta Türk Oymakları*, C. II, Ankara 1977, s. 37.

³⁸⁰ *Köylerimiz*, 1968, s. 340.

³⁸¹ *Köylerimiz*, 1933, s. 440.

³⁸² *Köylerimiz*, 1968, s. 340.

³⁸³ *Köylerimiz*, 1968, s. 340.

³⁸⁴ *Köylerimiz*, 1968, s. 340.

³⁸⁵ *Köylerimiz*, 1968, s. 352.

Kıpçak ve Kayır isimlerinin verildiği bölgelere baktığımızda, Osmanlı belgelerinde geçen yerler ve Horzumluların yaşadıkları bölgeler olması açısından değerlendirilebilir. Berke Han'ın ismine rastlanılmazken, Diyarbakır ve çevresinde yaşamış olan Bicar ailesinin de Anadolu'da yer adları verdikleri görülür³⁸⁷. Bunların dışında yer isimleri olarak geçmese de Anadolu'nun farklı bölgelerinde Horzumluların yaşadıkları bilinmektedir.

C. Anadolu Aşiretleri ve Harezmliler

Doğu Anadolu'ya yaşayan Türkmenlerle birlikte özellikle Aleviler, Osmanlı Devleti'nde siyasi sebeplerden dolayı uygulanan politikalar, asayişsizlik, aşiretlerin bölünmesi, iktisadi zaruretler ve Türklerin Kürtçe'yi çabuk öğrenmelerinden dolayı zamanla Kürtleşmişlerdir³⁸⁸. Alevilerin bir kısmı Safevilerin ülkesine sığınırken, bir kısmı Anadolu'da kalarak Zaza ve Kürt kimliği altında yaşamaya başladılar. Burada yaşayan Harezmlilerde aynı şekilde Alevi oldukları gibi Kürtleştiler. Doğu Anadolu'da Alevi olarak yaşayan Hormek/Hormekli/Hormeki gibi isimlerle adlandırılan bu aşiret de atalarından gelen rivayetler neticesinde kendilerini Harezmliler saymaktadırlar³⁸⁹. Hormekilerin Anadolu'ya gelmelerinden bahseden Mehmet Şerif Fırat ise; *'Melikşah'ın 1072 yılında Anadolu fethine memur ettiği Kutalmışoğlu Süleymanşah ile beraber Mehmed Pehlivanı el-Harezmi adlı bir emirin Erzincan'a geldiğini ve Süleymanşah'ın Erzincan'ı fethederken, bu zatı buraya bey olarak dikerek batıya doğru sefere devam ettiğini ve bugünkü Hormek kabilesinin bu adamdan türediğini'*³⁹⁰ söylemektedir. Hormeki ailesine mensup bir şahsın elinde I. Alâeddin Keykubad'ın mühürlendiği 1231/1232 tarihli bir şecere mevcuttur. Fakat bu şecere kaynaklarda yer almadığından dolayı şu an nerede olduğu bilinmemektedir. Şecerenin Harezmlilerin Anadolu'da Selçuklu hizmetine alındıkları bir tarihte mühürlenmesi ise dikkat çekicidir. Şecere de

³⁸⁶ Köylerimiz, 1968, s. 352.

³⁸⁷ Gül, 'Harezmliler Türklerin Tesirleri', s. 21.

³⁸⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, 17 Mart 1337 (1921)-25 Şubat 1337 (1922), s. 252-253; Mehmet Eröz, 'Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi', *İÜ Sosyoloji Konferansları*, S.5, İstanbul 1964, s. 114.

³⁸⁹ Yınanç, 'Celâeddin Harizmşah', s. 53; Eröz, 'Türkmenlerin Kürtleşmesi', s. 113.

12 Türk aşiretinin isimleri yer alır ve Selçuklular devrinde Horasan'dan Erzincan'a Bağın ve Hüsnü Mansur kasabalarına geldikleri geçmektedir³⁹¹. İsmi zikredilen Türk aşiretleri arasında Hormekilerinde adı bulunmaktadır. Bu durum ise bize Harezmlilerin Selçukluların ilk zamanlarından beri Anadolu'da var olduklarını, I. Alâeddin Keykubad devrinde hizmete alınmalarına rağmen onların Hormekilerin arasında da var olduklarını göstermektedir. Özellikle Harezmlilerin Doğu Anadolu'da yer edinmeleri bu durumu açıklar niteliktedir. Şecerede ismi geçen Cafer Mehmed Pehlivani el-Harezmi'nin torunu olmakla beraber Erzincan'ın Silepür bucağından göçerek Bağın kasabasına bağlı Sülbüs dağları eteklerinde Homek, Balık, Civerik köylerini kurmuş ve bir müddet sonra burada nüfusları arttığından Kiği, Varto, Refahiye ve Kuruçay ilçelerine dağılmışlardır³⁹². Ayrıca Mehmet Pehlivani'nin de kurmuş olduğu köyler de mevcuttur. Moğolların Doğu Anadolu'da görülmeye başlamasıyla Dersim'in eteklerine göç eden Hormekiler, Selçuklular devrinde Türkçe konuştukları halde sonradan Zazaca konuşmaya başlamışlardır³⁹³. Hormekilerin başlangıç olarak Celâleddin Harezmsah ve onun ölümüyle Anadolu'ya dağılan Harzemlilerden olmadıkları halde I. Alâeddin Keykubad'ın mühürlediği şecere tarihi itibariyle göz önüne alınması gereken bir husustur. Ayrıca Harezmlilerin daha önceden aynı soydan oldukları Hormekiler ile de bir bağlarının olduğu muhtemeldir ki; Hormeki aşiretinin lakabının Hurum-began olması ve Azerbaycan'daki Harezmlilerin buldukları ovaya Hurum-düzü ve ağalarına da Hurum beyleri denilmesi durumu açıklar vaziyettedir³⁹⁴. Hormekiler, Horumbeyan, Hormekan, Huvarzemiyan adları ile de anılmışlardır³⁹⁵. Onlara verilen isimlerin dahi Harezmliler kelimesinin kökünden türediğini göstermektedir. Dersim dağlarına çekilen Hormekiler, Osmanlı belgelerinde Ekrad yani Kürtler olarak anılmalarından dolayı Türkmen değil Kürt aşiretleri arasında sayılmaktadırlar³⁹⁶.

³⁹⁰ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 60.

³⁹¹ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 61-63.

³⁹² Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 63-64; Kaya, *Dersim Tarihi*, s. 117.

³⁹³ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 67.

³⁹⁴ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 63.

³⁹⁵ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, s. 59; Eröz, "Türkmenlerin Kürtleşmesi", s. 113.

³⁹⁶ Kaya, *Dersim Tarihi*, s. 232.

Hormek aşireti bağlamında Celâleddin Harezmsah'ın ölümü meselesi de ilgi çekicidir. Kaynaklarda, Meyyafarikin dağlarında Kürt eşkıyalar tarafından katledildiği olarak geçen Celâleddin Harezmsah'ın son araştırmalar neticesinde Dersim eteklerinde öldürüldüğü iddia edilmektedir. Olay aynı şekilde anlatılmakta fakat yer olarak Meyyafarikin yerine Dersim, Kürt eşkıya yerine de Zaza birinden bahsedilmekte ve burada bulunan Sultan Baba türbesinin Harezmsah'a ait olduğu iddia edilmektedir³⁹⁷. Sultan Baba adıyla adlandırılan şahsın Celâleddin Harezmsah olduğu düşünüldüğünde, Moğol istilasından sonra Dersim eteklerine yerleşen Hormekilerin özellikle bu bölgeyi seçtikleri kanısına varılabilir. Ayrıca Celâleddin Harezmsah'ın oğlu olduğu iddia edilen Mehmed'in Alevi olması meselesi de Hormekiler gibi doğuda yaşanan olaylardan etkilendiklerini göstermektedir. 1240 tarihi de göz önüne alındığında Babaîler isyanının başladığı zamana ve özellikle Harezmlilerin bu isyana destek vermesi, burada yaşayan aşiretlerinde doğrudan Harezmlilerle bir bağlantısının olduğunu göstermektedir. Doğu Anadolu'ya geldiklerinde etkin bir konumda yer alan Harezmlilerin zamanla isimlerinden bu bölgede bahsedilmemesi, onların Hormeki aşireti içerisinde yer almaları ve Kürtleşmeleriyle açıklanabilecek bir durumdur. Bundan dolayı Doğu Anadolu'da yaşayan Harezmlileri Hormekiler, Anadolu'nun diğer kısımlarında yaşayanlara da Horzumlular olarak sınıflandırılabiliriz. Ayrıca Hormekilerin Dersim ve civarında yer almaları bu coğrafyanın da Alevi-Türkmen-Harezm üçgeninde önemli bir mevkii olduğunu göstermektedir. Anadolu'da zamanla Kürtleşen Türkmen aşiretleri gibi, köken itibarıyla Harezmliler olan Hormekilerde Kürtleşmiş Türkmenler olarak tabir edilmektedirler. Hormekilerin yaşadıkları bölgelerde şunlardır:

Varto	Muş	
Kiği	Bingöl	
Adaklı	Karar/Karir	Bingöl
Pülümer	Tunceli	

³⁹⁷ Gül, 'Harezmliler Türkerin Tesirleri', s. 19; Ali Kaya, *Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi*, İstanbul 2010, s. 187; Onarlı, 'Hamza Baba', s. 165.

Tercan	Erzincan	
Üzümlü/Ocakbaşı	Selepür	Erzincan
Refahiye	Erzincan	
Nazımiye	Tunceli	
Hınıs	Erzurum	
Güle	Ardahan ³⁹⁸	

Osmanlı belgelerinde Hormeki yer adı Diyarbakır eyaletine bağlı Kiğı kazasındaki Göcek Nahiyesine bağlı Hormeki kazası olarak geçmektedir³⁹⁹ Hormeki aşireti dışında Uşak Sivaslı'ya bağlı Tatar beldesindeki Dedeballar köyünde yaşayan DedeBALI cemaati de Moğol istilalarıyla birlikte Celâleddin Harezşah'la bereber Anadolu'ya gelmişlerdir⁴⁰⁰. Denizli Çivril'e bağlı İmranlı mezrasında bulunan Bardakçılar cemaati de Harezmlilerle birlikte Anadolu'ya gelen aşiretler arasındadır⁴⁰¹.

D. Harezmlilerin Kültürü ve Anadolu'ya Etkisi

Selçuklularının ortaya çıkmasıyla beraber yoğun Türkmen göçlerinin yaşanmaya başladığı Anadolu, göçlerinde etkisiyle beraber İslamlaşma ve Türkleşmeye başlayan bir coğrafya olmuştu⁴⁰². Türkmenlerin Moğol istilalarından dolayı Anadolu'ya göç etmeleri sırasında ise Selçuklu tahtında bulunan I. Alâeddin Keykubad Türkmenlerin belli bir düzen içerisinde nüfuslarını kontrol altına almaya çalışıyordu⁴⁰³. Fakat II. Gıyâseddin

³⁹⁸ Fırat, *Varto Tarihi*, s. 166; Kaya, *Dersim Tarihi*, s. 158.

³⁹⁹ Özkılınç, *Osmanlı Yer Adları: I*, s. 650.

⁴⁰⁰ Saim Savaş, "DedeBALI Cemaati ve Uşak Kazası DedeBALI Köyü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 32, Denizli 2018, s. 245.

⁴⁰¹ Savaş, "DedeBALI Cemaati", s. 248.

⁴⁰² Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", s. 247-248; Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", s. 270-271.

⁴⁰³ Türkmenlerin uç bölgelerine yerleştirilmeleri ve Doğu Anadolu'da bulunan Harezmlileri devlet hizmetine katması gibi örnekler I. Alâeddin Keykubad'ın Türkmenlerin Anadolu'ya göçlerini düzenli bir şekilde yürütmesiyle olmuştur. Refik Turan, "Alâeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti", *SÜ Selçuk Dergisi*, S. 3, Konya 1988, s. 80-87; I. Alâeddin Keykubad devrinde Ermeni ve Rumların buldukları bölgelere muhafız olarak Türkmen aşiretleri yerleştirildi. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.

Keyhüsrev devrinde siyasi asayişsizlik ve düzensizliğinde etkisiyle Türkmen göçleri sırasında Anadolu'da kargaşa hakimdi. Moğol istilalarıyla beraber Orta Asya'dan göç eden Türkmenlerin diğer Türk göçlerinden farklı olarak şehirde yaşayan kesimlerden gelmesi de kültürel yönden değişimlerin yaşanmasına sebep oldu⁴⁰⁴. İlimi, dini, siyasi ve sosyal açıdan bütün kesimleri kapsayan bu değişim Anadolu'da yeni bir inşayı hâkim kıldı⁴⁰⁵. Kırsal kesimden göç edenler ise genelde kargaşanın hâkim olduğu bölgelerde bulunuyorlardı. Özellikle Güneydoğu Anadolu'nun geçiş bölgesi olması burada bir müddet sonra isyanlar başlamasına neden oldu. Devlet kontrolünden uzak konar-göçer vaziyetteki Türkmen aşiretlerinin toplumsal kural ve yasalara uymayan cemaatler olarak⁴⁰⁶ görülmeleri, isyanlara katılanların kırsalda yaşayan insanlar olması açısından kayda değerdir.

Celâleddin Harezmsah'ın Anadolu'ya gelmesiyle başlayan Harezmi etkisi, onun ölümüyle beraber devlet hizmetine alınan komutanlarının siyasi ve askeri yönden Selçukluları etkilemesiyle başladı. Bu komutanların maiyetinde bulunanların da Anadolu'da yaşamaları kendi kültürlerini beraberinde getirmelerine sebep olmuştur. Genel itibariyle yaşadıkları bölgelerde faal olan bu zümre Kayır Han'ın ölmesiyle beraber Anadolu'da dağılmış ve kültürlerini de yanlarında götürmüşlerdir. Doğu Anadolu'da yaşayanlar, zamanla benliklerini kaybederken diğer bölgelerde yaşamlarını sürdürenler kimliklerini korumuş ve devam ettirmişlerdir.

Harezmliler Anadolu'ya göç ettiklerinde aralarında kentten göç edenlerinde mevcut olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Fakat onlar her ne kadar şehrili bir nüfusu temsil etmiş olsalar da Anadolu'daki siyasi ortam ve gelişmeler neticesinde konar-göçer

3; Moğol istilaları sırasında Anadolu'ya gelen Ertuğrul Gazi ve maiyetinin uç bölgelere yerleştirilmesi hadisesi de bu durumu açıklar niteliktedir. Kayılar ve Harezmliler başlığında bu konudan bahsedilmiştir.

⁴⁰⁴ Köymen, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 29-30.

⁴⁰⁵ Moğol istilalarıyla Bahâeddin Veled ve Necmeddîn-i Dâye gibi devrin alimleri Anadolu'ya geldiler. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 99-100; Mehmet Okuyan, "Necmeddin-i Dâye", mad. *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 496. İbn Bibi'nin annesi ve babası Celâleddin Harezmsah'ın yanında buldukları halde Yassıçemen Savaşı'ndan sonra önce Şam'a sonra da Anadolu'ya gelmişlerdir. İbn Bibi, *el-Evâmir'ül Alaiyye*, C. I, s. 1-3.

bir vaziyette yaşamışlardır. Belli bir himaye altında yaşamadıklarından dolayı durmadan göç etmeleri neticesinde yerleşik bir düzene çok sonraları geçtikleri tahmin edilmektedir. Osmanlı belgelerinde genellikle konar-göçer olarak tabir edilen Horzumluların kırsal kesimlerde yaşadıkları göz önüne alındığında, Suzan Bayraktar'ın Afyon ve çevresindeki Yörük dokumalarını anlattığı çalışması, Türkmen köy hayatının anlaşılması açısından önemlidir. Çalışmasında Türkmen aşiretleri arasında Horzumlulardan da bahsederken; *'Asırlardır geleneklerine bağlı olarak toprak evlerde yaşayan bu oymaklar halı, kilim, zili, cicim dokumuşlar, keçe yapmışlardır. Hayvancılıkla uğraştıkları için dokumalarında kullandıkları yünü hayvanlardan elde etmişler, kendileri büküp, yine kendileri kök ve doğal boyalarla boyamışlardır'*⁴⁰⁷ demektedir. Genel olarak bu tabire uygun bir şekilde geçimini sağlayarak Anadolu'da bulunan köylüler tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Horzumlularda bölgesel farklılıklar olmakla beraber yaşadıkları yere uygun bir biçimde hayatlarına devam etmişlerdir. Kırsal kesimde yaşayan Horzumlular aynı yaşam tarzıyla geleneksel Türkmen yaşamını yansıtmaktadırlar. Ali Rıza Yalman Cenupta Türk Oymakları adlı eserinde Adana Aladağ'da bulunan Horzumlu obası hakkında şunları söylemektedir; *'Bu oba, yazın Minastepe, Çobankaya, Baş yayla ve Diş dökten pınarında karlar arasında yaylar, kışları Çukurova'da kışlar. 20 çadırılı bir aşirettir. Bu aşiret kırk yıl önce Aydın'ın Alaşehir kasabasından geldiğini iddia ediyor. Fakat tipleri hiç de Aydın tipi değildir. Bu oba sanki Türkistan'dan gelmiş yepyeni bir oymağı hatırlatmaktadır'*⁴⁰⁸. Yalman'ın ifadelerine göre Horzumlular Türkistan'dan geldikleri gibi gelenek ve göreneklerini aynen devam ettirdiler ve göç ettikleri yerlerde de Orta Asya kimliğinden çıkamayarak kendi kültürlerini korumayı başardılar. Yalman Horzum kadınlarından bahsederken şu sözleri de ifade etmektedir; *'Horzum kadınlarının başlarına giydikleri fesler Kadiri dervişlerinin külahları gibidir ve üzerlerinde birer gülü vardır. Bu işlemeli gül onbeş santim çapındadır. Bu fesin etrafına altın, gümüş paralar dizilmiş ve bu paraların*

⁴⁰⁶ Mikail Bayram, Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilatı, Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'ne Mehmet Altay Köymen Armağanı, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yay.*, C. 5, s. 67.

⁴⁰⁷ Suzan Bayraktar, 'Afyon Çevresi Yörük Dokumaları', *Vakıflar Dergisi*, S. 29, Ankara 2005, s. 516.

etrafına birçok gümüş zincirler de eklenmiştir'⁴⁰⁹. Ayrıca Horzum oymağındaki çadırların her birinde kaval bulunduğunu ve gençlerin çalmayı bildiğini de söylemektedir⁴¹⁰. Eröz ise Horzumluların yemek kültürleri için; *'İnek ve koyundan, doğumuna müteakip aldıkları ve adına ağız dedikleri sütle, diğer sütü karıştırırlar, meydana gelen kıvamlı süte kımız derler. Dağlardan topladıkları otlarla pişirdikleri böreğe bükme, yoğurttan yağ çıkarma işleminde kullandıkları yağa yannık, lokma tatlısını da sunak ve tuzsuz taze peynir ile tuzsuz tereyağını pişirerek soğuduktan sonra üzerine toz şeker ilave ettikleri yiyeceğe de sündürme adını verirlerdi. Düğünlerde kabuğu çıkarılarak dövülen ve etle pişirilen keşkek yaparlar, düğün bittiğinde de 'onun da keşkeği yendi' tabirini kullanırlardı*'⁴¹¹.

Harezşahlar kültür çevresinde kullanılan ve göçler vasıtasıyla Anadolu'yu etkileyen kelimeler ve onların kullanım alanları ise şunlardır:

Şehir: Anadolu'da il, şar, köy olarak tabir edilen yerleşim yerlerine Harezmliler şehir diyorlardı⁴¹².

Karavul: Türklerde argış ve sarvan olarak kullanılan kervancı ve kervanbaşı kelimeleri Harezşahlarda bezirgân yani karavul olmuştu⁴¹³.

Tavuk: İlk defa Harezşahlarda bu isim ile anıldı. Moğolca'da takagu idi⁴¹⁴.

Balarısı: İlk defa Harezşahlarda ve Anadolu'da kullanılmaya başlandı⁴¹⁵.

Nohut: Türkler nohuda burçak derken, Harezmlilerle birlikte nohut demeye başladılar⁴¹⁶.

⁴⁰⁸ Yalman, *Cenubta Türk Oymakları*, C. II, s. 37.

⁴⁰⁹ Yalman, *Cenubta Türk Oymakları*, C. II, s. 38.

⁴¹⁰ Yalman, aynı yer.

⁴¹¹ Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul 1991, s. 164-216-217.

⁴¹² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, Ankara 2000, s. 239-241.

⁴¹³ Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 377.

⁴¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, Ankara 2000, s. 398-399.

⁴¹⁵ Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, C. II, s. 428.

⁴¹⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, C. II, s. 265.

Bend: Kaşlamak tabirinin yanında bend sözü, Harezşah kullanılmaya başladı⁴¹⁷.

Camedan: Harezmliyle birlikte Türklerde kullanılmaya başlandı⁴¹⁸.

Süprüntü: Süpründi kelimesi Harezmliyle birlikte Süpründü şekline dönüştü⁴¹⁹.

Tutuşturucu: Türklerde kav olarak kullanılan kelime Harezmliyle birlikte tutuşturgucu oldu⁴²⁰.

Kepe: Harezmliyle birlikte Anadolu'da kullanılmaya başlandı⁴²¹.

Bulamaç: Harezm Türkçesinde kazan bulgaguçı sözünden türeyen bulama ve bulamaç kelimeleri kazan karıştırmak anlamındadır⁴²².

Parça Bez: Harezmliyle kullanılan kesek böz tabiri Anadolu'da kesik beze dönüştü.

Büryan Kebabı: Farslardan Türklere geçen yemek Harezmliyle birlikte Anadolu'da görülmeye başladı⁴²³.

⁴¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. III, Ankara 2000, s. 130.

⁴¹⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, C. III, s. 299.

⁴¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. IV, Ankara 2000, s. 27.

⁴²⁰ Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, C. IV, s. 221.

⁴²¹ Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, C. IV, s. 261.

⁴²² Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, C. IV, s. 333-332.

⁴²³ Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, C. IV, s. 368.

SONUÇ

Türklerin Anadolu'ya göç etmeleri Malazgirt Muharebesinden önce başlamıştı. 1071 tarihinden sonra sistemli ve daha yoğun hareket eden Türkmenler, özellikle Otrar faciasından sonra karınca sürüleri gibi göç etmeye başladılar. Moğollarla mücadeleye başlamasına rağmen Ahlat'a saldırmasından dolayı İslam dünyasında tepki gören Celâleddin Harezşah'ın ölümüyle beraber Harezmliler de Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. Harezmliler komutanların askeri yönlerinden faydalanmak isteyen I. Alâeddin Keykubad onlara olası bir Moğol saldırısına karşı Konya'yı koruyabilecekleri şekilde iktidar vermişti. Selçuklular içerisinde itibar kazanmalarına ve güçlenmelerine rağmen I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünün ardından ümerâ tarafınca kabul görmeyen Harezmliler, Kayır Han'ın ölümünün ardından Anadolu'yu terk etmelerinden dolayı asi duruma düştüler. Anadolu ile birlikte Suriye taraflarına da dağılan Harezmliler yağma, talan, istila ve paralı askerlik yaparak hayatlarına devam ettiler.

Anadolu'da yaşamlarını sürdüren ve ayrıca Suriye'den dönen Harezmlilerin, Batı Anadolu'da kurulan beyliklerle siyasi olaylar ve sayıca fazla Horzum yerleşkelerinin bulunmasından dolayı aralarında bir bağlantı olduğu mevcuttur. Saruhan Bey'in Celâleddin Harezşah'ın komutanlarından olan Saru Han'ın torunu olduğu iddiası hâlâ geçerliliğini korurken, Menteşe Beyliği içerisindeki Horzum yer adlarına bakarak veya Kayır Han isim benzerliğinden yola çıkarak beyliği ve kurucusunu Harezmlilerden sayabiliriz. Fakat muhtemel bir gerçeklik üzerine kurulu olan Batı Anadolu ve Harezmlilerle aralarındaki bağlantı en net bir şekilde bu coğrafyaya yaşanan Harezmliler göçleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu göçler aracılığıyla Anadolu'ya yerleşen ve beyliklerini kuran Germiyanlılar da aynı zamanda Horzum yörüklerini bünyesinde barındırmaktaydılar. Aynı şekilde Ertuğrul Bey'in de Harezmliler göçleri sırasında Anadolu'ya geldiği ve sonrasında başarıları sayesinde I. Alâeddin Keykubad'dan yurtluk almayı başardığı bilinen tarihi bir gerçekliktir.

Özellikle XIII. yy.'da karşımıza çıkan Harezmliler, XIV. yy.'dan sonra Horzumlular adını almışlardır. XIV. yüzyıl bağlamında isimlerinden fazla söz edilmezken Selçukluların yıkılışıyla beraber kurulan devletler içerisinde yer almaları ve Anadolu kültürünü etkilemeleri açısından önemli bir yer teşkil etmişlerdir. Osmanlılar devrinde genellikle Batı Anadolu'da yaşamaya devam etmelerine rağmen fetih bölgelerine göç ettirildikleri gibi asi davranışlar sergilediklerinde de zorunlu göçe tabii tutulmuşlardır. Günümüzde de Anadolu topraklarında varlıklarını devam ettiren Horzumluların, adlarını 12 köyle yaşattıkları tespit edilmiştir. Ayrıca Anadolu'ya geldikleri bey ve boylarının isimlerini de hala mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Dahiliye Kalemi (DH.)

A. Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (MUI.)

68/2; 19/57.

2. Meclis-i Vala (MV.)

19/11.

3. Maliye (ML.)

A. Varidat Temettuat Defteri (VRD.TMT.d...)

6539.

KAYNAK ESERLER

Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, C. II, haz. Erdoğan Merçil, Kervan yay., İstanbul 1977.

Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. I, çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.

Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2003.

Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Guşa*, çev. Mürsel Öztürk TTK yay., Ankara 2013.

Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.

Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk (Anonim Selçukname)*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahreddin Çoşguner, Atıf yay., Ankara 2014.

Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgı Kültür Sanat yay., İstanbul 2009.

- Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, C.II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara 1987.
- Şehabeddün Ahmed ün- Nesevî, *Celalüttin Harezemşah*, çev. Necip Asım, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934.
- İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçukname)*, C. I-II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996.
- İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-târîh*, C. X-XII, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar yay., İstanbul 1987.
- İbn'ül Kesîr, *Büyük İslam Tarihi el-Bidâye ve'n-nihâye*, C.12-13, çev. Mehmet Keskin, Çağrı yay., İstanbul 1995.
- İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, terc. Mustafa Alican, Kronik yay., İstanbul 2017.
- Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ - Neşrî Tarihi*, C. I, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen, TTK yay., Ankara 1949.
- Minhâc-ı Sirâc el- Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, terc. Erkan Göksu, TTK yay., Ankara 2015.
- Muhammed b. Havendşah b. Mahmud Mîrhând, *Ravzatü 'ş-Safâ' fî Sîreti 'l-Enbiyâ' ve'l Mülûk ve'l-Hulefâ' (Tabaka-i Selçukiyye)*, terc. Erkan Göksu, TTK yay., Ankara 2018.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmi'ud Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, çev. Ali Öngül, Akamedî Kitabevi, İzmir 2001.
- Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi*, haz. Ulviye Ilgar-İhsan Ilgar, Hürriyet yay., İstanbul 1971.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.
- Şikârî, *Karamanname (Zamanın Kahramanı Karamanilerin Tarihi)*, haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu, Lebîb Yalkım yay., İstanbul 2005, s. 135;
- Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, çev. Abdullah Bakır, Çamlıca yay., İstanbul 2017.

ARAŞTIRMA ESERLER

- AFYONCU, Erhan, ‘‘Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler’’, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1/S.2, İstanbul 2003 s. 101-172.
- AĞIRAKÇA, Ahmet, ‘‘Müneccimbaşı’’, mad. *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 4-6.
- AKA, İsmail, ‘‘ Aksarâyî’’, mad., *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 293.
- AKTAŞ, Yasemin, ‘‘II. Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti İle Eyyûbîler Arasındaki İlişkiler’’, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8/ S. 39, Samsun 2015, s. 254-262.
- AKÜN, Ömer Faruk, ‘‘Namık Kemal’’, mad. *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 361-378.
- BAL, Mehmet Suat, ‘‘Moğol İstilasından Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İçinde Çıkan Türkmen (Oğuz) İsyanları (1243-1262)’’, *KSİÜSBD*, C.2/S.2, Kahramanmaraş 2005, s. 1-11.
- BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK yay., Ankara 1990.
- BAŞAR, Fahameddin, ‘‘Ertuğrul Gazi’’, mad. *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 314-315.
- BAYRAKTAR, Suzan, ‘‘Afyon Çevresi Yörük Dokumaları’’, *Vakıflar Dergisi*, S. 29, Ankara 2005, s. 513-527.
- BAYRAM, Mikail, ‘‘Türkiye Selçuklularında Köy Teşkilatı, Büyük Selçuklu Devleti’nden Türkiye Selçuklu Devleti’ne’’ Mehmet Altay Köymen Armağanı, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yay.*, C. 5, s. 65-73.
- BEYGU, Abdürrahim Şerif, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- BİLGİN, Orhan, ‘‘ Cüveynî Ata Melik’’, mad., *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 140.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2012.
- _____, ‘‘XIII. Asır Ortalarında Cezire’’, çev. Neşat Çağatay, *AÜİFD*, C. IV, Ankara 1953, s. 93-106.

CERRAHOĞLU, İsmail, ‘İbn Kesîr ve Tefsirleri’, *AÜİFD*, XVV, Ankara 1981, s.

45-69.

ÇAKMAK, Mehmet Ali, ‘Moğol İstilasası ve Harezmsahlar İmparatorluğu’nun Yıkılışı’,
Türkler, C. IV, Ankara 2002, s. 904-916.

_____, ‘Türk Sultanları ile Abbâsî Halifelerinin İktidar Mücadeleleri
(XII.-XIII. Yüzyıl), *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 44,
Ankara 2007, s. 37-54.

DURMUŞ, Efe, ‘Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmlî Bir Türk Emiri: Hüsâmeddin
Baycar’, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1, Elazığ 2009, s.
223-232.

EMECEN, Feridun M., *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi
yay., İstanbul 2010.

_____, ‘Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İnşası mı?’ 5.
Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, (Ankara, 21-23
Mayıs 2014), Ankara 2015, s. 237-244.

ERDÖNMEZ, Celal, ‘Kıbrıs Tarihi Ders Kitaplarında Osmanlı Devrinde Kıbrıs’a
Yapılan Sürgünlerle İlgili Bazı Tespitler’, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal
Bilimler Dergisi*, Isparta 2007, S. 15, s. 65-90.

ERÖZ, *Doğu Anadolu’nun Türklüğü*, Ötüken yay., İstanbul 2015.

_____, ‘Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi’, *İÜ Sosyoloji
Konferansları*, S.5, İstanbul 1964, s. 106-121.

_____, ‘Sosyolojik Yönden Türk Adları’, Türk Yer adları Sempozyumu
Bildirileri 11-13 Eylül 1984, Ankara 1984, s. 43-53.

_____, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1991.

FIRAT, Mehmet Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
1961.

GEYİKOĞLU, Hasan, ‘Anadolu’da Kalan Harzemliler (Horzumlular)’, *Türk Kültürü*,
S. 41, Ankara 1997, s. 371-380.

- _____, ‘‘Harezmliiler’in Anadolu Selçuklu Devleti Himaye ve Hizmetine Alınmaları’’, *Türk Kültürü*, S. 373, Ankara 1994, s. 275-285.
- _____, ‘‘Harezmşah Celâleddin Mengübertî ve Ahlat’’, *AÜ Güzel Sanatlar Entitüsü Dergisi*, S. 6, Erzurum 2006, s. 29-33.
- _____, ‘‘ Harezmşah Celâleddin Mengübertî’nin Şahsiyeti’’, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum 1996, s. 89-102.
- _____, ‘‘Suriye’deki Harezmliiler’in Haçlılar İle Mücadele ve Kudüs’ün Geri Alınmasındaki Rollerini’’, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 1, Erzurum 1994, s. 135-142.
- _____, ‘‘Harezmşahlar ve Doğu Anadolu’’, *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 917-925.
- GORDLEVSKİ, Aleksandroviç V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur yay., Ankara 1988.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İÜ Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1969.
- GÜL, Muammer, ‘‘Harezmli Türklerin Anadolu ve Yakınoğu’daki Rollerini ve Tesirleri’’, *Belleten*, C. LXX/S. 257, Ankara 2006, s. 1-25.
- GÜRBÜZ, Osman, ‘‘Celâleddin Harizmşah’ın Son Günleri’’, *AÜİFD*, S. 37, Erzurum 2012, s. 29-46.
- GÜZEL, Fatih, ‘‘Alamut’ta Sünni Bir Şeyh: III. Hasan Nev Müselman’’, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.5/S.6, İstanbul 2016, s. 1684-1697.
- _____, ‘‘Moğol İstilasında Halife Nasır li-Dinillah’ın Rolü’’, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4/S.1, İstanbul 2015, s. 142-158.
- GÖKÇE, Mehmet, *Horzum Oymağından Gökçeler*, Bilal Ofset yay., Denizli 1996.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, C. III, TTK yay., Ankara 2009.

- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK yay., Ankara 1982.
- KAYA, Ali, *Başlangıçtan Günümüze Dersim Tarihi*, Demos yay., İstanbul 2010.
- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İntihatında İdare Mekanizmasının Rolü*, TTK yay., Ankara 2011.
- _____, *Süleyman Pervâne*, AÜDTCF yay., Ankara 1970.
- KELEŞ, Erol, "Moğol İşgali Sırasında Van Gölü Havzası'na Gelen Türk-Moğol Boyları", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.3/S.1, Sakarya 2018, s. 186-211.
- KEMALOĞLU, Muhammet, "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C.2/S.3, Karabük 2013, s. 1-32.
- KILIÇ, Mustafa, "Celâleddin Harizmşah'tan Sonra Anadolu ve Suriye'de Harizmliler", *CÜİFD*, C. 5/S. 2, Sivas 2001, s. 415-426.
- KOCA, Salim, "Anadolu Türk Beylikleri", *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 703-755.
- _____, "Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devrinde İbret Verici Bir Örnek: Babaîler Ayaklanması", *Gazi Türkiyat*, C. 11/S. 38, Ankara 2012, s. 11-38.
- _____, "Moğol İstilasına Karşı Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Güvenlik Politikası", *Gazi Türkiyat*, S.5, Ankara 2009, s. 187-216.
- _____, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 37, Konya 2015, s. 35-84.
- _____, "I. Alâeddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emir Sâdeddin Köpek'in Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Teşebbüsü", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 7, Ankara 2010, s. 65-97.
- Köylerimiz*, İç İşleri Bakanlığı yay., Ankara 1933.
- Köylerimiz*, İç İşleri Bakanlığı yay., Ankara 1968.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, "Harizmşahlar" mad., *İA*, C. 5, İstanbul 1964, s. 265-296.

- _____, ‘‘Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri’’,
Bellekten, C.7/S.28, Ankara 1943, s. 219-315.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, ‘‘Selçuklular ve Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi’’, *SÜ Selçuk Dergisi*, S. 1, Konya 1986, s. 21-35.
- MERÇİL, Erdoğan, ‘‘Menteşeoğulları’’, mad., *DİA*, C. 29, İstanbul 2004, s. 152-153.
- _____, ‘‘Salgurlular’’, mad. *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 29-31.
- _____, ‘‘Selçukname’’, mad. *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 397-398.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı Aleviliğın Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh yay., İstanbul 2014.
- OKUYAN, Mehmet, ‘‘Necmeddin-i Daye’’, mad. *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 496-497.
- ONARLI, İsmail, ‘‘Saruhanogulları Beyliğı’nin Ulu Evliyası: Hamza Baba’’, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 21, Ankara 2002, s. 163-196.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I-II-III-IV, Ankara 2000, s. 239-241.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, ‘‘Harizm’’ mad., *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 217-220.
- _____, ‘‘Nesevî, Muhammed b. Ahmed’’, mad. *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 577-578.
- ÖZBEK, Süleyman, ‘‘Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen’den Köseadağ’a’’, *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları e-Dergi*, C.5/S.11, Bartın 2018, s. 2-17.
- ÖZCAN, Abdülkadir, ‘‘Âşıkpaşazâde’’, mad. *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 6-7.
- _____, ‘‘Neşri’’, mad. *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 20-22.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, ‘‘Tarih-i Al-i Selçuk’’, mad. *DİA*, İstanbul 2011, C. 40, s. 72-73.
- ÖZKILINÇ, Ahmet-Ali Coşkun-Abdullah Sivridağ, *Osmanlı Yer Adları: II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gnl. Md. Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yay., Ankara 2013.
- PAYDAŞ, Kazım, ‘‘Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran’a Yerleşen Harezmliler’’, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 150, İstanbul 2004, s. 155-163.
- SAVAŞ, Saim, ‘‘Dedebali Cemaati ve Uşak Kazası Dedebalılar Köyü’’, *Pamukkale*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 32, Denizli 2018, s. 243-262.
- SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset Teşkilat ve Kültür* TTK yay., Ankara 1995.
- SÜMER, Faruk, ‘‘Anadolu’da Moğollar’’, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Ankara 1969, s. 1-147.
- _____, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay., Ankara 1972.
- _____, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1999.
- ŞAHİN, Buket Yaşa, *Anadolu Selçuklu Devleti İle Harezşahlar Devleti Münasebetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.
- ŞAHİN, İbrahim, ‘‘Saruhan ve Saruhanoğulları Adlarının Kökeni Üzerine’’, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2016, S. 18, s. 219-233.
- ŞAHİN, İlhan, ‘‘Anadolu’da Oğuzlar’’, *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 246-257.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1972.
- ŞEKER, Mehmet, ‘‘Anadolu’nun Türk Vatanı Haline Gelmesi’’, *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 269-281.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, ‘‘Saruhan oğulları Beyliği’’, *Türkler*, C. VI, Ankara 2002, s. 787-792.
- Son Teşkilatı Mülkiye’de Köylerimizin Adları*, Dahiliye Nezareti yay., İstanbul 1928.
- TANERİ, Aydın, ‘‘Celâleddin Harizmşah’’, mad., *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 248-250.
- _____, *Celalüddin Harizmşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1970.
- _____, ‘‘Harizmşahlar’’ mad. *DİA*, İstanbul 1997, s. 228-231.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. II, 17 Mart 1337 (1921)-25 Şubat 1337 (1922), Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1985.

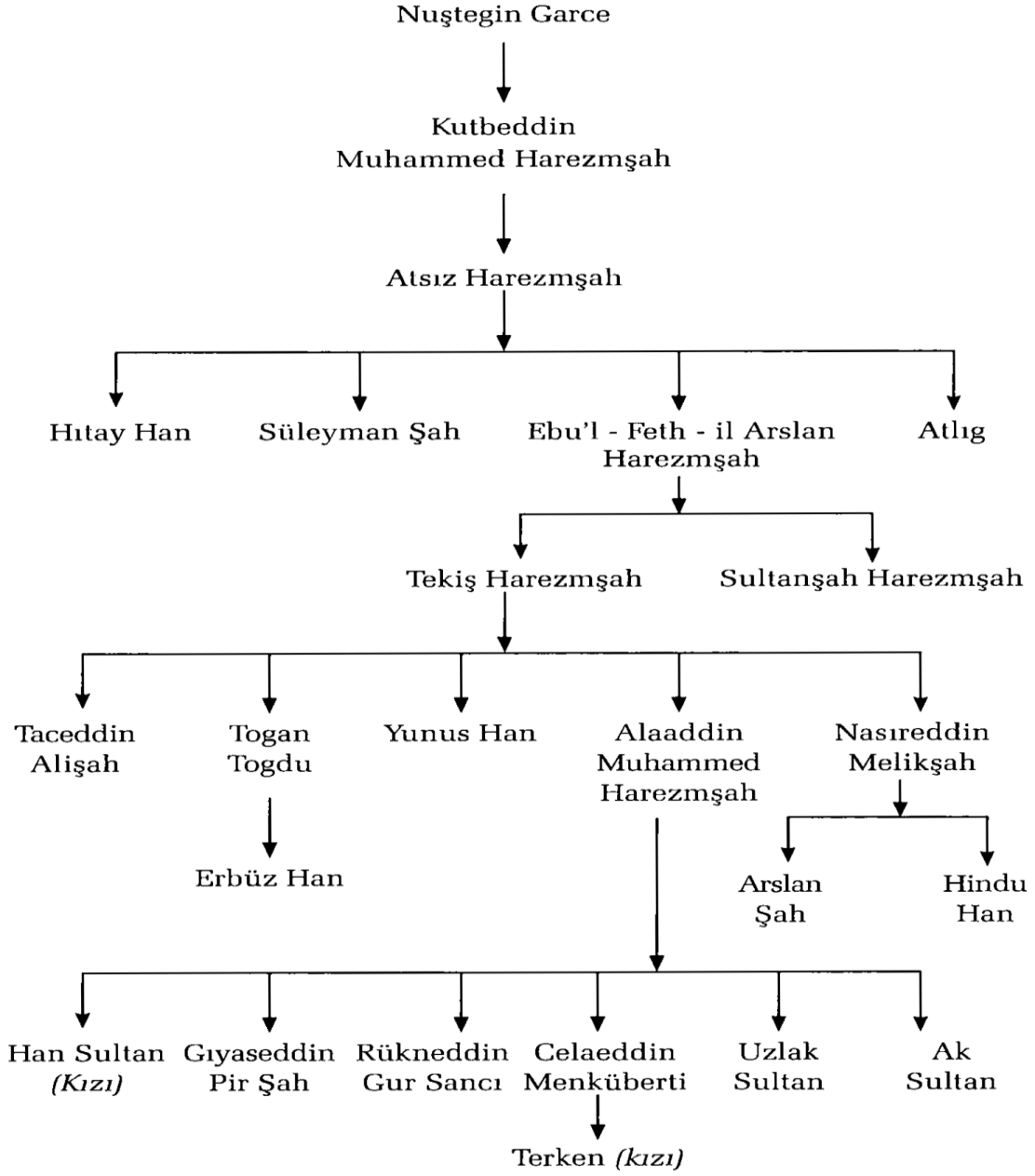
- TAŞAĞIL, Ahmet, "Kutluğhanlar", *mad. DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 492-494.
- _____, "Me'muniler", *mad. DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 105.
- TAŞAĞIL, Ahmet, "Özbek", *mad. DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 106-107.
- TOKSOY, Ahmet, "Celâleddin Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 9/S. 1, Erzincan 2007, s. 137-150.
- TOGAN, Zeki Velidi, "Harizm", *mad. İA*, C. 5, İstanbul 1964, s. 240-257.
- TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK yay., Ankara 2014.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi yay., İstanbul 1998.
- TURAN, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)*, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara 1995.
- _____, "Alâeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti", *SÜ Selçuk Dergisi*, S. 3, Konya 1988, s. 79-87.
- TURGUT, Vedat, "Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. II/S. 3, Sakarya 2016, s. 55-89.
- _____, "Germiyanoğulları'nın Menşei Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi Üzerine", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. III/S. 5, Sakarya 2016, s. 1-98.
- _____, "Menteşe Bey'in İsmi, Menşe'i ve Menteşeoğullarının Vakıflarına Dair", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.49, İstanbul 2017, s. 25-55
- TÜRKAY, Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İşaret yay., İstanbul 1979.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.
- _____, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773 H.-1220)*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940.
- USTA, Aydın, "Moğol İstilas Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Harezmsahlar Devleti", *Türkler*, C. IV, Ankara 2002, s. 897-903.
- UYUMAZ, Emine, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, İstanbul 2011.

- _____, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1120-1237)*, Ankara 2003.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., Ankara 1937.
- VARLIK, Mustafa Çetin, ‘‘Germiyanoğulları’’, *Türkler*, C. VI, İstanbul 1996, s. 774-786
- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği*, çev. Orhan Şaik Gökyay, TTK yay., Ankara 1944.
- YALMAN, Ali Rıza, *Cenubta Türk Oymakları*, C. II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1977.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, ‘‘Celâleddin Harizmşah’’, mad., *İA*, C. 3, İstanbul 1988, s. 49-53.
- YORULMAZ, Osman, ‘‘Moğol İstilası Sonrası Kanlılar/Kanklılar’’, *Bilig*, S. 40, Ankara 2007, s. 195-222.
- YÜREKLİ, Tülay, ‘‘El-Melikü’s-Sâlih Necmeddin Eyyub Hakimiyetinde Harizmliler’’, *Turkish Studies*, C.12/S.26, Ankara 2017, s. 255-265.

EKLER

EK-1

HAREZMŞAH SULTANLARININ SOYKÜTÜĞÜ

EK-2

